

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

**Права лица лишених слободe у затворском систему
Републике Србије**
(мастер рад)

Ментор
Проф. др Дарко Димовски

Студент
Наталија Јовановић
Број индекса: М-016/19- О

Ниш, 2021. године

САДРЖАЈ

УВОД	1
I МЕЂУНАРОДНИ СИСТЕМ ЗАШТИТЕ ПРАВА ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ.....	4
1. Развој заштите права лица лишених слободе.....	4
2. Међународне организације које се баве положајем лица лишених слободе.....	5
2.1. Организација Уједињених нација	5
2.2. Друге међународне организације које се баве правним регулисањем положаја лица лишених слободе	9
3. Правно регулисање положаја лица лишених слободе на међународном и регионалном нивоу.....	10
4. Универзални систем заштите права лица лишених слободе	11
4.1. Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима.....	12
4.2. Конвенција против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака	13
4.3. Правила за понашање лица у служби закона.....	15
4.4. Начела медицинске етике за здравствено особље.....	15
4.5. Секундарни извори права ОУН који се односе на лица лишена слободе.....	16
5. Регионални систем заштите права лица лишених слободе	19
5.1. Европска затворска правила	20
5.2. Европска конвенција о спречавању мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања	22
5.3. Општи извештаји Европског комитета за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања (ЦПТ)	23
5.4. Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода.....	24
5.5. Пракса Европског суда за људска права у случајевима лица лишених слободе....	26
II ДОМАЋИ ИЗВОРИ ПРАВА ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ	32
1. Међусобни однос домаћих извора права.....	32
2. Устав Републике Србије.....	33
3. Кривични законик.....	36

4. Законик о кривичном поступку	36
5. Закон о извршењу кривичних санкција	37
6. Подзаконски акти	39
III ПРАВА ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ ПРЕМА ОДРЕДБАМА ЗИКС-А	42
1. Право на човечно поступање	42
2. Право на одговарајући смештај	42
3. Право на исхрану	44
4. Право на одећу	45
5. Право на комуникацију са спољним светом	45
6. Право на рад и права по основу рада	46
7. Право на здравствену заштиту	48
8. Права осуђене жене која има дете	50
9. Право на образовање	50
10. Верска права осуђених	51
11. Право на правну помоћ и право на притужбу и жалбу	51
12. Право на обавештавање	52
13. Проширена права и погодности осуђеног	52
IV АНАЛИЗА СТАЊА ПРАВА ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ	55
1. Положај лица лишених слободе према извештајима ЦПТ-а	55
1.1. Прва посета ЦПТ Комитета 2004. године	55
1.2. Друга посета	57
1.3. Трећа посета	58
1.4. Четврта посета	61
1.5. Ad hoc посета 2017. године	63
1.6. Пета посета	65
2. Комитет Уједињених нација против мучења	65
2.1. Периодични извештаји Комитету против тортуре	67

3. Извештај Националног механизма за превенцију тортуре о стању људских права у Србији.....	69
4. Пракса Европског суда за људска права у предметима лица лишених слободе против Републике Србије	73
4.1. Предмет Лакатош и други против Србије.....	73
4.2. Пурић и Р.Б. против Србије.....	74
4.3. Зличић против Србије	76
ЗАКЉУЧАК	79
ПОПИС КОРИШЋЕНЕ ЛИТЕРАТУРЕ	82
ПОПИС ОСТАЛЕ ИСТРАЖИВАЧКЕ ГРАЂЕ.....	84
САЖЕТАК.....	91
ABSTRACT.....	92
БИОГРАФИЈА АУТОРА	93

УВОД

Људска права су универзална и припадају подједнако сваком људском бићу. Неспорно је да приоритет државе треба да буду заштита и обезбеђење поштовања основних људских права посебно осетљивим категоријама лица (деца, стари, болесни и сл.), међутим, угрожавање или негирање основних људских права било ком појединцу апсолутно је неприхватљиво и чини вишеструку штету. У складу са напред наведеним, и лица која је држава, у циљу заштите општег интереса и очувања безбедности, лишила слободе имају право на поштовање основних људских права и слобода и не смеју бити лишена људског достојанства и права на хумано поступање. У ситуацијама када држава на кршење правних норми од стране појединаца одговори лишењем слободе тог лица, држава је дужна да осим ускраћивања личне слободе појединцу у складу са законом обезбеди да се том лицу гарантују остала људска права. Такође, чињеница да се ова лица налазе у посебним околностима, установама за лишење слободе, захтева од државе да правно регулише њихов положај, а обзиром на њихову рањивост и немогућност да у потпуности утичу на свој положај у затвореним условима.

Све до Другог светског рата, владало је мишљење да су сва питања која се тичу права како слободних грађана, тако и лица лишених слободе у искључивој надлежности државе. Међународно право и међународне институције нису се бавили људским правима. Други светски рат то мења, формира се уверење да се понављање такве трагедије не сме дозволити, те и да се заштита људских права не може у потпуности препустити националним властима.

Нови светски поредак, створен након другог светског рата, чије је оличење пре свега Организација уједињених нација, ствара читав низ општих аката (декларација, пактова и конвенција којима се дефинишу и гарантују права лицима лишеним слободе. Постепено се на глобалном и регионалном нивоу оснивају органи чији је задатак да прате ниво остварених људских права и да својим деловањем утичу на побољшавање положаја лица лишених слободе.

Структурално овај рад подељен је уз увод и закључна разматрања у четири главе, и то: *Међународни систем за заштиту права лица лишених слободе, Домаћи извори права лица лишених слободе, Права лица лишених слободе према Закону о извршењу кривичних санкција, и Анализа стања права лица лишених слободе у Републици Србији.*

У другој глави рада, под називом „Међународни систем за заштиту права лица лишених слободе“ ауторка посматра међународне организације које су се у свом раду бавиле положајем лица лишених слободе и које су својим ангажовањем допринеле успостављању сада постојећих стандарда. Усвајањем многобројних конвенција, декларација и пактова, положај лица лишених слободе из године у годину прецизније је дефинисан, а у исто време и унапређен. Универзални међународни документи попут Повеље Уједињених нација или Универзалне декларација о људским правима, али и регионални документи попут Европске конвенције о људским правима на посредан начин регулисали су положај лица лишених слободе. Ови акти, али други документи попут Стандардних минималних правила о поступању са затвореницима, Конвенције против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака или Европских затворских правила којима се директно регулише положај лица лишених слободе биће образложени у овом раду. Разумевањем права садржаних у овим документима олакшава се разумевање климе која влада у Европи, али и у целом свету у погледу положаја лица лишених слободе.

Трећи део рада посвећен је домаћој правној регулативи положаја лица лишених слободе. Наша држава је у претходном периоду у приступила великом броју међународних конвенција и исте увела у домаћи правни систем, те на тај начин у великој мери утицала на усклађивање положаја лица лишених слободе са међународним стандардима. Без обзира на наведено, домаћи правни извори неизоставан су део када говоримо о положају ових лица лишених слободе. Полазећи од Устава као најважнијег правног акта једне земље, ауторка је образложила која су то основна људска права која су гарантована свим лицима али и лицима лишеним слободе, али и права којима се директно регулише правично поступање са осуђеницима. Поред Устава, Кривични законик којим је и предвиђена казна лишења слободе, али и Законик о кривичном поступку од значаја су за лица лишена слободе.

Закон о извршењу кривичних санкција детаљно регулише поступање са лицима лишеним слободе, те је у том смислу четврта глава у овом раду, под називом „Права лица лишених слободе према одредбама ЗИКС-а“ управо посвећена одредбама овог закона. Закон о извршењу кривичних санкција детаљно уређује положај лица смештених у установе лишења слободе и то уређујући правила која се тичу њиховог разврставања,

смештаја, одеће, исхране, комуникације са спољним светом, њиховог рада, као и осталих питања од значаја за функционисање у установама лишења слободе. Како закон не би био превише обиман и оптерећен детаљима, законодавац је права из овог закона детаљније регулисао бројним правилницима и уредбама.

На крају, у петој глави рада, ауторка ће након утврђеног нормативног оквира разматрати реално стање у установама лишења слободе. Међународна заједница формирала је тела и органе који прате стање у установама лишења слободе и на основу чијих извештаја се предлажу даљи кораци за успостављање адекватних стандарда у установама лишења слободе. Европски комитет за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања у оквиру свог деловања шест пута посетио је Републику Србију, те ће ауторка у овом делу рада, анализом извештаја овог Комитета размотрити да ли у којој мери се положај лица лишених слободе побољшао од прве посете Комитета до данас. Такође, преузимањем обавеза за формирањем Националног механизма за превенцију тортуре, Република Србија је на националном нивоу омогућила постојање тела које ће пратити стање у установама лишења слободе и указивати на мере неопходне за омогућавање адекватног стандарда ових лица. Такође, када се говори о људским правима пракса Европског суда представља нужност за разумевање било ког права, па тако и права лица лишених слободе.

За овим делом рада следе закључна разматрања, у којима су укратко образложени закључци ауторке у погледу постојања адекватног нормативног оквира у погледу права лица лишених слободе, али и примена истог у пракси, као и евентуалне смернице за побољшање резулата у овој области.

Циљ мастер рада јесте да се укаже на међународним правом успостављене стандарде заштите права лица лишених слободе и у исто време на усклађеност, односно неусклађеност домаћих прописа са овим стандардима. Такође, циљ је да се кроз разматрање праксе Европског суда за људска права али и извештаје домаћих и међународних организација установи у којој мери су примењени прописани стандарди. Како би се напред наведени циљ остварио ауторка ће при истраживању користи нормативни и догматски метод, метод анализе случаја, упоредно правни метод и метод индукције/дедукције.

И МЕЂУНАРОДНИ СИСТЕМ ЗАШТИТЕ ПРАВА ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ

1. Развој заштите права лица лишених слободе

Заштита основних људских права и слобода и њихово правно регулисање представља један од заједничких циљева међународне заједнице. Међународна заједница у оквиру својих организација и на конференцијама које организује ради на успостављању основних стандарда заштите људских права и њиховом нормирању. Развој основних људских права представљао је основ за рад и посвећеност заштити права и неких посебно осетљивих друштвених група, међу којима су и лица лишена слободе. Неспорно је да су Уједињене нације поставиле неке од најзначајних стандарда за лица лишена слободе, међутим, темељ регулисања основних права за ова лица везује се за период пре оснивања Организације Уједињених нација.

Крајем деветнаестог века развој судског система, затвора и јачање полицијских снага скренули су пажњу на нужност проучавања и усавршавања затворских система. У то време у Европи је одржан низ конференција које су окупљале стручњаке из различитих земаља, а међу којима се као најзначајнији издваја Први међународни конгрес о спречавању и сузбијању злочина одржан у Лондону 1872. године. Кључна питања која су разматрана на овом конгресу тичала су се развоја управе затвора, стварања алтернатива затворима, рехабилитације осуђених, лечење малолетних делинквената и екстрадиције осуђених.¹

Резултат Лондонске конференције је формирање Међународне затворске комисије са задатком да прикупља статистичке податке пенитенцијарних установа, подстиче реформе у овој области и сазива даље конференције. Међународна затворска комисија припојена је Лиги народа, те је у оквиру свог рада организовала 3 конференције од 1925. године до 1935. године. На последњој конференцији променила је назив те је постала Међународна комисија за кривично право и казнене установе (IPPC).

Свој печат Међународна затворска комисија у међународном праву оставила је сачињавањем Скупа правила о поступању са затвореницима 1929.годне.² Ова правила измењена су након доношења, и представљала су основ за доношење Минималних правила за поступање са затвореницима.

¹ Први Међународни конгрес о спречавању и сузбијању злочина, Лондон, 1872. године, детаљније на: <https://www.unodc.org/congress/en/previous/previous-ippc.html> приступљено 02.05.2021.године

² Атанацковић, Д., Пенологија, „Научна књига“, Београд 1988.године, стр. 103.

Нестанак Лиге народа са међународне сцене узроковао је и престанак рада Међународне затворске комисије. Генерална скупштина Уједињених нација распустила је Комисију (IPPC) 1950. године и истовремено преузела све њене функције, али и све резултате рада Комисије.³

2. Међународне организације које се баве положајем лица лишених слободе

2.1. Организација Уједињених нација

Организација Уједињених нација свакако је на међународном плану са својим специјализованим институцијама дала највећи допринос развоју пенолошких тема, а посебно разматрањем питања превенције и поступања са лицима лишеним слободе.

Усвајањем Универзалне декларације УН о људским правима 1948. године,⁴ УН своју активност у области криминалитета организују одржавањем повремених конгреса, оснивањем истраживачких центара у појединим државама, пружањем помоћи земљама и регионима у сузбијању криминалитета, као и другим облицима рада и ангажовања.

Члан 1 Универзалне декларације предвиђа следеће: „Сва људска бића рађају се слободна и једнака у достојанству и правима“. Очигледна је интенција твораца Универзалне декларације да се права из Декларације односе на све људе, што значи да и осуђеним лицима припадају сва људска права и слободе, осим оних која су ограничена самом казном лишења слободе. Опште је познато да Универзална декларација о људским правима представља надахнуће за усвајање многобројних међународних уговора, декларација о људским правима који се и данас примењују на глобалном и регионалном нивоу, те да велики број ових аката садрже референце које упућују на Универзалну декларацију о људским правима.⁵

Уједињене нације своју улогу у превенцији криминалитета и поступању са делинквентима остварују путем одржавања међународних конгреса. Конгрес УН о спречавању криминалитета и кривичном правосуђу представља највећи и најразноврснији скуп светских креатора политике, практичара, чланова академске заједнице, међувладиних

³Резолуција Генералне скупштине 415В, од 01. децембра 1950.године, видети на: [https://undocs.org/en/A/RES/415\(V\)](https://undocs.org/en/A/RES/415(V))

⁴Универзална декларација УН о људским правима усвојена је и проглашена резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 217 (III) од 10. децембра 1948.године; 48 држава је гласало за усвајање ове Декларације, ниједна против док је 8 било уздржаних (укључујући Југославију, Саудијску Арабију, Јужну Африку и СССР).

⁵ Универзална декларација о људским правима, Уједињене нације, Париз, 1948

организацИја и организацИја цивилног друштва на пољу спречавања криминалитета и кривичног правосуђа. Ови конгреси се почев од 1955. године одржавају сваких 5 година у различитим деловима света и обрађују разноврсне криминолошке теме.

До сада је одржано 14 конгреса⁶ на којима се расправљало о различитим пенолошким питањима, а одржани су: у Женеви 1955. године; у Лондону 1960; у Стокхолму 1965. године, у Кјоту 1970. године, у Женеви 1975 године; у Каракасу 1980. године, у Милану 1985.године, у Хавани 1990.године, у Каиру 1995. године, у Бечу 2000.године, у Бангкоку 2005.године, на Салвадору 2010.године, у Дохи 2015.године, у Кјоту 2021.године.⁷

Велики значај има први конгрес о превенцији криминалитета и поступању са делинквентима (Женева, 1955.године), на њему је усвојен текст Стандардних минималних правила за поступање с затвореницима. На овом конгресу расправљало се о избору, образовању и положају кадрова у казненој установи; отвореним казнено-поправним установама; раду осуђених лица и сузбијању малолетничке делинквенције. Од усвојених аката издаваја се Препорука о избору и образовању кадрова за рад у затвореним и отвореним казнено-поправним установама. На овом конгресу утврђено је и: да су сва осуђена лица обавезна да раде, као и стандарди здравствене заштите и заштите на раду за осуђена лица и да је осуђенички рад потребно награђивати.⁸

На Другом конгресу ОУН (Лондон, 1960. године) разматране су три пенолошке теме: кратке казне затвора; третман осуђених лица пре пуштања на слободу; постпенална помоћ и помоћ породицама осуђених лица и интеграција осуђеничког рада у националну привреду.⁹

На трећем конгресу УН (Стокхолм, 1965. године) главна тема била је „Спречавање криминала“. На овом конгресу указано је да је неопходно посветити пажњу техничкој

⁶Опширније о одржаним конгресима видети у: United Nations Congresses on Crime Prevention and Criminal Justice 1955–2015, 60 years of achievement, UN Information service, *UN Information service*, Doha, 2015

⁷ Конгрес је првобитно требало да се одржу у Кјоту, Јапан од 20. до 27. априла 2020.године, али је одложен због светске пандемије вируса COVID-19.

⁸ Lopez-Rey, M., First U.N. Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, *Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol.47, 1957. year, page 526-538

⁹ Опширније о Другом конгресу ОУН-а видети у: United Nations Congresses on Crime Prevention and Criminal Justice 1955–2015, 60 years of achievement, UN Information service, Doha, 2015, стр. 4

помоћи у области спречавања криминала и кривичног правосуђа, као и да су криминолошка истраживања нужност за спречавање криминалитета.¹⁰

На Четвртом конгресу УН (Кјото, 1970. године) под називом „Злочин и развој“, нису посебно разматране пенолошке теме већ је детаљније обрађена примена Стандардних минималних правила о поступању са затвореницима.¹¹

Тема Петог конгреса УН (Женева, 1975. године)¹² била је превенција и надзор над криминалитетом. Разматрано је поступање са учиниоцима кривичних дела у затвору и на слободи, као и неопходност ефикасније примене Стандардних минималних правила за поступање са затвореницима. Констатовано је да је казна затвора неефикасна и препоручена је примена тзв. супститута затварању (новчана казна, судска опомена, накнада штете, условна осуда с применом заштитног надзора, упућивање у посебне установе за терапију или на друштвено корисне радове без лишавања слободе). На овом конгресу именован је посебан комитет који је припремио текст резолуције против тортуре, и на основу овог текста усвојена је Декларација о заштити свих лица, од тортуре и осталих сурових, нехуманих и понижавајућих поступака или казни.¹³¹⁴

На Шестом конгресу УН (Каракас, 1980.године) чија је тема била „Спречавање криминалитета и квалитет живота“, установљено је да се стратегија за спречавање криминалитета мора ускладити са социјалним, културним, политичким и економским приликама у држави. Између осталог расправљано је и о деинституционализацији затвора, те су усвојене три резолуције: Резолуција о алтернативама за затвор, Резолуција о положају жена преступница и Резолуција о развијању мера за социјалну реинтеграцију затвореника.¹⁵

На седмом конгресу УН (Милан, 1985. године) утврђени су стандарди заштите права лица лишених слободе. Као основни стандард постављена су основна људска права

¹⁰ Опширније о Трећем конгресу ОУН-а видети у: Ibid, стр. 5

¹¹ Опширније о Четвртом конгресу ОУН-а видети у: Ibid, стр. 6

¹² Опширније о Петом конгресу ОУН-а видети у: United Nations Congresses on Crime Prevention and Criminal Justice 1955–2015, 60 years of achievement, UN Information service, Doha, 2015, стр. 7

¹³ Декларација о заштити свих лица, од тортуре и осталих сурових, нехуманих и понижавајућих поступака или казни, Генерална скупштина УН, 1975. године

¹⁴ Декларацију о заштити свих лица, од тортуре и осталих сурових, нехуманих и понижавајућих поступака или казни усвојила је Генерална скупштина ОУН Резолуцијом 3452 (XXX) од 09.12.1975.године, интегрални текст декларације видети на: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/declarationtorture.aspx>, приступљено 03.05.2021.године

¹⁵ Опширније о Шестом конгресу ОУН-а видети у: Ibid, стр. 8

која имају универзални карактер и подразумевају заштиту основних права човека и људског достојанства и права затвореника у смислу забране тортуре и других облика суровог, нехуманог или понижавајућег поступања и кажњавања.¹⁶

Осми конгрес УН (Хавана 1990. године), одржан је под називом „Спречавање криминалитета и кривично правосуђе у контексту развоја: реалност и перспектива међународне сарадње“. На овом конгресу истицано је да треба радити на смањењу броја лица која су осуђена на казну затвора, посебно уколико се ради о примарним извршиоцима кажњивих дела. Усвојено је више резолуција између осталог и: Резолуција за Стандардна минимална правила о ванзаводским мерама¹⁷ тзв. Токијска правила;¹⁸ основни принципи за третман према затвореницима; компјутеризација кривичног правосуђа; Резолуција о активности Међународног Црвеног крста према лицима лишеним слободе; резолуција о инфекцији ХИВ вирусом и спречавању СИДЕ у затворима; Резолуција о међународној интеррегионалној сарадњи пенитенцијарне администрације; Резолуција о отпуштању затвореника осуђених на доживотни затвор и Резолуција о заштити малолетника који су лишени слободе.¹⁹

Девети (Каиро, 1995.године),²⁰ Десети (Беч, 2000.године),²¹ Једанаести (Бангкок, 2005.године)²² и Дванаести конгрес (Салвадор, 2010.године)²³ нису директно обрађивали

¹⁶ Опширније о Седмом конгресу ОУН-а видети у: Ibid, стр. 9

¹⁷ Детаљније о Стандардним минималним правилима о ванзаводским мерама видети у: S. H. Miles, & A. M. Freedman, Medical ethics and torture: revising the Declaration of Tokyo. *The Lancet*, 2009. pg.344-348.

¹⁸ Стандардна минимална правила о ванзаводским мерама тзв. Токијска правила, УН, Хавана, 1990. године. Токијска правила представљају један од најзначајних докумената у оквиру међународних инструмената у малолетничком правосуђу. Иако необавезујућа за државе чланисе усвојена су да би промовисала казнене мере које представљају алтернативу институционалним мерама и предкривичне диверзионе моделе за децу у сукобу са законом.

¹⁹ Опширније о Осмом конгресу ОУН-а и усвојеним актима видети на: Eighth UN Congress on the Prevention of Crime and Treatment of Offenders, Havana, Cuba 27 August - 7 September 1990, <https://www.unodc.org/congress/en/previous/previous-08.html>, приступљено: 04.05.2021.године

²⁰ Опширније о Деветом конгресу ОУН-а и усвојеним актима видети на: Ninth UN Congress on the Prevention of Crime and Treatment of Offenders "Crime" Cairo, Egypt 28 April - 5 May 1995, <https://www.unodc.org/congress/en/previous/previous-09.html>, приступљено: 04.05.2021.године

²¹ Опширније о Десетом конгресу ОУН-а и усвојеним актима видети на: Tenth UN Congress on the Prevention of Crime and Treatment of Offenders "Crime and Justice: Meeting the Challenges of the Twenty-first Century" Vienna, Austria 10 - 17 April 2000, <https://www.unodc.org/congress/en/previous/previous-10.html>, приступљено: 04.05.2021.године

²² Опширније о Једанаестом конгресу ОУН-а и усвојеним актима видети на: 11th UN Congress on Crime Prevention and Criminal Justice, Bangkok, Thailand, 18-25 April 2005, <https://www.unodc.org/congress/en/previous/previous-11.html>, приступљено: 04.05.2021.године

²³ Опширније о Дванаестом конгресу ОУН-а и усвојеним актима видети на: Twelfth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice, Salvador, Brazil, 12-19 April 2010, <https://www.unodc.org/congress/en/previous/previous-12.html>, приступљено: 04.05.2021.године

теме које се односе на положај лица лишених слободе, већ су теме између осталог биле јачање система владавине права и кривичног правосуђа.

Тринаести конгрес ОУН (Доха, 2015.година) обрадио је теме које се односе на превенцију криминалитета као основ за развој савременог друштва. Једна од тема била је и поштовање људских права затвореника и владавина права.²⁴

Четрнаести конгрес ОУН одржан је у Кјоту, Јапан од 7 до 12. марта 2021. године. Централна тема конгреса била је „Унапређење превенције криминалитета, кривично правосуђе и владавина права: ка постизању Агенде 2030.“ Државе чланице усвојиле су Декларацију у Кјоту,²⁵ којом су се владе споразумеле о конкретним акцијама за унапређење одговора за спречавање криминалитета, јачање кривичног правосуђа и промоције владавине права и међународне сарадње, а све то имајући у виду пандемију вируса COVID-19.²⁶

2.2. Друге међународне организације које се баве правним регулисањем положаја лица лишених слободе

Поред ОУН и друга међународне и регионалне организације су своје активности усмеравале на превенцији криминалитета и развоју пенитенцијарне теорије и праксе. Посебно се истичу: Међународно удружење за кривично право, Међународно удружење за криминологију, Међународно удружење за друштвену одбрану, Међународно удружење судија малолетничких судова, Међународно удружење за помоћ осуђеним лицима, Међународно удружење жена правница, Међународна унија за заштиту деце и др.²⁷ Ове и друге међународне организације су у оквиру свог рада, кроз организовање форума, конференција и усвајање конвенција установиле основне стандарде поступања са осуђеним лицима и основна права чије је уживање неопходно обезбедити лицима лишеним слободе.

²⁴ Опширније о Тринаестом конгресу ОУН-а и усвојеним актима видети на: Thirteenth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice, Doha, Qatar, 12-19 April 2015, <https://www.unodc.org/congress/en/previous/previous-13.html>, приступљено: 04.05.2021.године

²⁵ Текст Декларације из Кјота: Kyoto declaration on advancing crime prevention, criminal justice and the rule of law: towards the achievement of the 2030 Agenda for Sustainable Development, <https://undocs.org/A/CONF.234/L.6>, приступљено: 04.05.2021.године

²⁶ Опширније о Четрнаестом конгресу ОУН-а и усвојеним актима видети на: 14th UN Congress on Crime Prevention and Criminal Justice, Kyoto, Japan, 7 -12 March 2021, <https://www.unodc.org/unodc/en/crimecongress/about.html>, приступљено: 04.05.2021.године

²⁷ С. Константиновић Вилић, М. Костић, *Пенологија*, Свен, Ниш, 2011., стр.35

3. Правно регулисање положаја лица лишених слободе на међународном и регионалном нивоу

Услед свеопште глобализације међународних односа, људска права постају предмет наднационалног регулисања. Међународноправним документима из области заштите људских права извршена је стандардизација права, која, на данашњем степену цивилизацијског развоја, представљају индикаторе демократске легитимације сваке државе. Ради предупређења незаконитог и самовољног понашања државних органа, између осталог, у међународноправним документима предвиђена су и права лица лишених слободе.²⁸

Овај део рада посвећен је анализи најзначајних међународних докумената којима је на посредан или непосредан начин регулисан положај лица лишених слободе. Ови извори права могу се класификовати на различите начине, овде ће међутим бити подељени обзиром на документе који су усвојени од органа и тела Организације Уједињених нација и документе регионалних организација – Савета Европе пре свега.

У документе организације УН који се односе на права лица лишених слободе, а биће обрађени у овом раду спадају:

1. Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима;
2. Конвенција против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака;
3. Правила за понашање лица у служби закона;
4. Начела медицинске етике за здравствено особље;
5. Повеља Уједињених нација
6. Универзална декларација о правима човека;
7. Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима;
8. Међународни пакт о грађанских и политичким правима;

Документи регионалних организација коју су од значаја за тему права лица лишених слободе, а биће обрађени у овом раду јесу:

1. Европска конвенција о људским правима;
2. Европска конвенција о спречавању мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања;

²⁸ С. Кнежевић, Ограничавање личне слободе задржавањем осумљиченог, у *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 2011. године, стр. 169

3. Европска затворска правила;
4. Општи извештаји Европског комитета за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања (СРТ);

Како Др Ђорђе Лазин у свом раду наводи све гаранције за заштиту права лица лишених слободe, предвиђене међународним документима о правима човека, односе се на остваривање слобода и права, која могу бити угрожена у поступку лишења слободe, а то су: а) забрана самовољног лишења слободe; б) право лица лишеног слободe да суд одлучи о законитости његовог хапшења; ц) право на разумну дужину притвора до почетка главног претреса; д) право на хумано поступање приликом лишења слободe.²⁹

4. Универзални систем заштите права лица лишених слободe

Уједињене Нације су кроз своје многобројне активности донеле низ докумената који се тичу права лица лишених слободe. За неке од тих аката можемо рећи да представљају примарне изворе права у области извршења кривичних санкција, и то из разлога јер су превасходно намењени регулисању поступања у кривичним стварима.

У примарне изворе обрађене у овом раду спадају: Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима, Конвенција против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака, Правила за понашање лица у служби закона, Начела медицинске етике за здравствено особље. За све ове изворе карактеристично је још и то да имају карактер општих инструмената јер се односе на све категорије преступника, без изузетака.

Можемо рећи да секундарне изворе права за ову категорију лица, а који су усвојени од стране УН спадају: Повеља Уједињених нација, Универзална декларација о правима човека, Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, Међународни пакт о грађанских и политичким правима. То су заправо извори права којима се не уређује на директан начин поступање у кривичним стварима, односно у ситуацијама лица лишених слободe, али свакако доприносе успостављању стандардна од значаја за ову категорију лица.

²⁹ Др Ђ. Лазин, Притвор у југословенском кривичном поступку и међународни стандарди људских права, *Зборник српског удружења за кривично право*, Копаоник, 1995. године стр. 161

4.1. *Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима*

Текст Стандардних минималних правила о поступању са затвореницима³⁰ усвојен је на Првом конгресу Уједињених нација за превенцију криминалитета и поступање са делинквентима у Женеви 1955. године и потврђен од стране Економског и социјалног савета УН. Иако општеприхваћена у међународној пракси и иако су представљала основ за доношење многобројних докумената за заштиту права затвореника, ова правила нису међународни уговор и не подлежу ратификацији.

Одредбама „Минималних правила“ предвиђа се широка лепеза права притвореника. Притвореници имају могућност комуницирања са браниоцем и члановима породице, без аудитивног надзора од стране затворског особља, право на коришћење медицинских услуга, могућност да се хране о свом трошку, да носе сопствене ствари и слично.³¹

Текст Правила састоји се из три дела: уводне одредбе, у којима је наглашен циљ Правила, први део, који садржи општа правила о поступању са свим категоријама затвореника и други део који садржи правила која се примењују према одређеним категоријама затвореника.

Творци Правила свесни разноликости међународне заједнице истакли су да обзиром на разноврсност правних, социјалних, економских и географских услова који постоје у свету, јасно је да сва правила не могу бити примењена на сваком месту у свако време. Флексибилност је предуслов за њихово спровођење. Њихова примена на појединачне случајеве то захтева, узимајући у обзир разноликост околности у којима би њихова примена могла бити потребна. Такође, значај добара која се овим правилима штите захтева да буду довољно детаљна да могу пружити практичне смернице.³²

Први део Правила садржи одредбе које се односе на опште управљање казним установама и које се примењују на све категорије затвореника. Ове одредбе могу се поделити у следеће групе: а) регистрација затвореника, њихова категоризација и смештај; б) лична хигијена затвореника, њихова одећа и постелјина, храна, вежбање и спортске

³⁰ Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима, УН, Женева, 1955.

³¹ Д.Обрадовић, Ратификовани међународни уговори и општеприхваћена правила међународног права и кривично процесно законодавство државне заједнице Србија и Црна Гора, реферат са скупа *Казнено законодавство, организација и функционисање правосуђа у Државној заједници Србије и Црне Горе*, Златибор, 2003. године стр. 164

³² Kraiem, Rubin. "Prisoners' Rights and the Standard Minimum Rules for the Treatment of Offenders." *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 22.2 (1978): 156-163.

активности, медицинска помоћ; в) дисциплина, кажњавање, средства принуде; г) информисање и право жалбе затвореника, право на контакте са спољним светом; д) коришћење библиотеке, исповедање религије, поступање с имовином затвореника, транспорт затвореника; ђ) затворско особље и инспекција.

Други део правила односи се на посебне категорије затвореника и то: лица осуђена на безусловну казну затвора, као и лица осуђена на друге кривичне санкције институционалног карактера. Поред наведених категорија регулише се и положај душевно поремећених затвореника, лица која су у притвору, цивилне затворенике, лица лишена слободе и лица смештена у затворе без оптужбе.

4.2. Конвенција против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака

Усвајању Конвенције против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака претходила је Декларација о заштити свих лица од тортуре и других облика окрутног, нехуманог или понижавајућег поступања и кажњавања која је усвојена Резолуцијом Генералне скупштине 9. децембра 1975. године.

Ова декларација с једне стране разграђује одговарајуће одредбе Универзалне декларације и Пакта о грађанским и политичким правима, а с друге стране наговештава позније, обавезујуће одредбе Конвенције против мучења из 1984. године.³³

На основу принципа садржаних у овој Декларацији 10. децембра 1984. године усвојена је Конвенција против мучења и других облика окрутног, нехуманог или понижавајућег поступања и кажњавања затвореника,³⁴ а ступила је на снагу 25. јуна 1987. године,³⁵ после двадесете ратификације, а до данас је конвенцију ратификовало 146 држава. Усвајањем Опционог протокола^{36,37} уз ову Конвенцију установљен је делотворан

³³ Р. Драгичевић-Дичић, И. Јанковић, Спречавање и кажњавање мучења и других облика злостављања, *Приручник за судије и тужиоце*, Београд, 2011. године, стр. 46

³⁴ Конвенција против мучења и других облика окрутног, нехуманог или понижавајућег поступања или кажњавања затвореника, Генерална скупштина УН, 1984. године.

³⁵ Интегрални текст Конвенције против мучења и других облика окрутног, нехуманог или понижавајућег поступања или кажњавања затвореника на: *Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cat.aspx>, приступљено: 15.05.2021. године

³⁶ Опциони протокол уз Конвенцију против мучења и других облика окрутног, нехуманог или понижавајућег поступања или кажњавања затвореника, Генерална скупштина УН, Њујорк, 2002.

³⁷ Интегрални текст Опционог протокола уз Конвенцију против мучења и других облика окрутног, нехуманог или понижавајућег поступања или кажњавања затвореника на: *Optional Protocol to the Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/opcat.aspx> приступљено 15.05.2021. године.

механизам за обезбеђење надзора над спровођењем мера за спречавање тортуре. СР Југославија је ратификовала Конвенцију,³⁸ а затим и Опциони протокол уз Конвенцију.³⁹

Конвенција у чл. 1 даје дефиницију мучења: „Мучење означава сваки чин којим се неком лицу намерно наносе велике патње, физичке или душевне, са циљем да се од њега или од неког трећег лица добију обавештења или признања, да се казни за неко дело које је оно или неко треће лице починило, или се сумња да га је починило, да се уплаши или да се на њега изврши притисак, или да се неко треће лице уплаши и на њега изврши притисак, или из било које друге побуде засноване на било каквом облику дискриминације, кад такав бол или такве патње наноси службено лице или неко друго лице које делује по службеној дужности или на основу изричитог налога или пристанка службеног лица.“ Тај израз не односи се на бол и на патње које произилазе искључиво из законитих казни.

Надаље се потврђује да ништа – ни ванредне околности ни наређење претпостављеног – не може оправдати мучење (чл. 2). Конвенција забрањује изручење, враћање или прогонство било ког лица у државу за коју се основано сматра да би то лице у њој могло бити подвргнуто мучењу (чл. 3), али с друге стране и подстиче међудржавну сарадњу на сузбијању и спречавању злостављања (чл. 6–9). Државе се обавезују да својим законима инкриминишу злостављање и да га кажњавају, примењујући широко протумачену територијалну и персоналну надлежност (чл. 4, 5 и 16). Као и Декларација из 1975, и Конвенција захтева да сви државни службеници који долазе у додир с лицима лишеним слободе буду обавештени и упозорени на забрану злостављања (чл. 10), као и да држава перманентно контролише правила, упутства, методе и праксу у истрази и третману лица лишених слободе с циљем спречавања злостављања (чл. 11). Државе су обавезне да озбиљно истражују и кажњавају све случајеве злостављања (чл. 12), али и да жртвама гарантују правичну накнаду претрпљене штете (чл. 14). Изјаве добијене мучењем не смеју се користити у било ком судском или административном поступку, осим – наравно – против особе окривљене за мучење, као доказ да је та изјава дата (чл. 15).

³⁸ Закон о ратификацији Конвенције против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака, („Службени лист СФРЈ-Међународни уговори“, бр. 9/91)

³⁹ Закон о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака, („Службени лист СЦГ – Међународни уговори“, бр.16/2005 и 2/2006 и „Службени гласник РС – Међународни уговори“, бр. 7/2011)

Значајно је да је Конвенцијом (чл. 17–24), као орган УН, основан Комитет против мучења,⁴⁰ састављен од 10 реномираних стручњака високог морала и признате стручности у области људских права, који надзире примену Конвенције. Државе чланице сваке четири године достављају Комитету извештај о мерама које су преузеле у складу са Конвенцијом. Да ли нека држава чланица крши одредбе Конвенције Комитет може бити обавештен и на основу индивидуалног обраћања појединаца жртава кршења одредби Конвенције. О свом раду и активностима предузетим у циљу примене Конвенције одбор подноси Генералној скупштини УН годишњи извештај.

4.3. Правила за понашање лица у служби закона

Генерална скупштина Уједињених нација је 17. децембра 1979. године прихватила Правила за понашање лица у служби закона.⁴¹⁴² Ова правила састоје се од 8 чланова и односе се на сва лица која учествују у примени закона у циљу одбране јавног поретка.⁴³

Можда једна од најзначајних је одредба чл. 3 где је истакнуто да лица у служби закона не смеју употребити силу осим када то захтева природа њиховог посла. У коментару уз овај члан наводи се да се посебно мора водити о ограничењима за употребу ватреног оружја која је дозвољена само у случају крајње нужде.

Овим правилима још је дефинисано и да ова лица морају чувати професионалну тајну, да не смеју примењивати мучење, понижавајуће поступке и кажњавање. Наглашава се забрана корупције, као и обавеза поштовања закона и борба против злоупотребе овлашећења. На крају се истиче да се о заштити здравља лица лишених слободе посебно мора водити рачуна, а посебно да им се мора осигурати лекарска помоћ.

4.4. Начела медицинске етике за здравствено особље

Резолуцијом Генералне скупштине УН од 18. децембра 1982. године усвојена су Начела медицинске етике за здравствено особље,⁴⁴ посебно лекаре, за заштиту

⁴⁰ Детаљније о Комитету против тортуре на: <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/cat/pages/catindex.aspx>, приступљено: 15.05.2021. године

⁴¹ Правила за понашање лица у служби закона, Генерална скупштина УН, 1979.

⁴² Интегрални текст Правила за понашање лица у служби закона видети на: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/lawenforcementofficials.aspx>, приступљено: 15.05.2021. године

⁴³ Ђ. Игњатовић, *Право извршења кривичних санкција*, Београд, 2006. године, стр. 41

⁴⁴ Начела медицинске етике за здравствено особље, Генерална скупштина УН, 1982.

затвореника и лица под истрагом, против тортуре и осталих окрутних, нехуманих или понижавајућих третмана и кажњавања.⁴⁵

Први принцип одређује да здравствени радници, а пре свега лекари који брину о затвореницима и притвореним лицима, имају обавезу да заштите физичко и ментално здравље затвореника и да их лече на исти начин као лица која се не налазе у заводима.

Овим начелима предвиђено је и да се кршењем медицинске етике сматрају и следеће активности које врши медицинско особље у поступању са лицима лишеним слободе:

- Било какав професионални контакт ако сврха тог контакта није искључиво везана за побољшање или заштиту телесног или психичког интегритета лица лишених слободе;
- Поступање супротно одговарајућим међународним правилима, коришћење знања и вештине у сврху учествовања у таквом третману лица на начин који може штетити њиховом здрављу;
- Када сведоче о способностима тих лица уколико њихов исказ може да служи за примену било ког поступка или казне који могу негативно утицати на њихово телесно или душевно здравље;
- Када учествују у ограничавању права лица лишених слободе, осим ако је то нужно за заштиту телесног и физичког здравља тих лица, њихових колега и чувара у установи.⁴⁶

На крају је наглашено да у примени горњих начела никако не сме доћи до понижавања затвореника и лица под истрагом, чак и када се активности према њима предузимају у циљу очувања јавне безбедности.

4.5. Секундарни извори права ОУН који се односе на лица лишена слободе

4.5.1. Повеља Уједињених нација

Повеља Уједињених нација потписана је 26. јуна 1945.године у Сан Франциску, а ступила је на снагу 24.октобра 1945. године.⁴⁷ У члану 55 Повеље као један од најважнијих циљева Светске организације наводи се свеопште поштовање и уважавање

⁴⁵ Интегрални текст Начела медицинске етике за здравствено особље видети на: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/medicalethics.aspx> приступљено: 15.05.2021.године

⁴⁶ Ђ. Игњатовић, *Право извршења кривичних санкција*, Београд, 2006.године, стр. 42

⁴⁷ Повеља Уједињених нација, ОУН, Сан Франциско, 1945.

права човека и основних слобода за све, без обзира на расу, пол, језик и вероисповест. Наша држава ратификовала је ову Повељу Законом о повељи Уједињених нација.⁴⁸

4.5.2. Универзална декларација о људским правима

Универзалну декларацију о људским правима⁴⁹ Генерална скупштина УН усвојила је 10. децембра 1948. године⁵⁰ и представља први и још увек најзначајнији међународни документ о људским правима који се тиче свих људи и односи си се на стандарде о људским правима који су релевантни за државе чланице и нечланице УН.⁵¹ Овим актом утврђују се и препоручују минимална људска права свих лица, између осталог и лица лишених слободе. Наша држава била је уздржана приликом гласања у Генералној скупштини УН, али је Декларацију накнадно ратификовала.

4.5.3. Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима

Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима⁵² Генерална скупштина УН усвојила је 16. децембра 1966. године.⁵³ Наша држава ратификовала је овај пакт Законом о ратификацији Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима.⁵⁴

Иако се одредбе овог Пакта не односе директно да лица лишена слободе, посредно се овим одредбама уређује да се нека од права морају гарантовати и овим лицима.

⁴⁸ Закон о Повељи Уједињених нација („Службени лист ДФЈ“ бр. 69/45)

⁴⁹ Универзална декларација о људским правима, Генерална скупштина УН, 1948.

⁵⁰ Широм света 10. Децембар се у знак сећања на датум када је 1948. године усвојена Универзална декларација о људским правима обележава се као међународни дан људских права. Обележавање овог дана установљено је 1950. године, а 2020. године обележен је под слоганом „За бржи опоравак –Иступи за људска права“.

⁵¹ Интегрални текст Декларације о људским правима видети на: Universal Declaration of Human Rights <https://www.ohchr.org/en/udhr/pages/Language.aspx?LangID=eng> ; приступљено: 17.05.2021. године;

⁵² Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, Генерална скупштина УН, Њујорк, 1966.

⁵³ Интегрални текст Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима видети на: International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx> ; приступљено: 17.05.2021. године

⁵⁴ Закон о ратификацији Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима („Службени лист СФРЈ бр. 7/71“)

4.5.4. Међународни пакт о грађанским и политичким правима

Генерална скупштина УН усвојила је Међународни пакт о грађанским и политичким правима 16. децембра 1966. године.⁵⁵ Уз Пакт су усвојена и два протокола и то: Опциони протокол уз Међународни пакт о грађанским и политичким правима који је ступио на снагу 23. децембра 1976. године и Други опциони протокол који је ступио на снагу 11. јула 1991. године. Овим документима се индикретно регулише и положај лица лишених слободе.

Наша држава је ратификовала Пакт Законом о ратификацији Међународног пакта о грађанским и политичким правима из 1971. године,⁵⁶ а затим и Опционе протоколе 2001. године.⁵⁷

Државе уговорнице у чл. 2. Пакта обавезују се да поштују и зајемче права призната у овом Пакту свим појединцима који се налазе на њиховој територији и потпадају под њихову власт, без дискриминације. Државе су дужне да сваком лицу чија права и слободе признате овим пактом буду повређени омогуће да располаже правом на жалбу, о којој се морају изјаснити законом одређени органи и надлежна власт, и ако се оцени да је жалба оправда да поступи по њој.

Нико не може бити приморан на принудни рад. Ово, не може бити тумачено тако да је забрањено извршење казне принудног рада изречене од стране надлежног суда, у земљама у којима неки злочини могу бити санкционисани лишењем слободе уз принудни рад. Такође, не сматра се принудним радом рад или вршење службе који се нормално траже од лица затвореног на основу редовне судске одлуке или које се на основу такве одлуке налази на условном отпусту (члан 8.).

Одредбом чл. 9. Пакта предвиђено је да свако има право на слободу и личну безбедност. Нико не може бити предмет самовољног хапшења или притварања. Нико не може бити лишен слободе изузев из разлога и у складу са законом предвиђеним поступком.

⁵⁵ Интегрални текст Међународног пакта о економски, социјалним и културним правима видети на: *International Covenant on Civil and Political Rights*, <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx> ; приступљено: 17.05.2021. године

⁵⁶ Закон о ратификацији међународног пакта о грађанским и политичким правима („Службени лист СФРЈ”, бр. 7/1971)

⁵⁷ Закон о потврђивању Факултативног протокола уз Међународни пакт о грађанским и политичким правима и Закон о потврђивању Другог факултативног протокола уз Међународни пакт о грађанским и политичким правима, који има за циљ укидање смртне казне (Службени лист СРЈ“ - Међународни уговори , бр. 4/2001)

За положај лица лишених слободе од посебног је значаја члан 10. у коме се тражи да се са сваким ко је лишен слободе поступа човечно и с поштовањем урођеног достојанства људске личности. Казнено-поправни режим ће подразумевати поступање са осуђеницима чији је битни циљ преваспитање и поновно укључивање у друштво.

У члану 11 наглашава се да нико не може бити затворен само из разлога што није у стању да изврши неку уговорну обавезу. У Пакту се гарантују и права на слободу мишљења, савести и вероисповести (члан 18.), право малолетника на посебну заштиту (члан 24.), једнакост пред законом.

Пакт предвиђа и надзорни механизам у виду Комитета за људска права, који је овлашћен да се, под одређним условима, бави појединачним случајевима кршења људских права и процењује да ли је држава одговорна за таква кршења. Улога и функционисање Комитета уређено је одредбама чланова 28-45 Пакта.

Факултативни протокол уз Међународни пакт о грађанским и политичким правима дао је Комитету шира овлашћења у односу на државе које прихвате протокол. Те државе прихватају надлежност комитета да разматра представке њихових држављана или других лица која спадају у њихову надлежност, а која тврде да су жртве кршења било ког права предвиђеног у Пакту.⁵⁸

5. Регионални систем заштите права лица лишених слободе

Савет Европе у свом раду усвојио је документе који се односе на положај лица лишених слободе. Оно што ове документе међусобно разликује јесте њихова обавезујућа снага.

Европска правила о затварању представљају примарни извор права и директно се односе на извршење кривичних санкција, међутим ова правила представљају међународни документ који не обавезује државе потписнице да унутрашње право услагласе са правилима установљеним овим документом.

У овом делу раду биће речи и о Европској конвенцији о превенцији мучења и нехуманих и понижавајућих поступака и кажњавања, која такође предствља примарни извор и у исто време јесте обавезујући за државе чланице.

⁵⁸ Р. Драгичевић-Дичић, И. Јанковић, Спречавање и кажњавање мучења и других облика злостављања, *Приручник за судије и тужиоце*, Београд, 2011. године, стр. 45

Такође, Европска конвенција за заштиту људских права без обзира на чињеницу да представља секундарни извор права она јесте међународни уговор чије одредбе обавезују државе чланице.

Биће речи и о Општим извештајима Европског комитета за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања (СРТ) који својим континуираним радом утиче на успостављање нових и побољшање постојећих стандарда у области људских права лица лишених слободе.

5.1. Европска затворска правила

Европска затворска правила⁵⁹ заједно са Објашњењима усвојена су у Стразбуру од стране Комитета министара Европског савета 12. фебруара 1987. године.⁶⁰ Циљ доношења ових правила био је установљење заједничких начела у казненој политици земаља чланица Европског савета.

Ова правила ревидирана су Препоруком бр. (2006)2, која је усвојена од стране Комитета министара 11.01.2006.године, а у циљу ефикасније примене Европских затворских правила (у даљем тексту ЕЗП).⁶¹

Постоје мишљења да се ЕЗП не успоставља нови модел извршења казни, већ да садрже основне претпоставке и стандарде које сваки систем мора да усвоји уколико жели да буде савремен и да на хуман и законит начин функционише.⁶²

Први део правила састоји се из 13 тачака од којих првих 9 тачака представљају основне принципе који се односе на положај осуђених лица, а преостале 4 тачке односе се на домен и примену ЕЗП.⁶³

Други део садржи одредбе које се односе на услове за затварање и то: пријем у установу; упућивање у затвор и смештај; хигијена; одећа и постељина; исхрана; правна помоћ; контакти са спољним светом; затворски режим; рад; физичка активност и рекреација; образовање; слобода мишљења, савести и вероисповести; информисање;

⁵⁹ Европска затворска правила, Савет Европе, Стразбур, 1987.

⁶⁰ The European Prison Rules, Council of Europe, Recommendation No. R *87(3), Committee of Ministers of Council of Europe, Strasbourg, 12.02.1987. <https://rm.coe.int/16804f856c> пруступљено: 08.08.2021.године

⁶¹ Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules, <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>, пруступљено: 08.08.2021.године

⁶² М. Радоман, *Пенологија и систем извршења кривичних санкција*, Правни факултет, Центар за издавачку делатност, Нови Сад, 2003. година, стр. 103.

⁶³ Ј. Паповић, студент докторских академских студија, *Европска затворска правила – сегмент заштите људских права у европском правном простору* Правни факултет у Нишу, Универзитет у Нишу, Ниш, 2012.

затвореникова имовина; премештај затвореника; пуштање из затвора. У овом делу предвиђена су и правила која се односе на посебне категорије осуђеника и то: жене осуђенице, малолетници у притвору, деца, страни држављани, етничке и језичке мањине.

Трећи део правила односи се здравствену заштиту затвореника и подељен је неколико целина и то: здравствена заштита; организација здравствене заштите у затвору; лекарско и медицинско особље; дужности лекара; обезбеђење здравствене заштите; душевно здравље и остала питања.

Европска затворска правила у четвртом делу садрже препоруке у погледу одржавања реда и безбедности у затвору. У овом поглављу обухваћени су: општи приступ обезбеђењу реда, безбедност, сигурност, посебне мере високог степена безбедности или сигурности; претрес и контрола; кривична дела; дисциплина и казна; употреба силе; средства везивања; захтеви и притужбе.

Пети део правила односи се на управу и запослене, а имајући у виду да рад у затвору представља вршење јавне службе. У овом делу је наведено да се затворима управља у складу са етичким духом, који поштује обавезу поступања са свим затвореницима на хуман начин, уз поштовање њиховог људског достојанства.⁶⁴

У шестом налазе се одредбе о инспекцији и надзору.

Седми део је посвећен правима притвореника која се односе на њихов статус; поступање са притвореницима; смештај; одећу; правну помоћ; контакт са спољним светом; рад и примену режима који се односе на затворенике.

У осмом делу одређен је циљ режима који се спроводи према затвореницима, начин спровођења затворског режима, организациони аспекти затварања осуђених затвореника, рад осуђених лица, образовање осуђених затвореника, ослобађање осуђених затвореника.

На крају важно је нагласити да је од усвајања ЕПЗ у оквиру Савета Европе и његових институција развијена снажна делатност на допуни и ревизији ових правила. Највећи утицај у том погледу имали су Комитет министара Савета Европе који је донео велики број резолуција и препорука у овој области, а од значаја су били и извештаји Европског савета. На овај начин, Савет Европе развио је снажну легислативну активност покривајући мноштво питања која се односе на извршење кривичних санкција, а пре свега

⁶⁴ С.Константиновић Вилић, М. Костић, *Пенологија*, Свен, Ниш, 2011., стр.45

на казне затвора. Ти бројни и разноврсни извори могли би се назвати „европским извршним кривичним правом“.⁶⁵

5.2. Европска конвенција о спречавању мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања

Ова конвенција је усвојена у Парламентарној скупштини Савета Европе 26. новембра 1987. године, а ступила је на снагу 01. фебруара 1989. године после 7 ратификација. Ова конвенција обавезујућа је за све чланице Савета Европе.⁶⁶

Саставни део правног система наше земље ова конвенција је постала 2003. године усвајањем Закона о ратификацији Европске конвенције о спречавању мучења и нечовечног или понижавајућег поступања, измењене и допуњене Протоколом 1 и Протоколом 2 уз Конвенцију.⁶⁷

Циљ Европске конвенције о спречавању мучења је успостављање механизма који ће обезбедити превенцију злостављања и на тај начин унапредити заштиту права лица лишених слободе.

Конвенција у члану 1. предвиђа оснивање Европског комитета за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања који континуираним посетама затворским установама, испитује начин на који се поступа са лицима лишеним слободе ради повећања заштите од мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака. Задатак Комитета није да осуди државе због кршења људских права, већ да са њима сарађује у повећању заштите особа лишених слободе.⁶⁸

Конвенција већ у чл.2 обавезује стране уговорнице да дозволе спровођење посета особама које су јавне власти лишиле слободе у сваком месту које је у оквиру њене надлежности. (Члан 2. Конвенције)

Страна уговорница осигурава олакшице за чланове Комитета како би они спроводили своја задужења. Чланови Комитета имају право да разговарају са особама

⁶⁵ Ђ. Игњатовић, *Право извршења кривичних санкција*, Београд, 2006. године, стр. 67

⁶⁶ Европска конвенција о спречавању мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака, Савет Европе, Стразбур, 1987.

⁶⁷ Закон о ратификацији Европске конвенције о спречавању мучења и нечовечног или понижавајућег поступања, измењен и допуњен Протоколом 1 и Протоколом 2 уз Конвенцију, („Сл. лист СЦГ“ - *Међународни уговори*, бр. 9/2003)

⁶⁸ Љ. Илијић, *Осуђени и депривације – утицај карактеристика личности на интензитет доживљавања затворских депривација*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2014. године

лишеним слободe без присуства сведока, али и са сваком другом особом за коју сматрају да поседује релевантне информације.

Са друге стране обавеза је Комитета да страну уговорницу обавести о планираној посети. (Члан 8. Конвенције)

Поступање Комитета, међутим, није неограничено, једина оправдана ограничења која се могу поставити члановима Комитета према чл. 9 Конвенције тичу се националне безбедности, јавне сигурности, тешких нереда на месту где су смештена лица лишена слободe, здравственог стања тих лица или тешког злочина који се врши. (Члан 9. Конвенције)

Након обављене посете Комитет саставља извештај који садржи утврђено чињенично стање и препоруке, а нарочито оне које је неопходно одмах спровести ради заштите лица лишених слободe. Држава има право да да одговор на налаз Комитета и препоруке. (Чланови 10. и 11. Конвенције)

На крају, Комитет сваке године подноси општи извештај о предузетим активностима Комитету министара Савета Европе, и овај извештај бива објављен у јавној публикацији. (Члан 12. Конвенције).

5.3. Општи извештаји Европског комитета за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања (ЦПТ)

Општи извештаји Европског комитета за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања имају посебан значај за развој права лица лишених слободe. Ове извештаје Комитет саставља након периодичних и ad hoc посета местима где се налазе лица лишена слободe. Како је већ речено у делу који се односи на Европску конвенцију о спречавању мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања надлежност Комитета није ограничена само на затворске установе већ се односи на све установе у које су смештена лица лишена слободe од стране државе и то могу бити: психијатријске установе, притворске јединице, полицијске станице и др.

Стандарди Комитета за спречавање мучења формулисани су у облику смерница које се односе на полицијски притвор, затвор, обуку особља за спровођење закона, пружање здравствених услуга у затворима, стране држављане лишене слободe према законима о странцима, смештају у психијатријске установе, малолетницима и женама лишеним слободe.

Комитет је у свом раду почев од 1989. године до 2020. године саставио 30 Општих извештаја у којима су обрађиване теме које су од значаја за положај лица лишених слободе.⁶⁹

5.4. Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода

Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода⁷⁰ усвојена је 4. новембра 1950. године. Конвенција је усвојена од стране Влада чланица Савета Европе и представља правни акт који на најпотпунији начин регулише заштиту основних људских права и слобода.⁷¹ Конвенција са свим Протоколима саставни је део нашег правног система од 2003. године.⁷²

У другом делу Конвенције установљен је ради обезбеђења поштовања обавеза предвиђених Конвенцијом, стални орган - Европски суд за људска права.

Надлежност суда односи се на све предмете који се тичу тумачења Конвенције и Протокола уз њу, и подразумева:

1. Поступање у међудржавним споровима (држава потписница има право да суду укаже да је у некој другој држави потписници дошло до повреде одредаба Конвенције);
2. Разматрање представке појединаца, групе лица или невладиних организација у којима се тврди да је дошло до повреде одредаба Конвенције од стране државе потписнице;
3. Давање саветодавних мишљења које од суда затражи Комитет министара а тичу се тумачења Конвенције и њених протокола.

У погледу права лица лишених слободе, Европски суд за људска права најчешће је разматрао повреду одредбе чл. 3 Конвенције којом је предвиђена забрана мучења. У

⁶⁹ Сви досадашњи периодични извештаји ЦПТ-а објављени су на званичном сајту Савета Европе; <https://www.coe.int/en/web/cpt/annual-reports>, приступљено: 12.09.2021. године

⁷⁰ Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, Савет Европе, Рим, 1950.

⁷¹ Текст Конвенције на: Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_SRP.pdf, приступљено : 09.08.2021. године

⁷² Закон о ратификацији Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода, измењен у складу са Протоколом број 11, Протокола уз Конвенцију о заштити људских права и основних слобода, Протокола број 4 уз Конвенцију о заштити људских права и основних слобода којима се обезбеђују извесна права и слобода који нису укључени у Конвенцију и први Протокол уз њу, Протокола број 6 уз Конвенцију о заштити људских права и основних слобода о укидању смртне казне, Протокола број 7 уз Конвенцију о заштити људских права и основних слобода и Протокола број 7 уз Конвенцију о заштити људских права и основних слобода о укидању смртне казне у свим околностима, („Службени лист СЦГ“ - Међународни уговори, бр. 9/2003)

својој пракси Европски суд за људска права небројено пута истиче да члан 3 одражава једну од фундаменталних вредности демократског друштва,⁷³ а Конвенција у чл. 15 ст. 2 експлицитно искључује могућност одступања у погледу права предвиђених чланом 3 Конвенције.

Дефинисањем члана 15 став 2 творци Конвенције су недвосмислено истакли значај овог члана, те је кроз праксу Суда установљено да одступање од одредби овог члана није дозвољено ни у случајевима као што су јавна опасност која угрожава опстанак нације, сузбијање тероризма,⁷⁴ или организованог криминала,⁷⁵ као ни у случају спашавања живота појединаца.⁷⁶

У предмету *Aksoy v. Turkey*, подносилац представке је био ухапшен током операције вођене у борби против ПКК (Радничком партијом Курдистана) из југоисточног дела Турске. Подносилац представке је истако да је тврдио да је током боравка у притвору био изложен мучењу, те је суд након разматрања представке истакао да: „Чак и у најтежим условим, као на пример у борби против тероризма или злочина Конвенција недвосмислено забрањује мучење или нечовечно или понижавајуће поступање или кажњавање.“⁷⁷

Одредба члана 5 Конвенције предвиђа: „Свако има право на слободу и безбедност личности.“ Изричито се наглашава да нико не може бити лишен слободе осим у случајевима који су изричито предвиђени и у складу са поступком прописаним законом.⁷⁸

⁷³ *El-Masri protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije.*, (представка бр.39630/09), пресуда од 13 децембра 2012. године

⁷⁴ *Tomasi protiv Francuske* (представка бр. 12850/87), пресуда од 27. августа 1992. године; став 115.

⁷⁵ *Selmouni protiv Francuske* (представка бр. 25803/94), пресуда од 28. јула 1999. године; став 95.

⁷⁶ *Gäfgen protiv Nemačke* (представка бр. 22978/05), пресуда од 1. јуна 2010. године; став 107.

⁷⁷ *Aksoy protiv Turske* (представка бр. 21987/93), пресуда од 18. децембра 1996. године; став 62

⁷⁸ „Нико не може бити лишен слободе осим у следећим случајевима и у складу са законом прописаним поступком: а) у случају законитог лишења слободе на основу пресуде надлежног суда; б) у случају законитог хапшења или лишења слободе због неизвршења законите судске одлуке или ради обезбеђења испуњења неке обавезе прописане законом; ц) у случају законитог хапшења или лишења слободе ради привођења лица пред надлежну судску власт због оправдане сумње да је извршило кривично дело, или када се то оправдано сматра потребним како би се предупредило извршење кривичног дела или бекство по његовом извршењу. д) у случају лишења слободе малолетног лица на основу законите одлуке у сврху васпитног надзора или законитог лишења слободе ради његовог привођења надлежној власти. е) у случају законитог лишења слободе да би се спречило ширење заразних болести, као и законитог лишења слободе душевно поремећених лица, алкохоличара или уживалаца дрога или скитница. ф) у случају законитог хапшења или лишења слободе лица да би се спречио његов неовлашћени улазак у земљу, или лица против кога се предузимају мере у циљу изгона или екстрадиције.

2. Свако ко је ухапшен мора бити обавештен без одлагања и на језику који разуме о разлозима за његово хапшење и о свакој оптужби против њега.

Важно је напоменути да судије у свом раду морају имати у виду динамичну праксу Европског суда како би се остварило потпуно поштовање обавеза које приозилазе из чл. 5 Конвенције.⁷⁹

Како је већ напред речено, Европски суд за људска права је у својој пракси приликом разматрања да ли је дошло до повреде члана 3 Конвенције разматрао управо случајеве који се односе на лица лишена слободе.

Члан 3 обухвата три потпуно одвојене категорије: мучење, нечовечно поступање/ кажњавање и понижавајуће поступање/ кажњавање. Међутим, иако се ове три категорије често описују и разматрају као потпуно различите суштински су повезане.⁸⁰ Суд у својој пракси није увек правио разлику између мучења и других облика злостављања,⁸¹ већ је Суд једноставно истицао да је дошло до повреде члана 3 Конвенције.⁸²

5.5. *Пракса Европског суда за људска права у случајевима лица лишених слободе*

У следећим случајевима суд је утврдио да одређено поступање представља мучење, те да је дошло до повреде члана 3 Конвенције.

У предмету *Aydin v. Turkey* утврђено је да акт силовања од стране државног службеника може представљати мучење. У конкретном случају седамнаестогодишња девојчица је била три дана задржана у просторијама жандармерије, где је силована од стране неидентификованог лица, и била је подвргнута другим застрашујућим и понижавајућим искуствима од стране службених лица, стављан јој је повез преко очију, била је претучена током испитивања и натерана да шета без одеће. Суд је сматрао да

3. Свако ко је ухапшен или лишен слободе сходно одредбама из става 1.ц овог члана мора без одлагања бити изведен пред судију или друго службено лице законом одређено да обавља судске функције и мора имати право да му се суди у разумном року или да буде пуштен на слободу до суђења. Пуштање на слободу може бити условљено јемствима да ће се лице појавити на суђењу.

4. Свако ко је лишен слободе има право да покрене поступак у коме ће суд хитно испитати законитост лишења слободе и наложити пуштање на слободу ако је лишење слободе незаконито.

5. Свако ко је био ухапшен или лишен слободе у супротности с одредбама овог члана има утуживо право на накнаду.

⁷⁹ J., McBride, M. Masovei, *Право на слободу и безбедност личности*, Водич за примену чл. 5 Конвенције о људским правима, Савет Европе, Београд, 2004. године, стр. 12

⁸⁰ A. Reidy, *The prohibition of torture, A guide to the implementation of Article 3 of the European Convention on Human Rights*, Council of Europe, Strasbourg, 2002.

⁸¹ *Cestaro protiv Italije* (представка бр. 6884/11), пресуда од 7. априла 2015. године

⁸² *Siništaj i drugi protiv Crne Gore* (представка бр. 1451/10, 7260/10 и 7382/10), пресуда од 24. новембра 2015. године

акумалација психичког и физичког насиља које је подносиатељка представке претпела а посебно суров чин силовања достиже ниво суровости који представља мучење.⁸³

У предмету *Nevmerzhitsky v. Ukraine*, подносилац представке је у затвору штрајковао глађу и био принудно храњен, такав третман је по његовим тврдњама изазвао душевне и физичке патње. Подносилац представке је истако да је био лисицама везан за столицу и натеран да гута гумено црево које је на другом крају било спојено са кофом у којој је била храна. Суд је заузео став, да без обзира на чињеницу да су се државни органи придржавали начина принудног храњења како је то прописано релеватним прописима, средства и начин извођења храњења који подразумева везивање лисицама, справу за отварање уста, црево које је уведено у једњак и чињеница да је су сва ова средства постављена уз принуду државних органа и противљење тужиоца представља поступање које је толико сурово да подпада под мучење у смислу члана 3 Конвенције.⁸⁴

У пресуди *Mikheyev v. Russia* суд је заузео став да је примена електрошокова на подносиоцу представке ради добијања признања пред државним органима представљала мучење у смислу члана 3 Конвенције.⁸⁵

Мучење не подразумева увек физичко злостављање, већ у неким случајевима психичко злостављање може достићи довољан ниво суровости који представља мучење у смислу члана 3 Конвенције. Чињенице да код жртава нису видљиве телесне повреде које указују на мучење не откања сваку сумњу да је до мучења заиста и дошло. У предмету *Irska protiv Ujedinjenog kraljevstva* подразумева да ментална патња може представљати мучење уколико је довољно озбиљна и да у том случају постојање физичких повреда није услов за утврђивање да ли је било мучења.⁸⁶

У случају *Gafgen v. Germany* суд истиче да сама претња мучењем може представљати мучење у смислу члана 3 Конвенције, јер страх од физичког злостављања може представљати психичко злостављање.⁸⁷

У пракси Европског суда за људска права утврђено да физичко злостављање може представљати повреду члана 3. Конвенције, али не представља у сваком случају мучење може бити речи и о нечовечном или понижавајућем поступању.

⁸³ *Aydin protiv Turske* (представка бр. 23178/94) пресуда од 25. септембар 1997. године

⁸⁴ *Nevmerzhitsky protiv Ukrajine* (представка бр. 54825/00), пресуда од 5. априла 2003. године

⁸⁵ *Mikheyev protiv Rusije* (представка бр. 7761/01) пресуда од 26. јануара 2006. године

⁸⁶ *Irska protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (представка бр. 5310/70), пресуда од 18. јануара 1978. године

⁸⁷ *Gäfgen protiv Njemačke* (представка бр. 22978/05), пресуда од 1. јуна 2010. године

Физички напади лица лишених слободe или напади приликом хапшења често су у пракси суда сврставани у нечовечно или понижавајуће поступање, или и једно и друго, или је такво поступање једноставно посматрано као повреда члана 3. Конвенције без прецизирања да ли се ради о нечовечном или понижавајућем поступању.

У предмету *Ribitsch v. Austria* Суд је стао на становиште да свако прибегавање физичкој сили које није стриктно проузроковано понашањем затвореника умањује људско достојанство и у суштини представља кршење члана 3 Конвенције. Када суд разматра да ли је дошло до повреде члана 3 Конвенције у случајевима физичке силе Суд тражи доказе о физичким повредама за које се сматра да достижу ниво „стварне физичке повреде“ у смислу члана 3 Конвенције.⁸⁸

Уколико апликант тврди да је у време када је био лишен слободe претрпео повреде, апликант мора пружити поуздане медицинске или друге доказе за које тврди да су задобијене. У случају *Tomasi v. France* лекарска уверења и извештаји четири различита лекара након пуштања из притвора потврдили су да настале повреде одговарају притужби апликанта о нападу у притвору. Суд је истакао да је подносилац представке одмах након пуштања из притвора скренуо пажњу на модрице на свом телу, и нашао да су докази које је апликант пружио у конкретном случају довољни за утврђивање нечовечног и понижавајућег поступања.⁸⁹

У случајевима када је доказано да су повреде настале у притвору терет доказивања је на држави да покаже да није користила силу или да сила која је употребљена у конкретном случају није била прекомерна.⁹⁰

Исти став суд је заузео и када је реч о примени силе приликом хапшења. „На држави је терет доказивања да је употреба силе током хапшења била строго неопходна због понашања самог подносиоца представке и да сила коју су применили припадници службе обезбеђења није била неопходна“ став је који је суд заузео у пресуди *Ergün v. Turkey*. У конкретном случају суд је нашао да употреба силе против подносиоца представке, иначе адвоката, који је ухапшен на демонстрацијама била несразмерна с обзиром на то да је полиција унапред знала за демонстрације, те да је имала времена да се

⁸⁸ *Ribitsch protiv Austrije* (представка бр. 18896/91), пресуда од 4. децембра 1995. године

⁸⁹ *Tomasi protiv Francuske* (представка бр. 12850/87), пресуда од 27. августа 1992. године

⁹⁰ *Satik i drugi protiv Turske* (представка бр. 31866/96), пресуда од 10. октобра .2000. године

припреми за мирно растурање демонстрација и демонстранти нису представљали опасност за јавни ред и мир и нису били насилни.⁹¹

У предмету *Najafli v. Azerbaijan* Суд је утврдио да физичка сила употребљена приликом хапшења подносиоца представке (новинара који је пратио демонстрације) није била апсолутно неопходна с обзиром на његово понашање, те да је злостављање достигло минимални ниво суровости и да представља нечовечно и понижавајуће поступање сходно члану 3 Конвенције.⁹²

Нечовечно поступање не подразумева нужно повреду телесног интегритета и наношење физичког бола ударањем. Нечовечним поступањем сматра се и када се неке наноси душевни бол или патња.

Примена тзв. психолошких техника приликом саслушања може представљати нечовечно поступање. Комитет за људска правао сматрао је да је претња која је упућена ухапшеној приликом саслушања тако што јој је наглашавано да постоје „ефикаснија средства од уобичајеног мучења“ којима ће је натерати да призна, представљала нечовечно поступање.⁹³

Европски суд је у случају *Campbell and Cosans v. The United Kingdom* констатовао да „Претити појединцу мучењем може под одређеним условима, да представља у најмању руку нечовечно поступање.“⁹⁴

Да би суд третман који се примењује према лицима лишеним слободе сврстао у понижавајуће поступање, поред чињенице да такав третман код жртве буди осећај страха или инфериорности, неопходно је да исти буде и противправан. Наиме, поступање које је саставни или пратећи, али неодвојиви део извршења казне затвора не представља понижавајуће поступање.

У случају *McFeeley v. United Kingdom* суд је заузео став да обавеза осуђеника да носе затворске униформе није понижавајућа јер је у конкретном случају оправдана са становишта функционисања и безбедности установе.⁹⁵

⁹¹ *Ergün protiv Turske* (представка бр. 238/06), пресуда од 24. јула 2012. године

⁹² *Najafli protiv Azerbejdžana* (представка бр. 2594/07), пресуда од 2. октобра 2012. године

⁹³ *Bouton protiv Urugvaja*, Communication No. 37/1978 (27 March 1981), UN Doc. CCPR/C/OP/1 at 72 (1984)

⁹⁴ *Campbell Cosan protiv Ujedinjenog kraljevstva* (представка бр. 7511/76), пресуда од 25. фебруар 1982. године

⁹⁵ *McFeeley protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (представка бр. 8317/78) пресуда од 15. маја 1980. године

Поступање може бити понижавајуће не само када се људско достојанство неког лица вређа јавно, већ и када се дешава у потпуној тајности. У предмету *Tyrer v. United Kingdom* суд је први пут заузео став да је за постојање повреде људског достојанства довољно да жртва буде понижена у сопственим очима.⁹⁶

У предмету *Yankov v. Bulgaria* управа затвора је запленила белешке апликанта у тренутку када их је предавао свом адвокату. Заплењени материјал садржао је критику судског и казненог система, и одређених службеника у том систему. Након заплене апликанту је обријана глава и одређен је седмодневни боравак у самици. Суд је заузео став да принудно шишање косе представља чин који може понизити и деградирати жртву. Суд је приликом оцене да ли је овакво поступање понижавајуће имао у виду и старост затвореника као и то да је пар дана касније требало да се појави на суду што је значило да ће се апликант тада осећати пониженим. У конкретном случају суд је нашао да је понашање државе представљало понижавајуће поступање у смислу члана 3 Конвенције.⁹⁷

У предмету *Dougoz v. Greece* апликант је неколико месеци држан у прљавој ћелији у којој се често налазило и по 10 лица, да у тим просторијама нису постојали кревети, душеци, чаршави и ћебад, нити основна санитарна опрема. Суд је установио такви услови представљају понижавајуће поступање у смислу члана 3.⁹⁸

Суд је у пракси заузео став и да претрес затвореника иако тежи легитимном циљу мора бити вршен уз поштовање његовог личног достојанства.⁹⁹

Случајеви из праксе у којима Европски суд није нашао повреду члана 3 Конвенције

У пракси Суда упркос постојању доказа о злостављању или понижавању није достугнут минимални ниво суровости, те је Суд нашао да није дошло до повреде права гарантованих чланом 3 Конвенције. Поређењем ових случајева са случајевима у којима је суд нашао да је дошло до злостављања олакшава се разумевање шта у ствари представља злостављање у смислу члана 3 Конвенције.

У предмету *Kudla v. Poland*,¹⁰⁰ апликант је током истраге био у протвору због различитих преступа. Утврђено је да је апликант ментално болестан, те је премештен на психијатријско одељење затворске болнице, где је провео неко време, а након тога је

⁹⁶ *Tyrer protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (представка бр. 5856/72), пресуда од 25. априла 1978. године

⁹⁷ *Yankov protiv Bugarske* (представка бр. 39084/97) пресуда од 11 децембра 2003. године

⁹⁸ *Dougoz protiv Grčke* (представка бр. 4907/98) пресуда од 6. марта 2001. године

⁹⁹ *Valašinas protiv Litvanije*, (представка бр. 44558/98) пресуда од 24. јула 2001. године

¹⁰⁰ *Kudla protiv Poljske* (представка бр. 30210/96) пресуда од 26. октобра 2000. године

враћен у притвор. Суд је сматрао да патња и понижење морају прећи праг неизбежне патње приликом одређеног облика легитимног поступања или кажњавања да би се могли подвести под повреду члана 3.

У неким случајевима иако је Суд утврдио да поступање не достиже минимални ниво суровости да би представљало повреду члана 3 Конвенције, суд је нашао да такво поступање може представљати повреду права на приватни живот у смислу члана 8 Конвенције.

У предмету *Smith and Grady v. United Kingdom* подносици представке били су припадници оружаних снага. Након што је откривено да су тужиоци хомосексуалци, спроведена је истрага током које су тужиоци детаљно испитивани о њиховом сексуалном животу, преференцама и навикама. По окончању истраге тужиоци су отпуштени из службе у складу са важећом кадровском политиком војске. Суд је заузео став да иако су политика, као и истрага и отпуштање били несумњиво „потресни и понижавајући“ за подносиоце поступање ипак није достигло захтевани ниво суровости према члану 3 Конвенције. Међутим, Суд је нашао да је оваквим поступањем државних органа дошло до повреде права на приватни живот према члану 8 Конвенције.¹⁰¹

У предмету *Ntumba Kabongo v. Belgium* подносиатељка представке је била у притвору 10 месеци уз претњу протеривању, јер је њен захтев за азил одбијен. Суд је заузео став да душевне патње које је тужиља претрпела због притвора од десет месеци нису достигле минимални ниво суровости који би их чинио резултатом нечовечног или понижавајућег поступања. Продужетак притвора није одређен у намери да тужиљу понизи или деградира, те није повредио права тужиље из члана 3 Конвенције.¹⁰²

¹⁰¹ *Smith i Grady protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (представке бр. 33985/96, 33986/96) пресуда од 27. септембра 1999. године

¹⁰² *Ntumba Kabongo protiv Belgije* (представка бр. 52467/99) пресуда од 2. јуна 2005. године

II ДОМАЋИ ИЗВОРИ ПРАВА ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ

1. Међусобни однос домаћих извора права

Лична слобода подразумева право грађанина на сигурност, да од државних власти неће бити ухапшен и задржан у затвору, као и право, да се може слободно кретати и настањивати.¹⁰³

Лица лишена слободе од стране државних органа, у складу са законским прописима којима је одређено њихово ограничење слободе кретања, и даље располажу низом права и слобода које је држава дужна поштује и штити. Као што је напред речено, Република Србија је у претходном периоду приступила већем броју међународних конвенција, које су након ратификације постале део нашег правног система, те се и права предвиђена овим конвенцијама могу непосредно примењивати на нашој територију. Без обзира на међународну регулативу, наша држава донела је низ правних аката којима се на националном нивоу регулишу права лица лишених слободе на посредан или непосредан начин. Константним радом у овој области тежи се приближавању међународно установљених стандарда у овој области и целокупном побољшању положаја ових лица.

За разлику од међународних извора права где се не може говорити о међусобном односу тих извора, у смислу хијерархије, домаћи правни систем својим највишим правним актом - Уставом Републике Србије уређује хијерархију различитих правних извора.

Одредбом чл. 194 Устава РС уређена је хијерархија извора права у Републици Србији

Члан 194 Устава РС предвиђа:

- 1) Правни поредак Републике Србије је јединствен.
- 2) Устав је највиши правни акт Републике Србије.
- 3) Сви закони и други општи акти донети у Републици Србији морају бити сагласни са Уставом.
- 4) Потврђени међународни уговори и општеприхваћена правила међународног права део су правног поретка Републике Србије. Потврђени међународни уговори не смеју бити у супротности са Уставом.

¹⁰³ Др М. Грубач, *Процесно-правне гаранције личне слободе грађана*, Правни живот, Београд, 1998. године, бр. 9, стр. 463

- 5) Закони други општи акти донети у Републици Србији не смеју бити у супротности са потврђеним међународним уговорима и општеприхваћеним правилима међународног права.

Имајући у виду да су међународни извори, као део правног поретка Републике Србије образложени у претходном делу овог рада, у овом делу рада биће дата анализа домаћих извора права лица лишених слободе по хијерархији одређеној Уставом РС.

Анализа важећих прописа потврђује да у нашој земљи постоји адекватан нормативни оквир који обезбеђује неколико канала и инструмената за контролу и надзор органа надлежних за извршење казне затвора, за исправљање евентуалних пропуста уочених у њиховом раду и за обезбеђивање остваривања људских права затвореника. Међутим, и даље као крупна препрека остваривању људских права затвореника стоји и прилично амбивалентан однос друштва према њима, које неретко заборавља да су у питању „грађани иза решетака“ а не изоловани и обесправљени објекти социјалне стигматизације. Он се пре свега огледа у ставу да је хуманизација односа према њима у супротности са циљевима сузбијања криминалитета кроз специјалну и генералну превенцију, при чему се заборавља да сврха казне одавно није пука одмазда која је сама себи циљ, већ ресоцијализација преступника и њихово преобраћење у корисне чланове друштвене заједнице.¹⁰⁴

2. Устав Републике Србије

Највиши правни акт Републике Србије јесте Устав.¹⁰⁵ Одредбама Устава РС између осталног регулисана су и људска и мањинска права, а самим тим и на посредан начин права лица лишених слободе.

У делу II под називом „Људска и мањинска права“ у одељку 2. који носи назив „Људска права и слободе“ садржан је низ норми које су од значаја за положај лица лишених слободе, међутим и одредбе из одељка 1. који носи назив „Начела Устава“ од значаја су за правилно разумевања људских права.

Ради јасне примене Устава и закона неопходно је истаћи одредбу чл. 18 Устава, којом се утврђује да се одредбе о људским и мањинским правима тумаче у корист унапређења вредности демократског друштва, сагласно важећим међународним

¹⁰⁴ Ана Батрићевић, *Заштитник грађана и поштовање права затвореника у Републици Србији*, Бранич, Часопис за правну теорију и праксу Адвокатске коморе Србије, Београд, 2011. године, стр. 153

¹⁰⁵ Устав Републике Србије („Сл. Гласник РС“, бр. 98/2006)

стандардима људских права, као и пракси међународних институција које надзиру њихово спровођење. То значи да ни један евентуални недостатак или неодређеност у законодавству не може бити сметња за поштовање ратификованих конвенција и преузетих обавеза које се могу директно примењивати.¹⁰⁶

Уставом зајемчена људска и мањинска право законом могу бити ограничена само ако је то ограничење предвиђено Уставом, с циљем који Устав допушта, у обиму неопходном да се уставна сврха ограничења задовољи у демократском друштву и без задирања у суштину зајемченог права. (члан 20. ст.1 Устава РС). Осим тога Устав РС је предвидео принципе којима треба да се руководе државни органи, посебно судови приликом ограничавања људских и мањинских права (члан 20. став 3 Устава РС). Дакле, установљен је принцип сразмерности у ограничењу људских права.¹⁰⁷

Од значаја у конкретном случају јесу и начело забране дискриминације које подразумева да су пред Уставом и законом сви једнаки (члан 21. Устава РС) и начело заштите људских и мањинских права и слобода које подразумева право сваког лица на судску заштиту ако му је повређено или ускраћено неко људско или мањинско право зајемчено Уставом као и право на уклањање последица које су повредом настале (члан 22. Устава РС).

Одредбом чл. 24 Устава гарантује се право на живот прокламацијом да је људски живот неприкосновен, при чему се додаје да не постоји могућност изрицања смртне казне (члан 24. Устава РС).

Држава је у обавези (или би требало да буде) да грађане који су лишени слободе ради заштите човека и других основних друштвених вредности одржи у животу током суђења односно извршења мере или казне коју им је одредила, без предрасуда о њиховом статусу. Упркос свим правним стандардима и службама у заводима за лишење слободе одређени број особа сваке године умире у затворима или током суђења.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Р. Драгичевић- Дичић, И. Јанковић, Спречавање и кажњавање мучења и других облика злостављања – Приручник за судије и тужиоце, Београд 2011. године, Београдски центар за људска права, стр. 172

¹⁰⁷ Проф. др В. Петров, Проф. др Д.Симовић, *Уставно право* - Друго измењено и допуњено издање, Приручници за полагање правосудног испита, ЈП „Службени гласник“, Београд, 2019, стр. 53

¹⁰⁸ Г. Јованић, Л. Илијић и В. Митровић, *Морталитет особа лишених слободе у пеналном систему, Специјална едукација и рехабилитација*, Београд, 2016. године, стр. 144

Као и раније помињани међународни документи и Устав РС у члану 25. прописује забрану мучења, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања, подвргавања медицинским и другим научним огледима без свог слободно датог пристанка.

Сваком појединцу Устав јемчи право на слободу и безбедност (лична слобода) као једно од основних права и утврђује више посебних јемстава чија је сврха заштите ово право. Посебна јемства се односе на изричито прописивање услова под којима се лична слобода појединца може ограничити; уређивање поступка лишења слободе; одређивање органа који је надлежан да одлучује о лишењу слободе и најзад, гарантовање одређених права којима се појединац може користити у поступку пред државним органима када је његова слобода ограничена. (Члан 27. Устава РС)¹⁰⁹

Поступање са лицима лишеним слободе предвиђено је у чл. 28 Устава РС, у коме су садржана следећа правила:

1. Са лицима лишеним слободе мора се поступати човечно и са уважавањем достојанства њихове личности;
2. Забрањено је свако насиље према лицу лишеном слободе;
3. Забрањено је изнуђивање исказа.

Члан 29. предвиђа допунска права у случају лишења слободе без одлуке суда и предвиђа се да овакво лице мора без одлагања, а најкасније у року од 48 сати бити предато надлежном суду, у противном се пушта на слободу.

Уставне гаранције у односу на притвор уређене су одредбом чл. 30. и 31. Устава.

Посебна права окривљеног предвиђена су одредбом члана 33. Устава, а у члану 34. предвиђена је правна сигурност у казненом праву.

Од Уставних одредби важно је напоменути и Део V који говори о Заштитнику грађана који је у наш правни систем уведен Законом из септембра 2005. године.¹¹⁰ У члану 138. Устава овај орган одређен је као независан државни орган који штити права грађана и контролише рад органа државне управе, органа надлежних за правну заштиту имовинских интереса и права Републике Србије, као и других органа и организација, предузећа и установа којима су поверена јавна овлашћења. Овај орган кроз свој рад између осталог контролом установа у којима су смештена лица лишена слободе штити њихова права.

¹⁰⁹ Проф. Др М. Пајванчић, *Коментар Устава Републике Србије*, Фондација Konrad Adenauer, Београд, 2009. године, стр. 38

¹¹⁰ Закон о заштитнику грађана („Сл. Гласник РС“, бр. 79/2005 и 54/2007)

3. Кривични законик

Основни извор кривичног материјалног права у Републици Србији јесте Кривични законик (у даљем тексту КЗ). Овим закоником на посредан начин уређује се положај лица лишених слободе.¹¹¹

Пре свега, могућност изрицања казне затвора, односно лишења слободе извршилаца кривичних дела предвиђена је овим законом и то одредбом чл. 43. ст. 1 тачка 1 и 2.

Казна лишења слободе, и поред настојања да се њена примена данас што више ограничи кроз увођење њених алтернатива, и даље представља најважнију казну у савременим казним системима. Њен значај не произилази из њене честе примене (штавише, она се примењује ређе него неке друге кривичне санкције) већ из тога што се, пре свега, од запрећене казне затвора очекује да има генерално превентивно дејство и што неке друге санкције без ње не би могле постојати (нпр. условна осуда).¹¹²

Одредбама КЗ-а предвиђена су кривична дела, чије су жртве, како се у пракси до сада показало, управо лица лишена слободе, пре свега кривично дело изнуђивања исказа (члан 136. КЗ) и кривично дело злостављање и мучење (члан 137. КЗ).

4. Законик о кривичном поступку

Материја кривично процесног права Републике Србије регулисана је Закоником о кривичном поступку (у даљем тексту: ЗКП).¹¹³

ЗКП у члану 69. дефинише права ухапшеног и то на следећи начин:

„Ухапшени, поред права из члана 68. став 1. тач. 2) до 4) и тачка 6) и став 2. овог закона, има право да:

- 1) одмах на језику који разуме буде обавештен о разлогу хапшења;
- 2) пре него што буде саслушан, има са браниоцем поверљив разговор који се надзире само гледањем, а не и слушањем;

¹¹¹ Кривични законик („Сл. Гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 –испр., 107/2005 –испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019)

¹¹² Проф. др З. Стојановић, *Кривично право*, Осмо измењено издање, Приручници за полагање правосудног испита, Књига 3, ЈП „Службени гласник“, Београд, 2019, стр. 129

¹¹³ Законик о кривичном поступку („Сл. Гласник РС“, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС)

3) захтева да без одлагања о хапшењу буде обавештен неко од чланова његове породице или друго њему блиско лице, као и дипломатски-конзуларни представник државе чији је држављанин, односно представник овлашћене међународне организације јавноправног карактера, ако је у питању избеглица или лице без држављанства;

4) захтева да га без одлагања прегледа лекар кога слободно изабере, а ако он није доступан, лекар кога одреди јавни тужилац, односно суд.

Лице ухапшено без одлука суда, односно лице ухапшено на основу одлуке суда које није саслушано, мора без одлагања, а најкасније у року од 48 часова, бити предато надлежном судији за претходни поступак или ако се то не догоди, пуштено на слободу.“

Имајући у виду претходну одредбу ухапшено лице поред ових права има и права из чл. 68. ЗКП и то право да ништа не изјави, ускрати одговор на поједино питање, слободно изнесе своју одбрану, призна или не призна кривицу; се брани сам или уз стручну помоћ браниоца; да његовом саслушању присуствује бранилац; да непосредно пре првог саслушања прочита кривичну пријаву, записник о увиђају и налаз и мишљење вештака, као и право да буде обавештен о својим правима.

Правила поступања са притвореницима су детаљније регулисана прописима које доноси министар надлежан за правосуђе, међутим одредбама овог закона чл.217-222 предвиђају се нека од правила за поступање са притвореницима.

Пре свега, за време трајања притвора не смеју се вређати личност и достојанство притвореника, а утврђена су и правила о минималном лимитирању права притвореника. У овом делу закона дефинишу се и правила о одвајању одређених категорија притворених лица.¹¹⁴

5. Закон о извршењу кривичних санкција

Закон о извршењу кривичних санкција (у даљем тексту ЗИКС) представља основни извор права за лица лишена слободе.¹¹⁵ Сва права ових лица која су истицана у претходном делу рада прецизирана су и положај ових лица детаљно је регулисан овим законом.

Право извршења кривичних санкција у Србији је, у последњих неколико деценија, у сталној је реформи с циљем усклађивања свих савремених решења која су у научној и

¹¹⁴ Проф. др М. Шкулић, *Кривично процесно право*, Треће издање, Приручници за полагање правосудног испита, Књига 4, ЈП „Службени гласник, Београд, 2017.године, стр.112, 113

¹¹⁵ Закон о извршењу кривичних санкција („Сл.гласник РС“ бр. 55/2014 и 35/2019)

стручној јавности и кроз међународне документе прихваћена у овој области. Међитим, сталне промене Закона о извршењу кривичних санкција (1997,2005, 2009, 2011, 2014), поред позитивних ефеката доносе и негативне последице. Наиме, ако се законске норме и подзаконски прописи донети на основу Закона, учестало мењају и то посебно у оном делу који треба да примењују непосредни извршиоци у спровођењу третмана према затвореницима, настају озбиљни проблеми. Затворска администрације, а посебно униформисан део, није оспособљен а и није ни у ситуацији да прати сталне промене прописа, због чега долази до битних пропуста у примени законских решења у раду са осуђеним лицима.¹¹⁶

Значајно је напоменути да иако се одредбама овог закона уређује положај лица лишених слободе Законом о изменама и допуна Закона о извршењу кривичних санкција,¹¹⁷ између осталог уводе се и одређене новине у вези са одређивањем да се казна затвора извршава у просторијама у којима осуђени станује.¹¹⁸

Права лица лишених слободе детаљно су уређена у глави VI „Положај осуђеног“, у конкретном случају су ипак од значаја и одредбе из првог дела закона, и то:

1) *Претпоставке за извршење*

Пре свега, извршењу кривичне санкције приступа се када је одлука којом је она изречена извршна, ако за то нема законских сметњи. Извршење кривичне санкције се може отпочети пре њене правноснажности само у изузетним случајевима када је то законом изричито прописано. (Члан 4. ЗИКС-а)

2) *Обавеза поштовања достојанства и кажњавање за злостављање*

Већ у члану 6 Закона осликава се клима у којој је овај закон сачињен и тежња за побољшањем положаја лица лишених слободе. Предвиђено је да се током извршења кривичне санкције мора поштовати достојанство лица према коме се она извршава, а да су забрањени и кажњиви поступци којима се осуђени подвргава било каквом облику мучења, нечовечног или понижавајућег кажњавања или поступања, злостављања или експериментисања.

¹¹⁶ Др З.Стевановић, мр Ј.Играчки, Извршно кривично право у Србији: од норме до праксе, у *Кривично законодавство – De lege lata et de lege ferenda*, 2015. Године, Приједор, стр. 422

¹¹⁷ Закон о изменама и допунама Закона о извршењу кривичних санкција, („Сл. гласник РС”бр. 35/2019)

¹¹⁸ Др Д. Дракић, Др И. Милић, Изрицање и извршење казне затвора која се извршава у просторијама у којима осуђени станује, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 3/2020, Нови Сад, 2020.године, стр. 1009

3) *Забрана дискриминација*

Иако и Устав као највиши правни акт садржи забрану дискриминације овим законом се у чл. 7 изричито наводи да лица према којима се извршава кривична санкција не смеју бити стављена у неравноправан положај због расе, боје коже, пола, језика, вере, политичких и других уверења, националног или социјалног порекла, имовног стања, образовања, друштвеног положаја или другог личног својства.

4) *Заштита и ограничење основних права*

Јединственост домаћег правног система и његова усаглашеност са међународним правилима наглашава се и у чл. 8 ЗИКС-а који превиђа да лице према коме се извршава кривична санкција има право на заштиту основних права прописаних Уставом, потврђеним међународним уговорима, општеприхваћеним правилима међународног права и овим законом.

Како Ђ. Игњатовић истиче као значајна новина у односу на претходну правну легислативу јавља се могућност судске заштите против појединачних аката којима се решава о правима и обавезама лица према коме се санкција извршава. Све до доношења ЗИКС-а истоимени закони који су регулисали ову материју изричито су искључивали ову могућност. Тако је на пример ЗИКС („Сл.гласник РС“, бр.16/1997) наглашавао да се „против појединачних правних аката којима се решава о правима и обавезама лица према коме се извршава санкција не може водити управни спор (члан 6). Објашњење за такво решење тражено је „у потреби да се избегне затрпавање судова бројним неоснованим поднесцима“.¹¹⁹

6. Подзаконски акти

Сви напред наведени законски прописи и међународни акти представљају важне изворе права за лица лишена слободе, међутим права предвиђена овим прописима а посебно Законом о извршењу кривичних санкција који представља *lex specialis* у овој области, суштински су разрађена подзаконским актима.

Република Србија донела је велики број правилника, уредаба и одлука којима се уређује функционисање установа за извршење кривичних санкција, права и дужности запослених у установи, али и положај осуђених лица, у овом раду ће ипак бити само наведени подзаконски акти који се директно односе на права осуђених.

¹¹⁹ Ђ. Игњатовић, *Право извршења кривичних санкција*, Београд, 2006.године, стр. 128

Третман и програм који се примењује према лицима лишеним слободe, као и поступак разврставања ових лица у отворено, полуотворено или затворено одељење, и накнадно разврставање осуђеног у зависности од промене степена ризика и остварења индивидуалних циљева уређени су Правилником о третману, програму поступања, разврставању и накнадном разврставању осуђених лица.¹²⁰

Да ли ће лица лишена слободe бити упућена у заводе отвореног типа, заводе затвореног типа, затвореног типа са посебним обезбеђењем, казнено-поправни завод за жене, заводе полуотвореног типа, казнено-поправни завод за малолетнике, у специјалну затворску болницу или васпитно поправни дом у Крушевцу одређено је Правилником о упућивању осуђених, прекршајно кажњених и притворених лица у заводе за извршење кривичних санкција.¹²¹

Начин живота и рада осуђених у казнено-поправним заводима, окружним затворима и казнено-поправном заводу за жене уређени су Правилником о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора,¹²² док се начин живота и рада лица која су смештана у Специјалној затворској болници уређује Правилником о кућном реду Специјалне затворске болнице.¹²³

На основу члана 112. ЗИКС-а Министар правде донео је Правилник о раду осуђеног лица којим се уређује рад осуђеног током извршења казне затвора.¹²⁴

Одећа, обућа, рубље, као и постелина осуђених у казнено-поправним заводима, окружним затворима и Специјалној затворској болници у Београду уређени су Правилником о одећи, обући, рубљу и постелини осуђених лица.¹²⁵

Правилником о мерама за одржавање реда и безбедности у заводима за извршење кривичних санкција¹²⁶ уређене су мере за одржавање реда и безбедности према осуђеним лицима у заводима за извршење кривичних санкција док се Правилником о

¹²⁰ Правилник о третману, програму поступања, разврставању и накнадном разврставању осуђених лица („Сл.гласник РС“, бр. 66/2015)

¹²¹ Правилник о упућивању осуђених, прекршајно кажњених и притворених лица у заводе за извршење кривичних санкција („Сл.гласник РС“, бр. 31/2015)

¹²² Правилник о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора („Сл.гласник РС“, бр.110/2014 и 79/2016)

¹²³ Правилник о кућном реду Специјалне затворске болнице („Сл.гласник РС“, бр. 145/2014)

¹²⁴ Правилник о раду осуђеног лица („Сл.гласник РС“, бр. 145/2014)

¹²⁵ Правилник о одећи, обући, рубљу и постелини осуђених лица („Сл.гласник РС“, бр. 137/2014)

¹²⁶ Правилник о мерама за одржавање реда и безбедности у заводима за извршење кривичних санкција („Сл.гласник РС“, бр. 105/2014)

дисциплинском поступку према осуђеним лицима¹²⁷ уређује дисциплински поступак, дисциплинска одговорност и изрицање дисциплинских мера према лицу осуђеном на казну затвора.

¹²⁷ Правилник о дисциплинском поступку према осуђеним лицима („Сл.гласник РС“, бр. 79/2014)

III ПРАВА ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ ПРЕМА ОДРЕДБАМА ЗИКС-А

У глави VI ЗИКС –а која носи назив „Положај осуђеног“ детаљно су прописана основна и посебна права осуђеног, премештај и прекид извршења казне, те поступање у случају смрти.

1. Право на човечно поступање

Право на човечно поступање је прво основно, фундаментално право осуђеног лица. То значи да свако мора поштовати достојанство осуђеног лица односно да нико не сме угорзити телесно и душевно здравље осуђеног.¹²⁸

2. Право на одговарајући смештај

Одредбе чланова 79-81 ЗИКС-а уређују смештај осуђеника, слободно време и хигијенске услове који морају бити обезбеђени у овим установама. Ова правила ближе су уређена Правилником о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора.

Осуђени имају право на смештај који одговара савременим хигијенским условима и месним климатским приликама, а ако се ради о лицима са посебним потребама они имају право на смештај примерен врсти и степену његових потреба.

Разврставање осуђеног спроводи се уз брижљиву оцену свих околности посебно имајући у виду узраст, личне особине и склоности, као и друга својства од којих зависи међусобни утицај и опасност од међусобног физичког и психичког угрожавања.

На пример, када говоримо о старим лицима као осуђеницима различита питања која се односе на “старе особе иза решетака” постала су, временом, предмет интересовања, не само криминолога и пенолога, или државне администрације, већ и међународних организација које се залажу за примену људских права. Нека њихова истраживања, за разлику од опште увреженог мишљења, полазе од претпоставке да нема разлике између старијих и млађих осуђеника, и да су осуђеници од седамдесет пет година старости, активнији, независнији и здравији од оних много млађег узраста. Међутим, услед биолошког старења организма, код њих се много чешће јављају хроничне болести и стална погоршања здравља.¹²⁹

¹²⁸ Др. Д. Јовашевић, Мр З. Стевановић, *Правни аспекти извршења кривичних санкција*, Београд, 2007.године, стр. 308

¹²⁹ Проф. др М. Костић, А. Михајловић, *Положај старијих осуђеника у пенитенцијарним установама, у Кривично законодавство – De lege lata et de lege ferenda*, Приједор, 2015. године, стр. 406

Предвиђено је да просторије у којима осуђени живе и раде морају бити чисте, суве, проветрене, загрејане и довољно осветљене, како природним, тако и вештачким светлом које омогућава читање и рад без сметњи по вид.

Спаваоница мора бити толико пространа да на сваког осуђеног дође најмање осам кубних метара и четири квадратна метра простора и сваки осуђени има право на засебан лежај. Правилником о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора уређено је да се осуђеном обезбеђује посебан лежај са постељином која се састоји од: душека, јастука, јастучнице, чаршава, ћебади и навлаке за ћебета, и да се постељина осуђених мења се два пута месечно, а по потреби и чешће.

Одредбом чл. 16 наведеног Правилника предвиђено је и да се осуђенима обезбеђује простор за дневни боравак који има довољан број столица и одговарајући број столова према броју осуђеника, као и техничке могућности за коришћење радио и телевизијског апарата.

Просторије у заводу имају примерену санитарну опрему која омогућава обављање физиолошких потреба у чистим условима кад год то осуђени жели, уз обезбеђење приватности као и средства за личну хигијену.

Осуђени су дужни да одржавају личну хигијену и хигијену одеће и просторије у којима бораве, а завод је дужан да обезбеди средства за одржавање хигијене и редовно контролише хигијену у установи.

Правилником о кућном реду је предвиђено и да се просторије у којима осуђени бораве, раде и хране се, загревају се у зимском периоду, а по правилу траје од 15. октобра до 15. априла, с тим што управник завода може скратити или продужити грејну сезону.

Одредбом чл. 80 ЗИКС-а такође је регулисано да осуђени имају право да изван затворених просторија на свежем ваздуху, у слободно време, проведено најмање два часа дневно, али и право на право да заједно са другим осуђеницима користи спортске терене и опрему у складу са својим могућностима и потребама.

Завод организује различите облике активности за задовољење физичких, уметничких, културних и радних потреба осуђених и у складу са својим могућностима, завод обезбеђује простор и опрему за коришћење слободног времена осуђених, у складу са одредбом чл. 42 Правилника о кућном реду.

3. Право на исхрану

Осуђени има право на исхрану подобну да одржи његово добро здравље и снагу, на три obroka дневно чија укупна вредност не сме бити мања од 12.500 цула и у сваком тренутку им мора бити доступна вода за пиће. Осуђени који ради на тежим пословима, болесник, трудница и породиља имају право на исхрану коју им одреди лекар.

Осуђеном се обезбеђује исхрана водећи рачунара о његовим верским уверењима, а према могућности завода.

У складу са одредбом чл. 83 ст. 3 ЗИКС-а Правилником о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора одредбама чл. 33-35 предвиђена су правила која се односе на исхрану, јеловник и коришћење кантине.

Осуђеном се омогућава да о свом трошку, радним даном, два пута недељно, из продавнице – кантине завода набавља прехранбене и друге ствари за личну употребу. Радно време кантине и цене у кантини морају бити одређени и истакнути. Приликом снабдевања кантине уважавају се оправдани захтеви осуђених. Ако у кантини завода није могуће обезбедити одговарајуће ствари, завод обезбеђује набавку ствари на други одговарајући начин.

Бројни истраживачи, не правећи компарације између стандарда живота пре и након доласка у затвор, полазе од осуђеничке субјективне процене сопственог материјалног стандарда у установи. Полазећи од овог становишта, суштина затворениковог проблема у области материјалних добара и услуга је у томе што стандард живота у затвору задовољава само нужне потребе и што затвор онемогућава извесна симболичка истицања која су врло битна за индивидуална диференцирања. Највећи број осуђених жели да и у затвору носи своју одећу, конзумира ону храну, пиће или цигарете које највише воли, али задовољење таквих индивидуалних потреба и навика у погледу материјалних добара у затворској установи није могуће, а најчешће је и у директној супротности са правилима установе. Чест је случај да велики број осуђених прави дисциплинске преступе као што су ситна поткрадања цигарета, хране или пића, или су склони шверцу истих, како би надокнадили лишеност жељених материјалних добара и услуга.¹³⁰

¹³⁰ Др Љ. Илијић, Депривације – нежељене и неминовне последице извршења затворске казне, у *Пробација и алтернативне кривичне санкције*, Бања Лука, 2016. године, стр. 148

4. Право на одећу

Одећа осуђеног не сме деловати омаловажавајуће ни понижавајуће. Осуђени имају право на бесплатно рубље, одећу и обућу који су прилагођени месним климатским приликама, као и право на посебну радну одећу, обућу и опрему уколико то захтева посао који обавља.

У заводу и одељењима отвореног и полуотвореног типа осуђени имају право да носи сопствену одећу и обућу.

Правилником о одећи, обући, рубљу и постелини осуђених лица у чл. 3 одређено је да се осуђени одева у свим приликама када се налази ван спаваонице.

5. Право на комуникацију са спољним светом

1) Право на подношење поднесака

Осуђени има право да надлежним органима упућује поднеске о свом трошку. Уколико је осуђени страни држављанин он се може поднеском обратити дипломатско-конзуларном представнику земље чији је држављанин, односно државе која штити његове интересе, а осуђени чије интересе не штити ниједна држава може се поднеском обратити надлежним органима Републике Србије и надлежним међународним организацијама.

2) Право на дописивање и телефонирање

Осуђени поднеске прима и упућује преко завода и има право на неограничено дописивање о свом трошку, као и на телефонски разговор.

Од овог правила међутим постоји изузетак који важи за завод затвореног типа и затворено одељење завода, где судија за извршење кривичних санкција може донети одлуку да се текст писама надзире ако се на тај начин доприноси откривању или спречавању нових кривичних дела, а из истог разлога осуђеном може бити и у потпуности ускраћено право на дописивање. Против ове одлуке осуђени има право жалбе у року од 3 дана.

Уколико постоји сумња да се на овај начин врши слање и примање недозвољених ствари, пошиљка коју осуђени шаље или прима отвориће се у његовом присуству и прегледати. Недозвољене ствари ће се одузети.

3) Право на посету

Осуђеног без посебне одлуке могу два пута месечно посећивати брачни друг, деца, родитељи, усвојеник, усвојитељ и остали сродници у правој линији и у побочној линији до

четвртог степена крвног и тазбинског сродства, као и хранитељ, храненик и старатељ, а уз посебно одобрење и друга лица.

Право осуђеног да га посети бранилац или пуномоћник који га заступа, или кога је он позвао ради давања пуномоћја предвиђено је у чл. 91 ЗИКС-а.

Страни држављанин има право на посету и дипломатско-конзуларног представника земље чији је држављанин, односно државе која штити његове интересе, а осуђени чије интересе не штити ниједна држава има право на посету надлежних органа и организација Републике Србије и надлежних међународних организација.(члан 92 ЗИКС-а)

Право на посету у великој мери доприноси укључивању и активном односу осуђеног лица у процес реадaptације који се може успешно остварити само ако осуђени није у потпуности изолован од своје средине и социјалне и друштвене стварности. На тај начин се онемогућава да осуђени за време издржавања казне у потпуности прекине контакт са најужом социјалном средином.¹³¹

4) Право на пријем пакета

Осуђени има право на пријем пакета двапут месечно који се пре уручења прегледају у присуству осуђеног.

Пакет се осуђеном може доставити поштом или приликом посете.Уколико се установи да се у пакету налазе ствари које осуђени не може поседовати, оне ће се издвојити. Издвојене ствари ће се о трошку осуђеног вратити пошљаоцу или предати посетиоцу.

5) Пријем новчаних пошљки

Осуђени има право на неограничен пријем и слање новчаних пошљки, а новац који прима депонује се на новчани депозит.

Међутим без обзира на неограничен пријем, месечни износ новца којим осуђени слободно располаже је износ просечне зараде у Републици Србији за претходни месец према последњим подацима органа надлежног за послове статистике.

6. Право на рад и права по основу рада

Осуђени који је способан има право, али и обавезу да ради.¹³²

¹³¹ Др. Д. Јовашевић, Мр З. Стевановић, *Правни аспекти извршења кривичних санкција*, Београд, 2007.године, стр. 317

¹³² Г. Ашковић, М.Недељковић, Д. Иванић, *Обука и упошљавање малолетних и осуђених лица*, Зборник радова, *Реформа система извршења кривичних санкција*, Београд, 2000.године, стр. 391-400

Члан 98 ЗИКС-а предвиђа да је рад осуђеног саставни део програма поступања.

Сврха рада је да осуђени стекне, одржи и повећа своје радне способности, радне навике и стручно знање како би му се омогућили услови за успешну реинтеграцију, а постизање економске користи не сме штетити остварењу сврхе тог рада.

Законодавац и у овом делу истиче неповредивост достојанства осуђеног те је одредбом чл. 99 прописано да рад мора бити сврсисходан и не сме бити понижавајући.

Коју ће врсту посла осуђени обављати процењује стручни тим завода а на основу психичких и физичких способности, стручних квалификација и изражених жеља осуђеног а према могућностима завода. (Члан 100. ЗИКС).

Правилником о раду осуђеног у чл. 9 одређено је да се осуђени могу упошљавати у следећим областима рада:

- 1) Производни рад – на пословима индустријске, пољопривредне и занатске производње;
- 2) Услуге – угоститељске, трговачке, занатске, интелектуалне и техничке,
- 3) Физички и (остали) повремене послови.

Уређење и начин рада у заводу треба да су што сличнији уређењу и начину рада изван завода.

Директор Управе може, на молбу осуђеног, одобрити да за време трајања казне осуђени обавља послове на радном месту на коме је било запослен у време пријема налога за извршење казне, уколико:

- је лице први пут осуђено на казну затвора до шест месеци;
- ако постоје оправдани разлози за то;
- и ако кривично дело за које је осуђено није у вези са тим пословима.

Радно време осуђеног може трајати до 40 часова недељно, а изузетно може трајати и дуже, под условима одређеним законом, а осуђени који похађа наставу општег или стручног образовања ради сразмерно краће радно време. Поред тога осуђени се може упослити изван радног времена највише два часа дневно на одржавању чистоће и другим текућим пословима у заводу.

Према члану 105 ЗИКС-а осуђени има право на накнаду за рад, која се исплаћује једном месечно, а може износити најмање 20% од најниже цене рада у Републици Србији, с тим да се за рад дужи од пуног радног времена увећава за 50%. На накнаду за рад не

плаћају се порези и доприноси. Управник завода може осуђеног новчано наградити за успехе у раду. Осуђени може слободно располагати са накнадом и наградом за рад, од које одређени проценат може ставити на штедњу. (члан 107 ЗИКС-а)Осуђени ужива заштиту на раду према општим прописима.

Осуђени има право на дневни, недељни и годишњи одмор сходно општим прописима којима се уређују права из радног односа. (члан 109. ЗИКС-а)

Осуђена жена има право на одсуство са рада због трудноће, порођаја и материнства, сходно закону који уређује права из радног односа. (члан 110. ЗИКС-а)

На крају, ЗИКС у члану 111. уређује и да за дела из области интелектуалне својине створена за време издржавања казне затвора, осуђеном припадају права сходно закону који уређује права на интелектуалну својину.

Како др Зоран Стевановић истиче: „Досадашње искуство у примени рада у затворима указује нам да је рад највише доприносио социјализацији личности осуђеника а посебно је утицао на очување менталног здравља осуђеника и на одржавање дисциплине у заводима. Значајан број пенолога рад сматра за кључну функцију у оспособљавању осуђеника за вођење социјално усклађеног живота и у том контексту употребљавају појам "социјализација радом", желећи раду да доделе примарну улогу у социјалној интеграцији осуђеника. Готово да нема затворског система у данашње време који раду, као једном од основних видова третмана, не придаје значајно место у реализацији програма поступања са осуђеницима. Без радног ангажовања осуђеника није могуће одржати и успоставити хармоничан однос између менталног здравља и физичких активности осуђеника у заводу.“¹³³

7. Право на здравствену заштиту

За време издржавања казне у заводима осуђено лице ужива бесплатну здравствену заштиту.¹³⁴

Уколико се ипак осуђеном у заводу не може пружити одговарајућа здравствена заштита, на предлог лекара, упућује се у Специјалну затворску болницу или другу

¹³³ Др З. Стевановић, *Третман осуђеника у затворском систему Србије*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2014.године, стр.46

¹³⁴ М.Бабовић, *Положај осуђених старих и инвалида*, Зборник радова, *Реформа система извршења кривичних санкција*, Београд,2000. године, стр. 241-261

здравствену установу, а трудница ради порођаја у породилиште. Време проведено на лечењу урачунава се у казну затвора.

Према чл. 23 Правилника о кућном реду завод обезбеђује осуђеном све потребне услове за остваривање здравствене заштите и лекове са позитивне листе.

Лечење осуђеног се спроводи уз његов пристанак. Присилно храњење осуђеног није дозвољено а уколико осуђени одбијањем лечења или хране озбиљно угрози своје здравље или живот примениће се друге медицинске мере које одреди лекар.

Здравствени преглед осуђеног врши се само у присуству здравственог радника, осим ако здравствени радник не затражи да прегледу присуствује још неко лице.

Осуђени има право да буде упознат са налазима о његовом здравственом стању и садржином његовог здравственог картона, осим у случајевима предвиђеним прописима који уређују здравствену заштиту, као и да фотокопира медицинску документацију о свом трошку.

Осуђеном се мора омогућити да користи услуге зубног лекара. У складу са одредбом чл. 32 Правилника о кућном реду стоматолошке услуге може пружати само доктор стоматологије. Завод који има стоматолошку амбуланту обезбеђује одговарајућу опрему, прибор и материјал за лечење, поправку и вађење зуба.

У заводу се може образовати посебно одељење за одвикавање од психоактивних супстанци.

О озбиљној угрожености здравља или живота осуђеног, или о његовом премештају у заводску болницу или другу здравствену установу, завод ће одмах обавестити његовог брачног друга, децу, усвојенике или лице са којим је до одласка на извршење казне живео у ванбрачној или каквој другој трајној заједници, а ако их осуђени нема тада његове родитеље, усвојитеља, браћу, сестре или даље сроднике. (Члан 118 ЗИКС-а)

Истраживања показују да посматрајући затворску популацију широм света здравље осуђених лица је заправо поредиво са здрављем десет година старијих особа из опште популације, што може да буде последица лоших навика у исхрани, прекомерне употребе алкохола и дроге, стресних животних искустава и нижег социоекономског статуса у поређењу са преступницима.¹³⁵

¹³⁵ Phillips, L. L., Allen, R. S., Salekin, K. L., & Cavanaugh, R. K. (2009). Care alternatives in prison systems: factors influencing end-of-life treatment selection. *Criminal Justice and Behavior*, 36(6), 620-634.

8. Права осуђене жене која има дете

Осуђена жена која има дете може задржати дете до истека казне, а најдуже до навршене друге године живота детета, после чега родитељи детета споразумно одлучују да ли ће дете поверити на чување оцу, осталим сродницима или другим лицима.

Кад се родитељи не споразумеју или је њихов споразум на штету детета, о поверавању детета одлучује суд надлежан према пребивалишту, односно боравишту мајке у време осуде.(члан 119 ЗИКС-а)

Осуђена жена која има дете има право на помоћ стручног особља завода. У одсуству непосредне мајчине бриге, детету се омогућава одговарајући смештај у посебну просторију завода и стручна нега, која одговара стандарду дечијих установа.

Порођај осуђене жене, њена нега и смештај и нега детета у заводу су бесплатни. (Члан 120 ЗИКС-а)

9. Право на образовање

Одредбама чл. 122-124 предвиђено је образовање осуђених лица. ЗИКС пре свега прави разлику да ли се образовање организује у заводу или ван њега.

Осуђени има право на основно и средње образовање, које се сходно општим прописима организује у заводу. Завод организује и друге видове образовања осуђених.

Предвиђено је и да управник завода може осуђеном одобрити ванредно школовање, чије трошкове сноси осуђени.

Из исправе о стицању образовања не сме бити видљиво да је образовање осуђеног стечено за време издржавања казне.

Образовање, као облик третмана треба да утиче на спречавање будућег криминалног понашања осуђеног лица и да олакша укључивање у живот на слободи. Овакав значај образовног процеса у пенитенцијарној установи потиче из резултата криминолошких истраживања, по којима низак степен образовања и примитивног понашања води ка нарушавању критеријума за процену шта је дозвољено а шта недозвољено понашање. Ниско образовање, у садејству с другим криминогеним факторим аима значајну улогу у генези настанка криминалног понашања. Образовни ниво осуђеничке популације, пре извршења кривичног дела, показао се као изразито низак.¹³⁶

¹³⁶ Сулејманов, З., *Пенологија*, књига прва, Магор, Скопје, 1996.године, стр. 187

Напред наведено имао је у виду и наш законодавац те предвидео и уредио право на образовање осуђених као напред.

10. Верска права осуђених

Одредбом чл. 125 ЗИКС-а предвиђено је да осуђени има право:

- 1) на верски обред;
- 2) да држи и чита верску литературу;
- 3) да га посети свештено лице или други верски службеник.

Ако у заводу постоји довољан број осуђених исте вероисповести, на њихов захтев, управник завода ће дозволити свештеном лицу или другом верском службенику те вероисповести да их редовно посећује или да у заводу има редовну службу или наставу. Осуђени слободно одлучује да ли ће да присуствује верском обреду или посети свештеног лица, односно другог верског службеника. Верски обред обавља се у посебној, прикладној просторији завода.

11. Право на правну помоћ и право на притужбу и жалбу

Одредбом члана 89 ЗИКС-а предвиђено је да осуђени има право на правну помоћ у вези са извршењем казне затвора, а завод је дужан да му такву помоћ пружа.

У вези са овим правом је и право из члана 126 ЗИКС-а на поднесак, притужбу и жалбу.

Осуђени се може, ради остваривања својих права, поднеском обратити начелнику или другом овлашћеном лицу завода. Лице из става 1. овог члана дужно је да у року од пет дана од дана предаје поднеска, писмено и образложено одговори на поднесак осуђеног.

Осуђени има право притужбе управнику завода због повреде права или других неправилности које су му у заводу учињене. Ако се утврди да су наводи из притужбе основани, управник или лице које он одреди, одмах ће наложити отклањање утврђених неправилности, а уколико то није могуће, управник ће налогом забранити њено даље понављање. Осуђени који не добије одговор на притужбу или није задовољан донетим решењем има право да у року од осам дана од дана пријема решења поднесе жалбу директору Управе. Директор Управе дужан је да о жалби одлучи у року од 30 дана од дана пријема жалбе.

Ако осуђени сматра да је његово право повређено поступањем управника, може поднети притужбу директору Управе.

Осуђени има право да се без присуства запослених лица у заводу притужи овлашћеном лицу које надзире рад завода. (Члан 128 ЗИКС-а)

Ова права осуђеног детаљније су разрађена Правилником о кућном реду одредбама 54-64.

Осуђени може поднети притужбу Заштитнику грађана, у складу са законом.

Подношење поднесака, притужби, жалби или тужби, не повлачи одговорност осуђеног и он због тога не може бити изложен било каквом кажњавању, малтретирању или узнемиравању.

12. Право на обавештавање

У циљу нормализације живота у заводу, одржавање веза са спољним светом и припремања за живот после издржане казне ЗИКС у члану 121 предвиђа да осуђени има право да набавља дневну и периодичну штампу о свом трошку и да користи друга средства јавног обавештавања и да може читати књиге из библиотеке завода и књиге које сам прибави.

Правилником о кућном реду у чл. 39 одређено је између осталог да Завод има библиотеку са довољним бројем књига из различитих подручја. Библиотека обавезно има текст важећег Устава Републике Србије, Кривичног законика, Законика о кривичном поступку, Закона о извршењу кривичних санкција, Закона о помиловању, Закона о Заштитнику грађана, подзаконских аката који су донети на основу Закона о извршењу кривичних санкција, као и текстове потврђених међународних аката који се односе на извршење кривичних санкција и заштиту основних људских права и слобода.

Осуђеном је дозвољено да књиге и друга средства јавног обавештавања износи из библиотеке ради коришћења у слободно време.

13. Проширена права и погодности осуђеног

За осуђеног који се посебно добро влада и залаже и остварује напредак у донетом програму законодаца је у чл. 129. ЗИКС-а предвидео проширена права и погодности. Оваквом лицу управник завода може доделити:

- 1) проширено право на пријем пакета;
- 2) проширено право на број посета;
- 3) проширено право на круг лица која могу посетити осуђеног;
- 4) проширено право на пријем посета без надзора у просторијама за посете;

- 5) проширено право на пријем посета у посебним просторијама;
- 6) проширено право на пријем посета изван завода;
- 7) проширено право на погоднији смештај.
- 8) слободан излазак у град;
- 9) посету породици и сродницима о викенду и празницима;
- 10) наградно одсуство из завода до седам дана у току године;
- 11) коришћење годишњег одмора изван завода.

Одлуку о додељивању проширених права и погодности управник завода доноси на образложен предлог стручног тима, међутим када осуђени осуђени престане да испуњава услове из става 1. овог члана, стручни тим завода може управнику предложити одузимање неких од додељених проширених права и погодности. Одлуку о одузимању проширених права и погодности доноси управник завода.

Право на обавештење има за циљ да омогући да лица лишена слободе остану саставни део друштвене заједнице, обзиром да потешкоће са којима се ова лица суочавању не престају њиховим изласком из затвора, те је из тог разлога важно да се овим лицима пружи помоћ у циљу ресоцијализације.

Постпенална помоћ се у данашње време пружа према Закону о извршењу кривичних санкција из 2014. године. Законодавац је у одредбама чланова 185 и 186 регулисао питање постпеналне помоћи. Међутим, и у члановима 179, 180 и 182 се могу наћи норме везане за пружање постпеналне помоћи. Постпенална помоћ у вези сношења трошкова лечења тешко болесног лица, обезбеђењу рубља, одеће и обуће, предаје ствари и уштеђеног новца, као и вези сношења трошкова превоза осуђеног до места пребивалишта, боравишта, односно граничног прелаза је на исти начин регулисана као и код претходних законских решења. Такође, завод је дужан да пре отпуштања осуђеног са извршења казне затвора, у оквиру програма поступања, утврди програм припреме за отпуст и помоћи након отпуштања.¹³⁷

Како се из напред наведеног може закључити наш законодавац у великој мери усвојио је међународно прихваћене стандарде којима се регулише положај лица лишених слободе али и домаћом легислативом врло детаљно регулисао положај ових лица. У

¹³⁷ Др Д. Димовски, Постпенална помоћ као облик третмана, у *Кривично законодавство – De lege lata et de lege ferenda*, Приједор, 2015. Године, стр. 165

конкретном случају спорно је у којој мери се предвиђена правила примењују у пракси. У том смислу, у наредном делу рада, осврнућемо се на фактичко стање и положај лица лишених слободе, а о коме су извештавала како независна међународна тела у оквиру својих редовних активности, тако и домаћа тела установљена са циљем да прате стање и дају препоруке за побољшање положаја лица лишених слободе.

IV АНАЛИЗА СТАЊА ПРАВА ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

1. Положај лица лишених слободе према извештајима ЦПТ-а

У претходном делу рада образложена је функција Комитета и његов рад на развоју права лица лишених слободе. Комитет је у свом досадашњем раду Републику Србију посетио 6 пута. Од тога је било пет редовних – периодичних посета (2004., 2007., 2011., 2015. и 2021. године и једна ad hoc посета 2017. године.¹³⁸

1.1. *Прва посета ЦПТ Комитета 2004. године*

Први извештај о стању људских права у установама лишења слободе ЦПТ-а сачињен је након прве посете Комисије у то време Државној заједници Републике Србије и Црне Горе која је обављена у периоду од 16. до 28 септембра 2004. године, као део програма периодичних посета.¹³⁹

Како се и у самом извештају наводи легислативни оквир наше државе у време прве посете суштински није изграђен. Велики број закона који би регулисали између осталог и права лица лишених слободе био је у поступку израде или чак усвајања, међутим није се могло говорити о квалитету одредби обзиром да исте нису биле на снази.

Комисија је том приликом посетила више установа у које су смештена лица лишена слободе и дала анализу стања у свакој о тих установа. Као генерални закључак може се извући да стање људских права није на задовољавајућем нивоу.

Пре свега Комисија је изнела замерке које се односе на смештај затвореника, њихов третман, однос лица запослених у овим установама према лицима која у њима бораве, и осталим условима од значаја за поштовање одредаба Конвенције.

Делегација ЦПТ-а је у разговору са лицима лишеним слободе добила информације о злостављању у притвору. Ова лица истицала су да су од стране полицијских службеника претучена, шутирана, везивана за радијаторе, и на други начин злостављана. Делегација је наложила медицинска испитивања и извршила увид у медицинску документацију.

¹³⁸ Извештаје и детаље посета ЦПТ-а Републици Србији видети на: <https://www.coe.int/en/web/cpt/serbia>, посећено: 19.08.2021. године

¹³⁹ Report to the Government of Serbia and Montenegro on the visit to Serbia and Montenegro carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT); Савет Европе, Стразбур, 2006. године, видети на: <https://rm.coe.int/1680697c8f>, посећено: 19.08.2021. године

Пронађене су бејзбол палице, металне шипке или дрвени штапови, који могу служити као додатни доказ да су изјаве притвореника основане. У складу са наведеним ЦПТ је издао препоруку националним властима да је неопходно нагласити полицијским службеницима да се злостављање неће толерисати као и да ће акти злостављања бити истражени, а починиоци санкционисани.

У погледу смештаја Делегација је изразила забринутост за смештајне капацитете у свим посећеним установама и описала их као занемарене и пренасељене. У том смислу установљено је да постојећи стандард од 8 м³ не задовољава европске стандарде и није у складу са препорукама Савета Европе те да би у том смислу било потребно стандард повећати макар на 4м² по затворенику.¹⁴⁰

Комитет је да препоруку и да власти предузму хитне кораке како ми се осигурало да затвореници проводе најмање сат времена на отвореном, укључујући и викенде. Наложено је властима да обезбеде опрему како би се омогућила физичка активност затвореника на отвореном, али и под заклоном у случају лошег времена. (параграф 112 Извештаја)

Изражена је и забринутост у погледу стања медицинских услова у установама и низ препорука ради побољшања здравствене неге. (страна 126 Извештаја)

Државна заједница Републике Србије и Црне Горе дала је одговор на извештај Комитета у коме је пре свега дала извештај о свим законским прописима који су у међувремену ступили на снагу, чиме је у великој мери промењен положај лица лишених слободе у односу на време када је Комитет посетио државу.¹⁴¹ Држава је у свом одговору навела да ће и надаље радити на законској регулативи, али и да ће уложити више финансијских средстава ради побољшања смештајних капацитета у установама лишења слободе.

¹⁴⁰ У параграфу 98 наводи се стање у Павиљону I, у Сремској Митровици, где је утврђено да је у свакој од 6 спаваоница било око 84 људи (290 м²). Запажено да су просторије чисте и свеже окречене, међутим да на овако великом простору постоји само један радијатор који није довољан за загревање ове просторије, да су тоалети у веома лоше стању и дотрајали. У смислу напред наведених примедби Република Србија је у писму од 16. новембра навела да ће почетком 2005. године почети са реновирањем и одвајањем колективних соба.

¹⁴¹ Interim response of the Government of Serbia and Montenegro to the report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to Serbia and Montenegro, Савет Европе, Стразбур, 2006.године, видети на: <https://rm.coe.int/1680697c90>, посећено: 19.08.2021.године

1.2. Друга посета

Делегација ЦПТ-а је своју другу редовну посету Републици Србији обавила у периоду од 19 до 27-ог новембра 2007. године.¹⁴²

Пре свега, ЦПТ у свом извештају „поздравља“ напоре власти да уз помоћ међународне заједнице усагласе законски оквир за лица лишена слободе са међународним стандардима. Међутим, током друге посете ситуација у погледу легислативног оквира и даље је прилично нестабилна између осталог и због чињенице да је ступање на снагу Законика о кривичном поступку који је усвојен 2006. године одложено до 1-ог јануара 2009. године, и да је у том тренутку на снази више правних аката који су међусобно контрадикторни. Комитет је дао препоруку да Србија у најкраћем року изврши реформу правосуђа.

ЦПТ понавља своју препоруку да српске власти удвоструче своје настојања да се сузбије пренатрпаност затвора и да се при томе руководе стандардима и препорукама Савета Европе.

Приликом друге посете делегација је обишла Окружни затвор у Београду, КПЗ Сремска Митровица и КПЗ Пожаревац – Забела и дала своје мишљење и препоруке стању у овим установама.

У погледу злостављања истакнуто је да је остварен напредак у Окружном затвору у Београду и КПЗ Сремска Митровица, да је смањен број пријављених случајева злостављања и да је приликом рада са затвореницима истакнут мањи број притужби у односу на прву посету. Насупрот томе, у КПЗ у Пожаревцу затвореници су изнели наводе о недавном физичком злостављању, који се односе на ударце пендреком, ногама и шамарање од стране затворског особља.¹⁴³ У смислу напред наведеног ЦПТ је дао препоруке да управа КПЗ Пожаревац употреби сва расположива средства како би се смањила напетост и побољшала целокупна атмосфера.

¹⁴² Report to the Government of Serbia on the visit to Serbia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 19 to 29 November 2007, Савет Европе, Стразбур, 2009.године

¹⁴³ Велики број примедби дали су затвореници из Павиљона VII. Делегација је установила да у том делу генерално влада атмосфера страха, и затвореници су наводили да су упозорени од стране стражара да ће бити одведени у подрум те јединице и претучени уколико се буду жалили. (параграф 106 Извештаја)

Обзиром на утврђено стање ЦПТ је издао и препоруку властима да предузму кораке како би се омогућио што већи број сврсисходних активности осуђеним затвореницима. Такође треба уложити напоре у развој програма за образовање и стручно оспособљавање у свим казнено -поправним установама.

ЦПТ у овом извештају препоручује да је неопходно побољшати квалитет медицинске документације. Конкретно, потребно је да здравствени картони садрже дијагностичке податке о здравственом стању затвореника и о свим прегледима којима су затвореници подвргнути. Препоручено је и да се развије стратегија за спречавање ширења заразних болести у затвору (нарочито хепатитис, ХИВ, дерматолошке инфекције) који би укључивао едукацију затвореника и медицинског особља о преносу и снабдевање средствима заштите аналогним онима који се користе у нормалним животним условима.

У погледу запажања и препорука комитета Влада Републике Србије дала је свој одговор у коме је истакнута тежња да ради да побољшању како легислативног оквира тако и целокупног стања у установама лишења слободе.¹⁴⁴

1.3. Трећа посета

Трећа редовна посета Републици Србији од стране ЦПТ-а обављена је у периоду од 1. до 11. фебруара 2011.године.¹⁴⁵ Влада Републике Србије дала је свој одговор на овај извештај.¹⁴⁶

Пре свега, већ на почетку извештаја ЦПТ-а делегација осврће се на начело сарадње између државе потписнице и ЦПТ-а и истиче да није довољно да држава предузме кораке како би се олакшао задатак делегације која је у посети, већ је неопходно да држава предузме мере у светлу препорука Комитета. У том смислу, Делегација је истакла да постоје побољшања у односу на претходну посету, међутим, како се то наводи у извештају на стр. 5 ,, са забринутошћу констатује да није предузето довољно активности у погледу одређеног броја важних препорука датих у ранијим извештајима ЦПТ-а, нпр. у

¹⁴⁴ Response of the Government of Serbia to the report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to Serbia from 19 to 29 November 2007, Савет Европе, Стразбур, 2009.године

¹⁴⁵ Report to the Government of Serbia on the visit to Serbia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 1 to 11 February 2011, Савет Европе, Стразбур, 2012.године

¹⁴⁶ Одговор власти Републике Србије у вези Извештаја Европског комитета за спречавање мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака поводом треће редовне посете Републици Србији спроведеној у периоду од 1. до 11. фебруара 2011.године, Савет Европе, Стразбур, 2012.године

погледу претераног оптерећења затвора и раста броја затворске популације, алтернативних санкција, реконструкције и развоја затворских објеката са околином (посебно у Београду), усвајање свеобухватног законодавства у области заштите менталног здравља, права пацијената, и деинституционализације.“ Такође, констатовано је да упркос ранијим захтевима Делегацији Комитета није омогућено да представи своја прелиминарна запажања на крају посете званичницима на највишем политичком нивоу, посебно у Министарству правде. Обзиром на наведено, осим декларативног става да је држава отворена за сарадњу са Комитетом, у пракси нема довољно показатеља да се заиста ради на побољшању статуса лица лишених слободе, а у складу са обавезама које је држава преузела ратификовањем Конвенције.

ЦПТ Делегација такође је изразила незадовољство обзиром да од посете 2007. године није учињено довољно како би се омогућило успостављање Националног превентивног механизма (НПМ), а у складу са Опционим протоколом уз Конвенцију Уједињених нација против мучења и других окрутних, нељудских и понижавајућих облика поступања или кажњавања који је Србија ратификовала 2006. године.¹⁴⁷

У одговору који је Република Србија дала на овај извештај обавестила је ЦПТ да је успостављен НПМ и то доношењем Закона о допуни Закона о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака који је Народна скупштина Републике Србије усвојила 28. јула 2011. године.¹⁴⁸¹⁴⁹

¹⁴⁷ Органи Републике Србије су након посете Комитета 2007. године информисали Комитет да постоји сагласност да се Заштитник грађана именује као Национални механизам за превенцију мучења у складу са потписаним Опционим протоколом. Делегација је током посете 2011. године информисана да је Канцеларија Заштитника грађана обавила одређени број посета објектима у којима су смештена лица лишена слободе. Међутим Заштитник грађана информисао је делегацију да није званично именован као НПМ и да његовој канцеларији нису додељени ресурси за поступање у својству НПМ.

¹⁴⁸ Закон о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака, („Службени гласник Србије и Црне Горе - Међународни уговори“, бр. 16/2005 и 2/2006 и „Службени гласник РС - Међународни уговори“, бр. 7/2011)

¹⁴⁹ Законом о допуни Закона о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака („Службени лист СЦГ - Међународни уговори“, бр. 16/05 и 2/06), после чл. 2, додаје се члан 2а који гласи: „Заштитник грађана именује се за обављање послова Националног механизма за спречавање мучења. У обављању послова Националног механизма за спречавање мучења, Заштитник грађана сарађује са омбудсменима аутономних покрајина и удружењима чији статут предвиђа унапређење промоције и заштите људских права и слобода, у складу са законом. ”

Пренасељеност и даље представља један од кључних проблема затворског система у Србији и запажена је у свим објектима који су били предмет посете. У време посете затворска популација је износила од 11.500 (у поређењу са 9.999 у време прошле посете 2007. године) а капацитет објеката је око 6.500 лица рачунајући по стандарду од 4 м² животног простора по затворенику. Посебну забринутост изазива ситуација у Окружном затвору у Београду, који је у време посете имао 1.656 затвореника а капацитет за око 800.

У циљу решавања проблема пренасељености у затворима Влада Републике Србије усвојила је Стратегију за смањење преоптерећености смештајних капацитета у заводима за извршење кривичних санкција у периоду од 2010. до 2015. године¹⁵⁰ која садржи свеобухватне мере за решавање овог проблема.

Проблем пренасељености у пенитенцијарним установама разматрали су и аутори др Миомира Костић и др Дарко Димовски у свом раду те наводе: „Превелики број осуђених лица у пенитенцијарном систему Републике Србије представља посебну друштвену појаву, која је, уједно показатељ начина примене светских и европских стандарда, предвиђених у бројним међународним документима које је наша земља ратификовала, али и у одлукама Европског суда за људска права када се поступа по представкама осуђених лица. Начини решавања овог питања отелотворују се у већој примени начела опортунитета, чешћем изрицању алтернативних кривичних санкција, као и давању дозволе приватним компанијама да граде и газдују пенитенцијарним установама под строгом контролом државе.“ Након извршеног истраживања у судским и тужилачким органима у Нишу аутори закључују да је неопходно да држава Србија издвоји додатна финансијска средства за изградњу нових затвора, или да се, уколико то не може, удружи са приватним компанијама ради изградње и управљања новим затворима. На тај начин би се достигао обим поштовања права затвореника у погледу адекватног смештаја и третмана.¹⁵¹

Овом приликом Делегације је посетила и затворени део КПЗ Забела-Пожаревац који обухвата и потпуно нов објекат највишег степена безбедности ("Специјално одељење") које је ушло у употребу почетком 2010. године, након ступања на снагу Закона

¹⁵⁰ Стратегија за смањење преоптерећености смештајних капацитета у заводима за извршење кривичних санкција у периоду од 2010. до 2015. године („Службени гласник РС“, број 53/2010 и 65/11)

¹⁵¹ Д. Димовски, М.Костић, Пенолошки приступ превеликом броју осуђених лица у пенитенцијарном систему Републике Србије, *Журнал за криминалистику и право*, Београд, 2015. године стр. 175

о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала.¹⁵² Процењено је да су материјални услови добри, међутим, режим у Специјалном одељењу описан је као режим који је на граници нељудског и понижавајућег.¹⁵³

По мишљењу ЦПТ-а, третман који се пружа затвореницима у овом одељењу пре ће допринети њиховој десоцијализацији него ресоцијализацији. Постојање задовољавајућег програма активности је од подједнаке важности - ако не и од веће важности - у јединици високог степена безбедности него што је то случај у нормалним јединицама. ЦПТ препоручује да се режим који се примењује за затворенике смештене на Специјалном одељењу Казнено-поправног завода Забела Пожаревац из основа измени.

У овом извештају такође су изнете бројне примедбе у погледу медицинских услуга.

У великој мери позитиван утисак Делегација је стекла о стању у Васпитном заводу за малолетнике у Нишу, није било навода о злостављању штићеника од стране особља, а интервијуисани малолетници су позитивно говорили о особљу и целокупна атмосфера може се описати као опуштена.

1.4. Четврта посета

Четврту периодичну посету Делегација ЦПТ-а обавила је од 26. маја до 05. јуна 2015. године и о томе дала свој извештај.¹⁵⁴

Пре свега, ЦПТ констатује да је 2011. почео са радом НПМ који је обавио више од 300 посета објектима у које су смештена лица лишена слободе и формулисао више од 1000 препорука српским властима. ЦПТ као примедбу истиче да још увек није успостављено посебно одељење за рад НПМ –а и упућује на Смернице о националним превентивним механизмима које је усвојио Пододбор ЦПТ-а у новембру 2010. године где је назначено

¹⁵² Закона о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала („Службени гласник РС“, бр. 72/2009 и 101/2010)

¹⁵³ Једини моменат у ком затвореници виде остале затворенике је током свакодневне двосатне физичке вежбе на отвореном простору (што се обавља на опресивном и голом дворишту), где је дозвољен међусобни однос за максимално пет затвореника. Преостали део дана затвореници остају закључани у својим ћелијама под сталним видео надзором; без обзира на то, њихова приватност је заштићена при коришћењу тоалета. Затворско особље има право да разговара са затвореницима искључиво у смислу поздрава и давања инструкција, увек ословљавајући затвореника попрезиму; остали разговори су забрањени. Без обзира на то, затвореници могу да захтевају састанак са социјалним радником, психологом, наставником или васпитачем.

¹⁵⁴ Report to the Government of Serbia on the visit to Serbia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 26 May to 5 June 2015, Савет Европе, Стразбур, 2016. године

да: „Тамо где тело означено као НПМ осим ових обавља и друге функције према Факултативном протоколу, функције НПМ -а би требало да буду смештене унутар засебне јединице или одељења, са сопственим особљем и буџетом.”

Делегација ЦПТ-а је у свом извештају истиче да је сарадња са националим властима током читаве посете била коректна. Међутим, Комитет истиче да већина њихових ранијих препорука није усвојена.

У овом извештају Комитет поново наглашава да је велики број навода о физичком злостављању осумњичених од стране полиције.¹⁵⁵ Неопходно је и установити ефикасан систем истраге злостављања. Као још један од недостатака у погледу мера заштите од злостављања истиче се и одложено обавештавање блиских лица о притвору, као ограничење приступа адвокату и недовољно залагање бранилаца по службеној дужности ради спречавања злостављања и недостатак поверљивости приликом лекарских прегледа.

У српских затворима и даље постоји проблем пренасељености међутим примећује се смањење укупне затворске популаце у односу на претходну посету (тј. од 11.500 затвореника на 10.600 затвореника).¹⁵⁶

У извештају се наводи да се атмосфера у Окружном затвору у Београду значајно побољшала од посете ЦПТ-а 2011.године. Међутим, у осталих пет затворских установа које су посећене примљени су бројни наводи о физичком злостављању. Као посебно забрињавајућа наводи се ситуација у КПЗ Сремска Митровица и Окружном затвору у Панчеву где је насиље међу затвореницима и застрашивање затвореника на веома високом нивоу а повезује се са недостатком затворског особља

Што се тиче материјалних услова, наводи се да се ситуација у Окружном затвору у Београду знатно побољшала, међутим истиче се да су материјални услови у изузетно лошем стању у Павиљонима III и IV и згради „Одмаралишта у КПЗ Сремска Митровица, Павиљону II КПЗ Ниш и затвореном одсеку Окружног затвора у Панчеву. Пронађено је да су ћелије и санитарни чворови у лошем стању, са неадекватним приступом природном светлу и вентилацији, а да су хигијенски услови и ниво пропадања до те мере лоши да би

¹⁵⁵ Злостављање које су лица лишена слободe пријавила у великом броју случајева састојало се првенствено од шамара, удараца пендреком али и другим предметима, продужено ношење лисица у незгодним положајима, постављање пластичне кесе на главу осумњиченима која изазива гушење, као и такозвана „фалака“.

¹⁵⁶ У свом извештају ЦПТ међутим истиче да смањење броја затвореника није у вези са чешћим прибегавањем алтернативним мерама како је препоручено, већ је углавном условљено ступањем на снагу Закона о амнестији („Сл. гласник РС“, бр. 107/2012)

могли представљати претњу по безбедност затвореника (нпр. урушавање плафона, бетонска прашина, велике рупе на поду и капање канализационих инсталација). Проблем пренатрпаности и даље није решен (нпр. у Окружном затвору у Панчеву шест затвореника дели ћелију величине 8м²).

Затвореницима и даље није понуђена никаква сврсисходна активност и били су приморани да проводе чак до 23 сата дневно у својим ћелијама; многима није било дозвољено ни два сата вежбања на отвореном (иако је то превиђено као законски минимум).

Ниво здравствених услуга и даље није задовољавајући у појединим објектима, истиче се и да материјални услови у просторијама за пружање здравствене заштите нису адекватни (нпр. дотрајали намештај, сломљено прозорско стакло, наслаге буђи и оштећени подови). ЦПТ истиче и да је неопходно повећати ниво психолошке и психијатријске неге затвореника, као и усвајање националне стратегије за затворенике са проблемима повезаним са дрогама.

Република Србија изјаснила се и на овај извештај ЦПТ-а.¹⁵⁷

1.5. Ad hoc посета 2017. године

У складу са чланом 7. Конвенције делегација ЦПТ -а боравила је у посети Србији од 31. маја до 7. јуна 2017. године обзиром да је Комитет сматрао да је посета „потребна у датим околностима.“¹⁵⁸

Делегација сарадњу са властима у Србији приликом ове посете оцењује као одличну, међутим, поново истиче да принцип сарадње не подразумева сарадњу за време посете делегације, већ да је неопходно да држава уложи напоре и предузме неопходне кораке у смислу поступања по препорукама Комитета.

Делегација ЦПТ-а примила је значајан број навода о физичком злостављању од стране полиције, а посебно у већим градовима.¹⁵⁹ За велики број пријављених случајева

¹⁵⁷ Response of the Government of Serbia to the report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to Serbia from 26 May to 5 June 2015, Савет Европе, Стразбур, 2016. године

¹⁵⁸ Report to the Government of Serbia on the visit to Serbia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 31 May to 7 June 2017, Савет Европе, Стразбур, 2018. године

¹⁵⁹ Наводно физичко злостављање састојало се од шамара, удараца, удараца ногом и пендреком, удараца разним нестандартним предметима (као што су бејзбол палице), као и неколико тврдњи да су осумњичени за

Делегација је успела да прибави и медицинску документацију која се у великој мери поклапа са наводима затвореника, а утврђено је да је сврха злостављања била изнуђивање исказа или кажњавање затвореника.

Комитет истиче да је неопходно да српске власти признају да је злостављања од стране полицајаца чињеница, да се не ради о неколико усамљених случајева већ да је то устаљена пракса у полицији.

У смислу напред наведеног неопходне су фундаменталне промене присутпа полиције које подразумевају ефикасну борбу против злостављања од стране полиције применом одговарајућих обука инспектора, развојем техника испитивања и истраге и оглашавањем одговорним руководиоца јединица за поступање у оквиру њихових јединица. Предлаже се и успостављање собе са аудио и/или видео опремом за снимање полицијских разговора. Као дугорочни циљ истиче се искорењивање злостављања у полицији, међутим, обзиром на свест да то захтева промену прихваћених система вредности и измене целокупне културе која толерише злостављање као краткорочни циљ поставља се ојачање Сектора унутрушње контроле (у даљем тексту: СУКП) Министарства унутрашњих послова. Неопходно је пре свега обезбедити финансијска средства за функционисање СУКП-а а затим и повећање броја особља и њихову едукацију. Истакнуто је такође да и истраге које је тужилаштво спроводило не испуњавају услове темељности, а да судски поступци у овој области нису адекватно вођени.

Све примедбе и препоруке које је Делегација ЦПТ-а дала у овом извештају заправо представљају већ истакнуте примедбе у ранијим извештајима на које Република Србија није адекватно реаговала, те Комитет поново истиче да су услови и стање у установама лишења слободе неадекватни и у ком смеру је неопходно деловати.

Влада Републике Србије дала је свој одговор на овај извештај Комитета те истакла да улаже напоре за побољшање положаја лица лишених слободе и мере које планира да предузме у будућем периоду у светлу препорука Комитета.¹⁶⁰

кривична дела изложени шоковима уређајима за електрично прањење у тренутку привођења или током испитивања.

¹⁶⁰ Response of the Government of Serbia to the report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to Serbia from 31 May to 7 June 2017, Савет Европе, Стразбур, 2018. године

1.6. Пета посета

Делегација ЦПТ-а боравила је од 09. до 19. марта 2021. године у Србији у оквиру редовне – пете посете и том приликом испитала поступање и мере за заштиту права лица лишених слободе. Разматрано је поступање како у затворским установама, тако и домовима социјалне заштите и у установама у којима су смештена лица са психичким поремећајима. Посебна пажња била је посвећена мерама које је држава предузела ради спречавања ширења вируса COVID-19 у овим установама.

На крају посете Делегација је српским властима представила своја прелиминарна запажања.¹⁶¹

2. Комитет Уједињених нација против мучења

Уједињене нације су усвајањем Конвенција против мучења и других облика окрутног, нехуманог или понижавајућег поступања и кажњавања затвореника и усвајањем Опционог протокола установиле механизам за контролу поштовања одредби конвенције и стања људских права у државама потписницама, у чему је било речи у делу рада који се односи на међународне документе којима су регулисана права лица лишених слободе.

Комитет против тортуре основан је на основу чл.17. Конвенције против мучења и чини га 10 независних стручњака који надгледају спровођење Конвенције против мучења и других окрутних, нехуманих или понижавајућих поступака или казни од стране њених држава чланица.

Све државе уговорнице су у обавези да Комитету подносе редовне извештаје о начину примене права. Државе морају прво да поднесу извештај годину дана након приступања Конвенцији, а затим сваке четири године. Комитет прегледава сваки извештај и упућује своје примедбе и препоруке држави чланици у облику "закључних запажања".

Поред разматрања извештаја Конвенцијом су успостављени и други механизми којима Комитет остварује своју функцију надзора, те Комитет може у одређеним случајевима сповести истрагу о кршењу људских права, разматрати појединачне жалбе и међудржавне жалбе којима се тврди да је дошло до повреде права предвиђених Конвенцијом.

¹⁶¹ Обзиром да је посета организована у марту ове године извештај Комитета још увек није јавно објављен.

Факултативним протоколом уз Конвенцију, који је ступио на снагу у јуну 2006. године, установљен је Поткомитет за спречавање мучења (СПТ). СПТ у оквиру своје надлежности посећује места где су особе лишене слободе у државама потписницама.

Комитет против тортуре разматрао је представке подносилаца против Републике Србије који су тврдили да је Србија повредила права предвиђена одредбама Конвенције.

Комитет против тортуре донео је 03. маја 2005. године одлуку у поступку Димитров против Србије.¹⁶²

Подносилац представке Јовица Димитров, држављанин Србије ромског порекла навео је да је приликом хапшења у Новом Саду, без опирања одведен у полицијску станицу, иако му полицајац који га је ухапсио није показао налог за хапшење нити га је упознао са разлогом хапшења. Током информативног разговора који је следио, тај полицајац га је континуирано ударао бејзбол палицом и челичним каблом, као и песницама и ногама по читавом телу, због чега је подносилац неколико пута губио свест. Злостављање је укупно трајало од 6:30 часова пре подне до 7:30 поподне укључујући и кратке паузе, након чега је подносилац пуштен, такође без образложења због чега је ухапшен. По изласку подносилац представке провео је наредних 10 дана у кревету и у међувремену се обратио лекару који је констатовао повреде које су му нанете. Подносилац представке поднео је кривичну пријаву Општинском јавном тужилаштву у Новом Саду поводом овог догађаја. Општинско јавно тужилаштво је три и по године захтевало покретање поступка и истражни судија покренуо је поступак међутим ни једна конкретна истражна радња није предузета.

Димитров је у представци навео да је дошло до повреде одредаба Конвенције обзиром да је био изложен полицијској суровости која му је нанела физичке и душевне патње, што заправо представља мучење, нечовечно и/или понижавајуће кажњавање или поступак у циљу добијања признања или иначе у циљу застрашивања или кажњавања. Такође је изнео наводе и да је дошло до повреде чл.12. сам и/или у вези са чланом 16. став 1. с обзиром да је држава потписница пропустила да спроведе званичну истрагу о овом инциденту, што је дало повода овој представци три и по године након самог инцидента и 34 месеца након подношења кривичне пријаве Јавном тужилаштву. С обзиром да је јавно

¹⁶² Димитров против Србије и Црне Горе (Представка бр. 171/2000, CAT/C/34/D/171/2000), одлука од 23. маја 2005. године

тужилаштво пропустило да званично одбаци кривичну пријаву, он не може лично да преузме гоњење овог случаја. Подносилац представке даље тврди да је прекршен члан 13. Конвенције сам или у вези са чланом 16. Конвенције јер, упркос чињеници да су исцрпљена сва домаћа правна средства, након скоро 54 месеца од самог инцидента и 34 месеца од подношења кривичне пријаве, он није добио никакву накнаду за кршење његових права. Такође се наводи да је прекршен члан 14. јер је подносиоцу представке ускраћено право на коришћење правног лека и тиме је онемогућена прилика да добије правичну и адекватну накнаду у грађанској парници.

Комитет против тортуре је поступајући на основу члана са члана 22, ст. 7 Конвенције, сматрао да чињенице које су му приложене указују на кршење члана 2. став 1. у вези са члановима 1, 12, 13. и 14. Конвенције против мучења и других свирепих, нечовечних или понижавајућих казни или поступака. Комитет је захтевао од државе потписнице да кривично гони оне особе које су одговорне за утврђене повреде, да подносиоцу представке обезбеди накнаду у складу са правилом 112. став 5. правила поступка и да, у року од 90 дана од дана уручења ове одлуке, обавести Комитет о корацима који су предузети у погледу горе изнетих мишљења.

2.1. Периодични извештаји Комитету против тортуре

Србија је поред иницијалног извештаја који је поднет 03.маја 2006. године за период од 1992. до 2003. године,¹⁶³ поднела још два периодична извештаја и то: други периодични извештај¹⁶⁴ 02. септембра 2013. године и трећи периодични извештај¹⁶⁵ 10. априла 2019. године.

Обзиром да Уједињене нације нису још увек званично објавиле своја запажања након трећег периодичног извештаја, у овом раду биће истакнута запажања које су УН изнеле након другог периодичног извештаја.

Комитет у свом закључку након другог периодичног извештаја¹⁶⁶ наводи да иако домаће законодавство садржи основне правне гаранције против мучења, Комитет је забринут због чињенице да се лекарски прегледи лица лишених слободе често спроводе у

¹⁶³ Initial report of Serbia (initially issued with the symbol number CAT/C/SRB/2), CAT/C/SRB/1; 03.мај 2006.године

¹⁶⁴ Second periodic reports of States parties due in 2012: Serbia, CAT/C/SRB/2; 02. септембар 2013.године

¹⁶⁵ Third periodic report submitted by Serbia under article 19 of the Convention, due in 2019; CAT/C/SRB/3; 10. априла 2019. године

¹⁶⁶ Concluding observations on the second periodic report of Serbia, CAT/C/SRB/CO/2; 12. мај 2015. године

присуству полицајаца и да лекарски извештаји често не укључују детаљан опис повреда. Комитет је такође забринут због извештаја о ниском квалитету рада адвоката по службеној дужности, који се често срећу са својим клијентима само на суду, као и због тога што особе које је полиција позвала и испитивала као сведоке, али су касније оптужени, имају право на браниоца само од тренутка када су оптужени. У смислу напред наведених замерки Комитет је дао следеће препоруке:

- Осигурати да лица лишена слободе прођу независну медицинску помоћ од самог почетка лишења слободе, и осим ако дотични лекар изричито не захтева другачије, ван видокруга полицијског особља. Држава уговорница такође треба да обезбеди да записник састављен након лекарског прегледа буде детаљан и потпун а у складу са датим смерницама, као и да здравствени радници не смеју бити изложени било ком облику притиска или одмазде од руководећих органа када према затвореницима поступају у складу са правилима своје струке.
- Јачање система бесплатне правне помоћи како би се осигурало право на компетентног и независног адвоката свакоме коме је изречена обавеза задржавања у полицијском притвору.
- Вођење стандардних и свеобухватних регистара у свим установама лишења слободе.
- Редовно праћење поштовања свих законских прописа од стране особља затвора и осигурање да они који се не придржавају тих мера буду адекватно санкционисани.

Комитет истиче и да је од 391 притужбе поднете Одељењу за унтрашњу контролу које се односе на мучење и злостављање у периоду од 2009. до марта 2012. године, само 15 одсто довело до дисциплинских мера, од којих су већина биле новчане казне. Држава уговорница не даје додатне информације о броју и резултатима кривичних истрага, Комитет изражава забринутост због информација да је осуђујућа пресуда донета само у 15% кривичних предмета који су поднете од 2010. године, а да је најчешћа казна била условна осуда на једну или две године. Препорука је Комитета да Србија у најкраћем року предузме неопходне мере како би се изменила „култура“ некажњавања злостављања од стране полицијских службеника.

Иако препознаје напоре државе у циљу решавања проблема пренасељености затворских установа, истиче да генерално материјални услови у овим установама и даље

нису на задовољавајућем нивоу. Наводи се и да су примљени подаци о лошим условима, посебно у полицијским станицама, као и недостатак активности и интеракције између затвореника и неадекватна здравствена заштита у затворима. Такође, истиче се и проблем великог броја смртних случајева у објектима за лишење слободе, укључујући самоубиства, као и инциденте насиља међу затвореницима. На крају оно што је већ разматрао, а и Комитет истиче да се и даље у просторијама које се користе за полицијско задржавање и информативне разговоре могу наћи „нестандардни предмети“ (бејзбол палице, дрвени штапови, металне шипке и др.). У складу са напред наведеним примедбама Комитет је и формулисао своје препоруке у овим Закључним запажањима.

3. Извештај Националног механизма за превенцију тортуре о стању људских права у Србији

Законом о допуни Закона о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака,¹⁶⁷ усвојеним 28. јула 2011. године, Заштитник грађана је одређен да обавља послове Националног механизма превенцију тортуре у Србији (у даљем тексту: НПМ), и то у сарадњи са омбудсманима аутономних покрајина и удружењима чијим је статутом предвиђен циљ удруживања унапређење и заштита људских права и слобода.¹⁶⁸

Установа Заштитника грађана је и пре доношења овог закона а на основу Устава Републике Србије и Закона о заштитнику грађана имала овлашћења да надзире и превентивно делује на пољу заштите људских права лица лишених слободе, међутим одређивањем Заштитника грађана да обавља послове НПМ-а његова овлашћења и могућност утицаја на положај лица лишених слободе значајно су увећана.

НПМ својим деловањем треба да усмери државу да у установама где су смештена лица лишена слободе створи животне услове који су у складу са опште прихваћеним међународним стандардима. Континуираним посетама установама у којима се налазе лица лишена слободе НПМ треба да делује превентивно и одврати све државне органе и службена лица од тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака.

¹⁶⁷ Законом о допуни Закона о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака („Сл. гласник РС – међународни уговори”, бр. 7/2011)

¹⁶⁸ *Организовање Националног механизма за превенцију тортуре у Србији – Првих 6 месеци: припреме, не мониторинг*, Заштитник грађана, Београд, 2012. године

НПМ има следећа овлашћења:

- да несметано, ненајављено и у свако доба приступи свим местима на којима се налазе или се могу налазити лица лишена слободе;
- да насамом разговара са свим лицима лишеним слободе и са свим службеним лицима која могу имати информације значајне за поступање према лицима лишеним слободе;
- приступи свој документацији која се односи на та лица;
- да надлежним органима даје препоруке у циљу побољшања начина поступања према лицима лишеним слободе и унапређење услова у којима она бораве,
- да подноси предлоге и даје мишљења у вези са постојећим или предложеним правним актима.

НПМ саставља извештаје о посетама установама, са препорукама мера за отклањање недостатака и доставља их државним органима.

Годишње извештаје НПМ доставља Народној скупштини Републике Србије и Поткомитету за превенцију тортуре Уједињених нација.¹⁶⁹

Ниједан орган или службено лице не може да наложи, примени, допусти или толерише било коју санкцију против било ког лица или организације зато што су НПМ-у саопштили неку информацију, било истиниту или неистиниту.

У складу са одредбом чл. 22 Закона о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака држава је дужна да размотри препоруке НПМ и да ступи у дијалог са њим у вези спровођења препорука.

Изјашњење о тренутном стању права лица лишених слободе као и препоруке за побољшање истог НПМ дао је у свој извештају за 2020. годину који је објављен 16. јула 2021. године.¹⁷⁰

Девети годишњи извештај Заштитника грађана о активностима које је спровео у обављању послова Националног механизма за превенцију тортуре у Републици Србији

¹⁶⁹ Годишњи извештаји НПМ-а почев од 2011. године закључно са извештајем за 2020. годину доступни су на знаничној интернет страници Заштитника грађана, у делу посвећеном НПМ-у, видети на: https://www.npm.rs/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=113&Itemid=117&limitstart=10, приступљено: 31.08.2021. године

¹⁷⁰ Национални механизам за превенцију тортуре, *Извештај за 2020. годину*, Заштитник грађана, Београд 2021. године

односи се на 2020. годину. Овај период обележила је пандемија и епидемија болести COVID-19, те је и положај лица лишених слободе у овом периоду у великој мери дефинисан мерама које су морале бити предузете ради спречавања ширења вируса.¹⁷¹

Установе за смештај већег броја лица могу бити изузетно осетљиве на евентуално ширење заразе, лица лишена слободе била су препозната као група у посебном ризику у периоду о коме се извештава. С тим у вези, надлежни органи предузели су активности у циљу заштите ових лица, а ниво остваривања њихових права је био смањен у циљу спречавања могуће инфекције вирусом, односно спречавања његовог ширења у установама у којима се налазе.

У извештајном периоду током посета уочено је да се поштују мере ради заштите здравља и безбедности лица лишених слободе и запослених, да је снабдевање заштитном опремом редовно и да се према лицима која су у посебном ризику од инфекције примењују појачане мере здравственог надзора. Снабдевање свих завода заштитном опремом било је редовно, вршила се континуирана испорука маске, рукавица, дезинфекционих средстава и опреме, а у неколико завода обављала се производња заштитних маски и одела. НПМ препоручио је приликом посета да је обзиром да су лицима лишеним слободе забрањене посете неопходно омогућити чешћи контакт са члановима породице него у редовним условима и дужи боравак на свежем ваздуху.¹⁷² Такође, сходно принципима ЦПТ-а, бројно стање лица лишених слободе је смањено применом института условног отпуста, превременог отпуста, ређим одређивањем мере притвора, као и рестриктивним упућивањем нових лица на издржавање казне затвора.¹⁷³

НПМ је у извештајном периоду обавио 85 посета местима где се налазе или се могу налазити лица лишена слободе. На основу утврђених недостатака надлежним органима упућено је 334 препорука.¹⁷⁴

¹⁷¹ Светска здравствена организација прогласила је 11. марта 2020. године пандемију COVID-19, а четири дана касније Влада Србије је увела ванредно стање на целој територији Републике Србије у циљу спречавања ширења ове заразне и смртоносне болести које је трајало од 15. марта до 06. маја 2020. године.

¹⁷² Пример позитивне праксе у поступању по овој препоруци представља Казнено-поправни завод у Панчеву у којем је непосредно по упућивању препоруке осуђеним лицима омогућено да поред телефонског контакта, као и посета које су у међувремену поново омогућене, остварују комуникацију са члановима породице и другим блиским лицима преко интернета, коришћењем програма за пренос слике и звука (Скајп) сваког дана у периоду од 8 до 14 часова, најмање пола сата недељно, а уколико услови дозвољавају и у дужем трајању.

¹⁷³ Национални механизам за превенцију тортуре, *Извештај за 2020.годину*, Заштитник грађана, Београд 2021.године, стр. 28

¹⁷⁴ Национални механизам за превенцију тортуре, *ibid.* стр. 3

НПМ је посетио више полицијских управа и полицијских станица а ради утврђивања да ли је дошло до побољшања стандарда у смислу препорука ЦПТ-а које су упућене након посете 2017. године, а посебна пажња посвећена је праћењу да ли су поштоване гаранције против злостављања које подразумевају права на приступ адвокату и лекару, права да се блиска особа обавести о лишењу слободе и упознавање са правима.

НПМ је утврдио унапређење, посебно у погледу услова за боравак задржаних лица у просторијама за задржавање, као и позитивне промене у поступању полицијских службеника према доведеним и задржаним лицима у вези поштовања њихових основних права, као и унапређење евиденција које полицијске станице воде за задржана лица.

Међутим, НПМ истиче и примедбе које се односе на чињенице већина полицијских управа и полицијских станица и даље немају посебне просторије за саслушање лица које су опремљене техничком опремом за аудио и/или видео снимање, иако постојање тих просторија представља један вид превентивног поступања и значајну меру заштите лица лишених слободе од евентуалног недозвољеног поступања полицијских службеника.

У погледу права лица којима је изречена мера притвора или која се налазе на издржавању казне затвора, НПМ је утврдио да је било позитивних промена и то у смислу улагања у материјалне услове смештаја лица лишених слободе и повећање капацитета завода за извршење кривичних санкција. Такође, у извештају се истиче и да се током великог броја ненадзираних разговора са осуђеним и притвореним лицима иста нису жалила на то да су били жртве тортуре или недозвољеног поступања од стране заводског особља. Приметна су и унапређења у погледу медицинског третмана а у смислу документовања повреда и обављања првог лекарског прегледа по пријему у завод.

Очигледан је помак у односу на претходни извештајни период, у смислу да су поједини заводи направили програм ангажовања притворених лица, а повећан је и број упуслених осуђеника. Међутим, напред наведено не односи се на цео затворски систем, те и даље постоји потреба да се притвореницима и осуђеницима распоређеним у затвореним одељењима затвора омогући довољно расположивих активности, као и боравак током дана у заједничким просторијама са осталим осуђеницима.

НПМ истиче да проблем недовољног броја запослених у појединим службама завода као и обука заводских службеника, посебно обука за службенике који обављају послове третмана, још увек није решен.

Недостатак на који је НППМ указивао и који је и даље присутан је то да је поступак разврставања осуђених лица недовољно транспарентан. Осуђенима се недовољно појашњавају критеријуми за напредовање у повољнију васпитну групу. Механизам напредовања у третману по постојећим критеријумима подразумева отежану процедура тако да се многи осуђеници отпуштају из завода из исте васпитне групе у коју су били разврстани одмах по пријему у завод.

Обзиром на наведено НППМ је дао своје препоруке ради уклањања утврђених недостатака.

4. Пракса Европског суда за људска права у предметима лица лишених слободе против Републике Србије

4.1. Предмет Лакатош и други против Србије

У предмету Лакатош и други против Србије Европски суд за људска права донео је пресуду бр. 3363/08 дана 07.01.2014.године.¹⁷⁵

Петоро подносилаца представке првобитно су се позивали на повреде више чланова Конвенције: члана 3. (у материјалном и процесном смислу) – забрана мучења, члана 5. ст. 3 - права на слободу и сигурност, члана 6. став 2 - претпоставке невиности и члана 8 – право на поштовање приватног и породичног живота.

Подносиоци представке ухапшени су 5. новембра 2007. године. У полицијским извештајима од 07. новембра 2007. године, наведено је су се опирали хапшењу или покушавали да побегну, због чега је морала да буде примењена сила од које су задобили одређене физичке повреде. Дана 08. новембра 2007. године првих четворо подносилаца изведено је пред истражног судију, коме су у присуству јавног тужиоца пријавили да су били тучени приликом хапшења и касније, у полицијској станици. Том приликом је њихов бранилац добио овлашћење истражног судије да фотографише повреде. По налогу истражног судије, дана 13. септембра 2007. године обављен је медицински преглед прве тројице подносилаца, а касније 22. септембра 2008. године обављено је допунско судско – медицинско вештачење према коме су повреде, код прве тројице подносилаца настале вишекратном применом механичке ударне силе, а искључено је да су могле настати услед пада. Повреде четвртог подносиоца документоване су само фотографијама. У вези са трајањем притвора, суд је сматрао да су судске одлуке о притвору прве тројице подносилаца, пре подизања оптужнице и главног претреса и касније, током главног

¹⁷⁵ Лакатош против Србије, (представка бр. 3363/08), пресуда од 01. јула 2014. године

претреса, до правноснажностиие пресуде којом су осуђени, засноване на истим разлозима који су изнети у првом решењу о одређивању притвора од 08. новембра 2007. године.

Разматрајући постојање повреде члана 3. Конвенције у материјалном смислу, Суд је упоређивањем полицијских извештаја о примени силе приликом хапшења, те каснијих фотографија и медицинских извештаја, уочио одступања за која није понуђено објашњење, па је том смислу утврдио да постоји повреда члана 3 Конвенције у материјалном смислу, у односу на првих четворо подносилаца. Суд је у својој пракси установио принцип, да су лица лишена слободе у осетљивом положају који обавезује власти да воде рачуна о поступању са њима. На властима је да пруже објашњење задобијених физичких повреда које су настале након што је лице у добром здравственом стању стављено у притвор, а касније задовољило повреде.

Суд је утврдио да постоји повреда члана 3. Конвенције у процесном смислу, сматрајући да су се подносиоци на поступање полиције жалили истражном судији, у присуству јавног тужиоца, и касније током главног претреса и поступка по жалби, те да, без обзира што Конвенција и домаће право налажу да се такве пријаве испитају по службеној дужности, у овом случају, надлежни органи су се тим питањем бавили у друге сврхе (изузимања спорних доказа у кривичном поступку против њих), а нису покренули засебну истрагу по пријави злостављања, у циљу откривања и кажњавања одговорних.

Повреда члана 5. ст. 3 Конвенције утврђена је пошто је Суд сматрао да су домаћи судови понављали истоветна образложења правдајући потребу за продужавањем притвора, прилично апстрактно и формално, узимајући у обзир само тежину могуће кривичне санкције и природу кривичног дела.

У осталом делу, суд је представку прогласио недопуштеном, а за напред наведене утврђене повреде Конвенције суд је утврдио износе накнаде нематеријалне штете и трошкова поступка.

4.2. Пурић и Р.Б. против Србије

Европски суд за људска права је 15. октобра 2019. године донео пресуду у предмету Пурић и Р.Б против Србије, број 21388/15 и 52120/13. Подносиоци су се позивали на повреду чл. 5. ст. 3 Конвенције тврдећи да притвор који су им одредили

надлежни судови није био оправдан, а имајући у виду сличност предмета, Суд је одлучио да ове представке заједно разматра и донесе јединствену одлуку.¹⁷⁶

1) Специфичне околности предмета бр. 27929/10

Наиме, подносилац представке је био у притвору од 11. септембра 2007. до 14. децембра 2007. године, искључиво на основу разлога који се тичу тежине запрећене казне и природе наводног кривичног дела. Суд се у свом образложењу, између осталог, позвао и на чињеницу да се кривично дело наводно дешавало током дужег временског периода и да је подносилац представке у релевантно време био декан Правног факултета у Крагујевцу. Подносилац представке је више пута оспоравао притвор, али је Врховни суд Србије 18. септембра, 26. септембра, 25. октобра и 28. новембра 2007. године одбио његове жалбе. Подносилац представке је поднео уставну жалбу притужујући се да притвор у периоду од 11. септембра до 14. децембра 2007. године није био оправдан. Уставни суд је нашао да нема повреде права подносиоца представке на слободу и безбедност.

2) Специфичне околности предмета бр. 52120/13

Виши суд у Суботици је 3. новембра 2011. године, одредио притвор подносиоцу представке због сумње да је сексуално злостављао дете. Првобитно му је одређен притвор због ризика од ометања тока поступка вршењем притиска на сведоке и/или саоптуженог, ризика од понављања истог кривичног дела и тежине запрећене казне и природе наводног кривичног дела. Притвор је подносиоцу представке више пута продужаван. У периоду од 18. јуна до 17. августа 2012. године подносилац представке био је у притвору искључиво из разлога који се тичу тежине запрећене казне и природе наводног кривичног дела. Дана 22. јуна 2012. године, Апелациони суд у Новом Саду је потврдио ту одлуку. Подносилац представке је оглашен кривим 17. августа 2012. године, за кривично дело обљуба над дететом и осуђен је на девет година затвора. У међувремену подносилац представке је поднео уставну жалбу, притужујући се да притвор у периоду након 18. јуна 2012. године није био оправдан, међутим, Уставни суд је одбио уставну жалбу подносиоца и нашао да није повређено право подносиоца представке на слободу и безбедност.

Одлучујући о представкама, Европски суд се позвао на своју праксу где је већ утврдио повреду члана 5. став 3. Конвенције што се тиче Србије у сличној ситуацији

¹⁷⁶ Пурић и Р.Б. против Србије, (представка бр. 27929/10 и 52120/13), пресуда од 15. октобра 2019. године

(видети Лакатош и други против Србије, бр. 3363/08, ставови 91-98, од 7. јануара 2014. године).

Европски суд је нашао да је оцена надлежних судова да је потребно да подносиоци захтева остану у притвору до суђења донета из прилично апстрактних и формалистичких разлога, позивајући се искључиво на тежину запрећене казне и природу наводног кривичног дела, да се ти разлози не могу сматрати „довољним“ да оправдају трајање притвора и да је због тога дошло до повреде члана 5. став 3. Конвенције.

Имајући у виду напред наведене пресуде Европског суда у предмету Лакатош и други против Србије и предмету Пурић и Р.Б. против Србије, као и чињеницу да је суд у првом случају одлучивао 2014. године, а у другом чак 5 година касније односно 2019. године, основано се може закључити да без обзира на утврђене повреде од стране Суда, Република Србија није предузела адекватне мере за спречавање кршења права из Конвенције. Чињеница да се 5 година касније поновила такоређи идентична ситуација у односу на лица лишена слободе представља основ за забинутост да ли и у којој мери наша држава ради на спречавању и сузбијању повреда одредаба Конвенције, а које су несумњиво утврђене од стране Европског суда за људска права.

4.3. Зличих против Србије

Пресуда новијег датума у предмету лица лишених слободе против Републике Србије јесте пресуда од 26. јануара 2021. године у предмету Зличих против Србије, број 73313/17 и 20143/19.¹⁷⁷

У конкретном случају, подносилац представке је 10. јануара 2014. године био злостављан у Полицијској управи Нови Сад, у циљу изнуђивања признања у вези са поседовањем супстанце, за коју се каснијим вештачењем утврдило да је у питању канабис. Подносилац је након злостављања потписао потврду о привремено одузетим предметима.

Подносиоцу представке су 12. и 14. јануара лекари у Ургентном центру Клиничког центра Војводине и у Дому здравља у Новом Саду констатовали контузију главе и лица и контузију леве очне јабучице, благу хиперимију и проблем са епителом роњаче, као и трауме везане за реакцију на озбиљну стресну ситуацију и „поремећај адаптације“.

¹⁷⁷ *Зличих против Србије*, (представка бр. 73313/17 и 20143/19), пресуда од 26. јануара 2021. године

Дана 21. јануара 2014. године подносилац представке је Основном јавном тужилаштву у Новом Саду поднео кривичну пријаву против полицијских службеника која је након спроведене истраге одбачена.

У кривичном поступку покренутом због кривичног дела неовлашћено дружење опојних дрога за личну употребу подносилац представке оглашен је кривим, а поступајући суд је констатовао да своје закључке у вези са поседовањем канабиса од стране подносиоца представке није засновао на самој потврди о привремено одузетим предметима, већ на сведочењу полицијских службеника у вези с тим. Подносилац представке против ове одлуке поднео је жалбу Вишем суду у Београду, касније и захтев за заштиту законитости Врховном касационом суду, и на крају и уставну жалбу Уставном суду због злостављања од стране полиције од 10. јануара 2014. године, због неспровођења делотворне истраге у вези с тим догађајем и одбацивања његове кривичне пријаве, као и због повреде права на правично суђење у кривичном поступку. Поступак је окончан одбацивањем уставне жалбе.

Основни суд у Новом Саду је 27. септембра 2017. године по тужби тужиоца против Републике Србије и Министарства унутрашњих послова због злостављања од стране полицијских службеника пресудио у корист подносиоца представке и досудио му одређени износ на име накнаде нематеријалне штете.

Европски суд је утврдио да је дошло до повреде материјалног аспекта члана 3. Конвенције и у пресуди констатовао да су налази домаћих грађанских судова сами по себи довољни да Суд закључи да је наводно злостављање адекватно доказано. Поред тога, Суд констатује да потпис подносиоца представке на потврди о привремено одузетим предметима не искључује јасно могућност да је исти дат под принудом, што је, заправо, управо оно што је подносилац представке тврдио и што су сами грађански судови потврдили када су пресудили у његову корист.

Пошто је већ утврдио да је подносилац представке претрпео нечовечно и понижавајуће поступање од стране полицијских службеника, Европски суд сматра да је и његова притужба у вези с тим била довољно веродостојна да захтева званичну делотворну истрагу. Европски суд је закључио да тужена држава није спровела званичну делотворну истрагу.

Суд је међутим утврдио да није дошло до повреде члана 6. ст. 1 Конвенције.

Европски суд се првенствено осврнуо на своје раније ставове да употреба доказа добијених као резултат кршења члана 3. у кривичном поступку чини поступак у целини аутоматски неправичним. Прихватање таквих доказа крши члан 6. ако се докаже да је кршење члана 3. имало утицаја на исход поступка против окривљеног. У конкретном случају, Суд је констатовао да су и првостепени и другостепени суд тврдили да се осуда подносиоца представке није заснивала на предметној потврди о заплени, већ на мишљењу вештака да је супстанца у пластичној кеси заиста била канабис, као и на сведочењу полицајаца.

На крају, Суд је сматрао да обзиром да је већ утврђена повреда процесног дела члана 3. Конвенције да није потребно одвојено испитивање притужбе подносиоца представке на основу члана 13. Конвенције у вези са том одредбом.

ЗАКЉУЧАК

*„It is easy to take liberty for granted when you have never had it taken from you.“*¹⁷⁸ - Richard Bruce "Dick" Cheney

Циљ овог рада је утврђивање да ли лица лишена слободе, поред тога што им је ограничено право на слободу, задржавају остала људска права у установама за лишење слободе, и у којој мери се њихова људска права поштују у овим специфичним околностима.

Кроз анализу правне регулативе на међународном нивоу и усвојеност међународних стандарда у домаћем законодавству закључује се да је Република Србија постигла велики напредак у односу на претходни период у погледу усклађености домаћих прописа са међународним стандардима. Права лица лишених слободе представљају тему коју су међународне организације много пута обрађивале, и која је правно регулисана кроз многобројне конвенције и протоколе, али и препоруке, начела и стандардне. У раду су презентовани најзначајнији документи који су у целости или делимично посвећени регулисању права лица лишених слободе, а који су на посредан или непосредан начин постали део правног система наше државе. Област људских права, а посебно права лица лишених слободе веома је динамична. Процес глобализације и развоја савременог света захтева и развој у области људских права. Ово је разлог из кога је потребно да права регулатива која се односи на затворенике прати развој савременог света, али и регулативу која се односи на слободне грађане.

Република Србија је у усвајањем Закона о извршењу кривичних санкција 2014. године, али и бројним правилницима, и уредбама који детаљније разрађују одредбе овог закона у великој мери ускладила своју регулативу са међународним стандардима. У овом раду детаљно су обрађена права гарантована лицима лишеним слободе овим законом, али и другим законима којима се на индиректан начин уређује положај затвореника. Веома је широк опсег права гарантованих овим лицима. Оно што се поставља као питање, а у исто време вероватно и највећи проблем нашег система јесте да ли и у којој мери права која су „на папиру“ призната овим лицима, иста остварују и у пракси?

¹⁷⁸ „Лако је олако схватити слободу, ако ти никада није била ускаћена“ – Richard Bruce "Dick" Cheney, 46th Vice President of the United States

Можемо закључити да проблем у Србији није у законодавном аспекту, већ у чињеници да и даље постоје бројне препреке које отежавају примену законских одредби у пракси. Ови проблеми пре свега се односе на недостатак организационих предуслова, недовољну финансијску подршку државе, али и чињеницу да у Србији и даље преовлађује став да је затварање најјефикаснији начин решавања проблема криминалитета.¹⁷⁹

Разматрајући положај затвореника у овом раду, а кроз извештаје међународних и националних органа, као и кроз праксу међународних судова, очигледан закључак јесте, да целовитост правне регулативе јесте један део слике о положају лица лишених слободе, и да упућује да озбиљан рад и тежњу за остваривањем позитивних промена на пољу права ових лица. Међутим, други део слике чини управо не тако позитиван утисак о резултатима примене ових права у затворима. Наиме, чињеница да међународне организације у својим извештајима истичу да у Србији постоји општеприхваћен став јавности да су лица у затворима „добили шта су заслужили“, те да држава не треба да води рачуна о овим лицима и да су иста друштвено непожељна. Такође, међународне организације указују и на „културу“ некажњавања злостављања од стране затворских службеника. Из извештаји међународних организација такође се може закључити да материјални услови у установама лишења слободе нису задовољавајући. Како је у раду наведено стоје проблеми пренатрпаности затвора, лоших материјалних услова, али и недостатак особља и адекватног третмана за ова лица. Лишење слободе није само себи циљ. Како би се остварила сврха казне затвора неопходно је постоји систем који поштује права лица лишених слободе и који је прилагођен њиховим правима, како би се уопште могло говорити о остваривању сврхе казне затвора.

Чињеница је да овај рад не може остварити значајан заокрет у систему извршења кривичних санкција, међутим, циљ је да се укаже на тренутно стање у затворима и на могућа побољшања у погледу права лица лишених слободе. Неопходно је подизати свест јавности да су људска права гарантована свих лицима, те да и лица лишена слободе не смеју бити лишена људског достојанства и права на хумано поступање. Кључ за решење овог проблема је наравно „у рукама“ државе. Све смернице и препоруке за остваривање

¹⁷⁹ Н. Тањевић, Ђ. Ђорђевић, Проблем пренасељености затвора и начини за његово превазилажење. У *Зборник радова „Дани Арчибалда Рајса“*, Криминалистичкополицијска академија, Београд, 2014 стр. 105-119

права лица лишених слободe садржане су у извештајима домаћих и међународних организацији. Држава има задатак да осим декларативног прихватања да постоји тежња за побољшањем положаја ових лица, створи систем који ће применити постојећу законску регулативу и међународне стандарде.

ПОПИС КОРИШЋЕНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

1. A. Reidy, The prohibition of torture, *A guide to the implementation of Article 3 of the European Convention on Human Rights*, Council of Europe, Strasbourg, 2002.
2. J. McBride, M. Macovei, *Право на слободу и безбедност личности*“ Водич за примену чл. 5 Конвенције о људским правима, Савет Европе, Београд, 2004.
3. L. L. Phillips, R. S., Allen, K. L.Salekin, , & R. K. Cavanaugh, Care alternatives in prison systems: factors influencing end-of-life treatment selection. *Criminal Justice and Behavior*, 36(6), 2009. pg. 620-634.
4. R. Kraiem,. "Prisoners' Rights and the Standard Minimum Rules for the Treatment of Offenders." *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 22.2 (1978): 156-163
5. S. H. Miles, & A. M. Freedman, Medical ethics and torture: revising the Declaration of Tokyo. *The Lancet*, 2009. pg.344-348
6. А.Батрићевић, *Заштитник грађана и поштовање права затвореника у Републици Србији*, Бранич, Часопис за правну теорију и праксу Адвокатске коморе Србије, Београд, 2011.
7. Атанацковић, Д., *Пенологија*, „Научна књига“ Београд 1988.
8. Г. Ашковић, М.Недељковић, Д. Иванић, Обука и упошљавање малолетних и осуђених лица, Зборник радова, *Реформа система извршења кривичних санкција*, Београд, 2000.
9. Г. Јованић, Л. Илијић и В. Митровић, Морталитет особа лишених слободе у пеналном систему, *Специјална едукација и рехабилитација*, Београд, 2016.
10. Д. Димовски, М.Костић, Пенолошки приступ превеликом броју осуђених лица у пенитенцијарном систему Републике Србије, *Журнал за криминалистику и право*, Београд, 2015.
11. Д.Обрадовић, Ратификовани међународни уговори и општеприхваћена правила међународног права и кривично процесно законодавство државне заједнице Србија и Црна Гора, реферат са скупа *Казнено законодавство, организација и функционисање правосуђа у Државној заједници Србије и Црне Горе*, Златибор, 2003.
12. Др Д. Димовски, Постпенална помоћ као облик третмана, у *Кривично законодавство – De lege lata et de lege ferenda*, Приједор, 2015.
13. Др Д. Дракић, Др И. Милић, Изрицање и извршење казне затвора која се извршава у просторијама у којима осуђени станује, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 3/2020, Нови Сад, 2020.
14. Др Ђ. Лазин, Притвор у југословенском кривичном поступку и међународни стандарди људских права, у: *Зборник српског удужења за кривично право*, Копаоник, 1995.
15. Др З. Стевановић, *Третман осуђеника у затворском систему Србије*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2014.
16. Др З.Стевановић, мр Ј.Играчки, Извршно кривично право у Србији: од норме до праксе, у *Кривично законодавство – De lege lata et de lege ferenda*, Приједор, 2015.
17. Др Љ. Илијић, Депривације – нежељене и неминовне последице извршења затворске казне, у *Пробација и алтернативне кривичне санкције*, Бања Лука, 2016.
18. Др М. Грубач, *Процесно-правне гаранције личне слободе грађана*, Правни живот, Београд, 1998. године, бр. 9
19. Др. Д. Јовашевић, Мр З. Стевановић, *Правни аспекти извршења кривичних санкција*, Београд, 2007.

20. Ђ. Игњатовић, *Право извршења кривичних санкција*, Београд, 2006.
21. З. Сулејманов, *Пенологија*, књига прва, Магор, Скопје, 1996.
22. Ј. Паповић, студент докторских академских студија, *Европска затворска правила – сегмент заштите људских права у европском правном простору* Правни факултет у Нишу, Универзитет у Нишу, Ниш, 2012.
23. Љ. Илијић, *Осуђени и депривације – утицај карактеристика личности на интензитет доживљавања затворских депривација*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2014. године
24. М. Радоман, *Пенологија и систем извршења кривичних санкција*, Правни факултет, Центар за издавачку делатност, Нови Сад, 2003.
25. М., Lopez-Rey, First U.N. Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, *Jurnal of Criminal Law and Criminology*, Vol.47, 1957. year, page 526-538.
26. М.Бабовић, Положај осуђених старих и инвалида, *Зборник радова, Реформа система извршења кривичних санкција*, Београд, 2000., стр. 241-261
27. Н. Тањевић, Ђ. Ђорђевић, Проблем пренасељености затвора и начини за његово превазилажење. У *Зборник радова „Дани Арчибалда Рајса“*, Криминалистичкополицијска академија, Београд, 2014 стр. 105-119
28. Проф. др В. Петров, Проф. др Д.Симовић, *Уставно право - Друго измењено и допуњено издање*, Приручници за полагање правосудног испита, ЈП „Службени гласник“, Београд, 2019.
29. Проф. др З. Стојановић, *Кривично право*, Осмо измењено издање, Приручници за полагање правосудног испита, Књига 3, ЈП „Службени гласник“, Београд, 2019.
30. Проф. др М. Костић, А. Михајловић, Положај старијих осуђеника у пенитенцијарним установама, у *Кривично законодавство – De lege lata et de lege ferenda*, Приједор, 2015.
31. Проф. Др М. Пајванчић, *Коментар Устава Републике Србије*, Фондација Konrad Adenauer, Београд, 2009.
32. Проф. др М. Шкулић, *Кривично процесно право*, Треће издање, Приручници за полагање правосудног испита, Књига 4, ЈП „Службени гласник, Београд, 2017.
33. Р. Драгичевић-Дичић, И. Јанковић, Спречавање и кажњавање мучења и других облика злостављања, *Приручник за судије и тужиоце*, Београд, 2011.
34. С. Кнежевић, Ограничавање личне слободе задржавањем осумљиченог, у: *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 2011., стр. 167-182
35. С. Константиновић Вилић, М.Костић, *Пенологија*, Свен, Ниш, 2011.

ПОПИС ОСТАЛЕ ИСТРАЖИВАЧКЕ ГРАЂЕ

Домаћи прописи

1. Закон о заштитнику грађана („Сл. Гласник РС“, бр. 79/2005 и 54/2007)
2. Закон о извршењу кривичних санкција („Сл. гласник РС“ бр. 55/2014 и 35/2019)
3. Закон о изменама и допунама Закона о извршењу кривичних санкција, („Сл. гласник РС“ бр. 35/2019)
4. Закон о Повељи Уједињених нација („Службени лист ДФЈ“ бр. 69/45)
5. Закон о потврђивању Факултативног протокола уз Међународни пакт о грађанским и политичким правима и Закон о потврђивању Другог факултативног протокола уз Међународни пакт о грађанским и политичким правима, који има за циљ укидање смртне казне (Службени лист СРЈ“- Међународни уговори , бр. 4/2001)
6. Закон о ратификацији Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода, измењен у складу са Протоколом број 11, Протокола уз Конвенцију о заштити људских права и основних слобода, Протокола број 4 уз Конвенцију о заштити људских права и основних слобода којима се обезбеђују извесна права и слободе који нису укључени у Конвенцију и први Протокол уз њу, Протокола број 6 уз Конвенцију о заштити људских права и основних слобода о укидању смртне казне, Протокола број 7 уз Конвенцију о заштити људских права и основних слобода и Протокола број 7 уз Конвенцију о заштити људских права и основних слобода о укидању смртне казне у свим околностима, („Службени лист СЦГ“-Међународни уговори, бр. 9/2003)
7. Закон о ратификацији Европске конвенције о спречавању мучења и нечовечног или понижавајућег поступања, измењен и допуњен Протоколом 1 и Протоколом 2 уз Конвенцију, („Сл. лист СЦГ“-Међународни уговори, бр. 9/2003)
8. Закон о ратификацији Конвенције против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака, („Службени лист СФРЈ-Међународни уговори“ бр. 9/91)
9. Закон о ратификацији међународног пакта о грађанским и политичким правима („Службени лист СФРЈ“, бр. 7/1971)
10. Закон о ратификацији Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима („Службени лист СФРЈ бр. 7/71“)
11. Закон о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака, („Службени лист СЦГ – Међународни уговори,“ бр.16/2005 и 2/2006 и „Службени гласник РС – Међународни уговори“, бр. 7/2011)
12. Закон о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака, („Службени гласник Србије и Црне Горе - Међународни уговори“, бр. 16/2005 и 2/2006 и „Службени гласник РС - Међународни уговори“, бр. 7/2011)
13. Закона о амнестији („Сл. гласник РС“, бр. 107/2012)
14. Закона о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала („Службени гласник РС“, бр. 72/2009 и 101/2010)
15. Законик о кривичном поступку („Сл. Гласник РС“, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС)

16. Законом о допуни Закона о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни („Службени гласник РС - Међународни уговори“, бр. 7/2011),
17. Законом о допуни Закона о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака („Сл. гласник РС – међународни уговори“, бр. 7/2011)
18. Закону о потврђивању Опционог протокола уз Конвенцију против мучења и других окрутних, нељудских или понижавајућих казни и поступака („Службени лист СЦГ - Међународни уговори“, бр. 16/05 и 2/06)
19. Кривични законик („Сл. Гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 –испр., 107/2005 –испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019)
20. Правилник о дисциплинском поступку према осуђеним лицима („Сл.гласник РС“, бр. 79/2014)
21. Правилник о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора („Сл.гласник РС“, бр.110/2014 и 79/2016)
22. Правилник о кућном реду Специјалне затворске болнице („Сл.гласник РС“, бр. 145/2014)
23. Правилник о мерама за одржавање реда и безбедности у заводима за извршење кривичних санкција („Сл.гласник РС“, бр. 105/2014)
24. Правилник о одећи, обући, рубљу и постељини осуђених лица („Сл.гласник РС“, бр. 137/2014)
25. Правилник о раду осуђеног лица („Сл.гласник РС“, бр. 145/2014)
26. Правилник о третману, програму поступања, разврставању и накнадном разврставању осуђених лица („Сл.гласник РС“, бр. 66/2015)
27. Правилник о упућивању осуђених, прекршајно кажњених и притворених лица у заводе за извршење кривичних санкција („Сл.гласник РС“, бр. 31/2015)
28. Устав Републике Србије („Сл. Гласник РС“, бр. 98/2006)

Инострани прописи

1. Декларација о заштити свих лица, од тортуре и осталих сурових, нехуманих и понижавајућих поступака или казни, Генерална скупштина УН, 1975.
2. Декларације из Кјота: Kyoto declaration on advancing crime prevention, criminal justice and the rule of law: towards the achievement of the 2030 Agenda for Sustainable Development, УН, Кјото, 2021. године
3. Европска затворска правила, Савет Европе, Стразбур, 1987.
4. Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, Савет Европе, Рим, 1950.
5. Европска конвенција о спречавању мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака, Савет Европе, Стразбур, 1987.
6. Конвенција против мучења и других облика окрутног, нехуманог или понижавајућег поступања или кажњавања затвореника, Генерална скупштина УН, 1984.
7. Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, Генерална скупштина УН, Њујорк, 1966.
8. Начела медицинске етике за здравствено особље, Генерална скупштина УН, 1982.
9. Повелја Уједињених нација, ОУН, Сан Франциско, 1945.

10. Правила за понашање лица у служби закона, Генерална скупштина УН, 1979.
11. Стандардна минимална правила о ванзаводским мерама тзв. Токијска правила, УН, Хавана, 1990.
12. Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима, УН, Женева, 1955.
13. Универзална декларација о људским правима, Генерална скупштина УН, 1948.

Коришћене одлуке

1. *Aksoy protiv Turske* (представка бр. 21987/93), пресуда од 18. децембра 1996.године;
2. *Aydin protiv Turske* (представка бр. 23178/94) пресуда од 25. септембар 1997.године
3. *Bouton protiv Urugvaja*, Communication No. 37/1978 (27 March 1981), UN Doc. CCPR/C/OP/1 at 72 (1984)
4. *Campbell Cosan protiv Ujedinjenog kraljevstva* (представка бр. 7511/76), пресуда од 25. фебруар 1982.године
5. *Cestaro protiv Italije* (представка бр. 6884/11), пресуда од 7. априла 2015.године
6. *Dougoz protiv Grčke* (представка бр. 4907/98) пресуда од 6. марта 2001.године
7. *El-Masri protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, (представка бр.39630/09), пресуда од 13 децембра 2012.године
8. *Ergün protiv Turske* (представка бр. 238/06), пресуда од 24. јула 2012. године
9. *Gäfgen protiv Nemačke* (представка бр. 22978/05), пресуда од 1. јуна 2010.године;
10. *Gäfgen protiv Njemačke* (представка бр. 22978/05), пресуда од 1. јуна 2010.године
11. *Irska protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (представка бр. 5310/70), пресуда од 18. јануара 1978.године
12. *Kudla protiv Poljske* (представка бр. 30210/96) пресуда од 26. октобра 2000.године
13. *McFeeley protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (представка бр. 8317/78) пресуда од 15.маја 1980. године
14. *Mikheyev protiv Rusije* (представка бр. 7761/01) пресуда од 26. јануара 2006. године
15. *Najafli protiv Azerbejdžana* (представка бр. 2594/07), пресуда од 2. октобра 2012. године
16. *Nevmerzhijsky protiv Ukrajine* (представка бр. 54825/00), пресуда од 5. априла 2003.године
17. *Ntumba Kabongo protiv Belgije* (представка бр. 52467/99) пресуда од 2. јуна 2005.године
18. *Ribitsch protiv Austrije* (представка бр. 18896/91), пресуда од 4. децембра 1995. године
19. *Satik i drugi protiv Turske* (представка бр. 31866/96), пресуда од 10.октобра.2000.године
20. *Selmouni protiv Francuske* (представка бр. 25803/94), пресуда од 28. јула 1999.године;
21. *Siništaj i drugi protiv Crne Gore* (представка бр. 1451/10, 7260/10 и 7382/10), пресуда од 24. новембра 2015.године
22. *Smith i Grady protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (представке бр. 33985/96, 33986/96) пресуда од 27. септембра 1999.године
23. *Tomasi protiv Francuske* (представка бр. 12850/87), пресуда од 27. августа 1992.године;
24. *Tomasi protiv Francuske* (представка бр. 12850/87), пресуда од 27. августа 1992. године
25. *Tyrer protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (представка бр. 5856/72), пресуда од 25. априла 1978.године
26. *Valašinas protiv Litvanije*, (представка бр. 44558/98) пресуда од 24. јула 2001. године

27. *Yankov protiv Bugarske* (представка бр. 39084/97) пресуда од 11 децембара 2003. године
28. *Димитров против Србије и Црне Горе* (представка бр. 171/2000, CAT/C/34/D/171/2000), одлука од 23. маја 2005. године
29. *Зличкић против Србије*, (представка бр. 73313/17 и 20143/19), пресуда од 26. јануара 2021. године
30. *Лакатош против Србије*, (представка бр. 3363/08), пресуда од 01. јула 2014. године
31. *Пурић и Р.Б. против Србије*, (представка бр. 27929/10 и 52120/13), пресуда од 15. октобра 2019. године

Остала истраживачка грађа

1. Concluding observations on the second periodic report of Serbia, CAT/C/SRB/CO/2; 12. мај 2015. године
2. Initial report of Serbia (initially issued with the symbol number CAT/C/SRB/2), CAT/C/SRB/1; 03. мај 2006. године
3. Interim response of the Government of Serbia and Montenegro to the report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to Serbia and Montenegro, Савет Европе, Стразбур, 2006. године
4. Report to the Government of Serbia and Montenegro on the visit to Serbia and Montenegro carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT); Савет Европе, Стразбур, 2006.
5. Report to the Government of Serbia on the visit to Serbia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 19 to 29 November 2007, Савет Европе, Стразбур, 2009.
6. Report to the Government of Serbia on the visit to Serbia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 1 to 11 February 2011, Савет Европе, Стразбур, 2012.
7. Report to the Government of Serbia on the visit to Serbia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 26 May to 5 June 2015, Савет Европе, Стразбур, 2016.
8. Report to the Government of Serbia on the visit to Serbia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 31 May to 7 June 2017, Савет Европе, Стразбур, 2018. године
9. Response of the Government of Serbia to the report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to Serbia from 19 to 29 November 2007, Савет Европе, Стразбур, 2009.
10. Response of the Government of Serbia to the report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to Serbia from 26 May to 5 June 2015, Савет Европе, Стразбур, 2016.
11. Response of the Government of Serbia to the report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to Serbia from 31 May to 7 June 2017, Савет Европе, Стразбур, 2018. Године
12. Second periodic reports of States parties due in 2012: Serbia, CAT/C/SRB/2; 02. септембар 2013. године

13. Third periodic report submitted by Serbia under article 19 of the Convention, due in 2019; CAT/C/SRB/3; 10. априла 2019. године
14. United Nations Congresses on Crime Prevention and Criminal Justice 1955–2015, 60 years of achievement, UN Information service, *United Nations Information service*, Doha, 2015.
15. Национални механизам за превенцију тортуре, *Извештај за 2020.годину*, Заштитник грађана, Београд 2021.године
16. Одговор власти Републике Србије у вези Извештаја Европског комитета за спречавање мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака поводом треће редовне посете Републици Србији спроведеној у периоду од 1. до 11. фебруара 2011.године, Савет Европе, Стразбур, 2012.
17. *Организовање Националног механизма за превенцију тортуре у Србији – Првих 6 месеци: припреме, не мониторинг*, Заштитник грађана, Београд, 2012. године
18. Стратегија за смањење преоптерећености смештајних капацитета у заводима за извршење кривичних санкција у периоду од 2010. до 2015. године („*Службени гласник РС*“, број 53/2010 и 65/11)

Електронски извори

1. Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules, <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>, приступљено: 08.08.2021.године
2. The European Prison Rules, Council of Europe, Recommendation No. R *87(3), Committee of Ministers of Council of Europe, Strasbourg, 12.02.1987. <https://rm.coe.int/16804f856c> приступљено: 08.08.2021.године
3. Годишњи извештаји НППМ-а почев од 2011. године закључно са извештајем за 2020.годину доступни су на знаничној интернет страници Заштитника грађана, у делу посвећеном НППМ-у, видети на: https://www.npm.rs/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=113&Itemid=117&limitstart=10, приступљено: 31.08.2021.године
4. Детаљније о Комитету против тортуре на: <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/cat/pages/catindex.aspx>, приступљено: 15.05.2021.године
5. Извештаје и детаље посета ЦПТ-а Републици Србији видети на: <https://www.coe.int/en/web/cpt/serbia>, посећено: 19.08.2021.године
6. Интегрални текст Декларације о људским правима видети на: Universal Declaration of Human Rights <https://www.ohchr.org/en/udhr/pages/Language.aspx?LangID=eng>; приступљено: 17.05.2021. године;
7. Интегрални текст Конвенције против мучења и других облика окрутног, нехуманог или понижавајућег поступања или кажњавања затвореника на: *Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cat.aspx>, приступљено: 15.05.2021.године
8. Интегрални текст Међународног пакта о економски, социјалним и културним правима видети на: *International Covenant on Civil and Political Rights*,

- <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx> ; приступљено: 17.05.2021.године
9. Интегрални текст Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима видети на: *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights* <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx> ; приступљено: 17.05.2021.године
10. Интегрални текст Начела медицинске етике за здравствено особље видети на: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/medicalethics.aspx> приступљено: 15.05.2021.године
11. Интегрални текст Опционог протокола уз Конвенцију против мучења и других облика окрутног, нехуманог или понижавајућег поступања или кажњавања затвореника на: *Optional Protocol to the Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/opcat.aspx> приступљено 15.05.2021.године
12. Интегрални текст Правила за понашање лица у служби закона видети на: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/lawenforcementofficials.aspx>, приступљено: 15.05.2021.године
13. Опширније о Дванаестом конгресу ОУН-а и усвојеним актима видети на: Twelfth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice, Salvador, Brazil, 12-19 April 2010, <https://www.unodc.org/congress/en/previous/previous-12.html>, приступљено: 04.05.2021.године
14. Опширније о Деветом конгресу ОУН-а и усвојеним актима видети на: Ninth UN Congress on the Prevention of Crime and Treatment of Offenders "Crime" Cairo, Egypt 28 April - 5 May 1995, <https://www.unodc.org/congress/en/previous/previous-09.html>, приступљено: 04.05.2021.године
15. Опширније о Десетом конгресу ОУН-а и усвојеним актима видети на: Tenth UN Congress on the Prevention of Crime and Treatment of Offenders "Crime and Justice: Meeting the Challenges of the Twenty-first Century" Vienna, Austria 10 - 17 April 2000, <https://www.unodc.org/congress/en/previous/previous-10.html>, приступљено: 04.05.2021.године
16. Опширније о Једанаестом конгресу ОУН-а и усвојеним актима видети на: 11th UN Congress on Crime Prevention and Criminal Justice, Bangkok, Thailand, 18-25 April 2005, <https://www.unodc.org/congress/en/previous/previous-11.html>, приступљено: 04.05.2021.године
17. Опширније о Осмом конгресу ОУН-а и усвојеним актима видети на: Eighth UN Congress on the Prevention of Crime and Treatment of Offenders, Havana, Cuba 27 August - 7 September 1990, <https://www.unodc.org/congress/en/previous/previous-08.html>, приступљено: 04.05.2021.године
18. Опширније о Тринаестом конгресу ОУН-а и усвојеним актима видети на: Thirteenth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice, Doha, Qatar, 12-19 April 2015, <https://www.unodc.org/congress/en/previous/previous-13.html>, приступљено: 04.05.2021.године
19. Опширније о Четрнаестом конгресу ОУН-а и усвојеним актима видети на: 14th UN Congress on Crime Prevention and Criminal Justice, Kyoto, Japan, 7 -12 March 2021,

- <https://www.unodc.org/unodc/en/crimecongress/about.html>, приступљено:
04.05.2021.године
20. Периодични извештаји ЦПТ-а објављени на званичном сајту Савета Европе;
<https://www.coe.int/en/web/cpt/annual-reports>, приступљено: 12.09.2021.године
21. Први Међународни конгрес о спречавању и сузбијању злочина, Лондон, 1872. године,
детаљније на: <https://www.unodc.org/congress/en/previous/previous-ippc.html>
приступљено 02.05.2021.године
22. Резолуција Генералне скупштине 415В, од 01. децембра 1950.године, видети на:
[https://undocs.org/en/A/RES/415\(V\)](https://undocs.org/en/A/RES/415(V))
23. Текст Конвенције на: Европска конвенција за заштиту људских права и основних
слобода, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_SRP.pdf, приступљено :
09.08.2021.године

САЖЕТАК

Право на поштовање људског достојанства и права на хумано поступање мора бити гарантовано како сваком појединцу тако и лицима лишеним слободе. Чињеница да су лица у затвору лишена права на личну слободу не подразумева нужно да су овим лицима одузета и друга људска права. Ради разумевања положаја лица у затвору и многобројних потешкоћа са којима се свакодневно сусрећу неопходно је посматрати корпус права гарантованих овим лицима на међународном и домаћем нивоу. Ауторка је у овом раду методом анализе међународних документа утврдила опсег права лица лишених слободе гарантованих релевантним међународним правним прописима. Кроз налазу домаће регулативе ауторка настоји да утврди усклађеност домаћих прописа у овој области са међународним стандардима, али и да дефинише појединачна права предвиђена домаћим прописима којима се регулише ова област. Методичним и систематичним истраживањем постојеће научне и стручне литературе, али и анализом праксе судова и постојећег стања утврђеног у извештајима домаћих и међународних организација ауторка настоји да укаже на проблеме постојећег затворског система. Кроз указивања на конкретне недостатке домаћег система за лишење слободе попут пренатрпаности затвора, лоших материјалних услова, недовољно и неадекватног обученог особља, дају се препоруке које мере би држава требало да предузима ради успостављања међународних стандарда у овој области. Практичан значај рада огледа се у настојањима ауторка да укаже на проблеме у имплементацији правних прописа којима се регулише положај лица лишених слободе, и на очигледни раскорак између постојећих решења и њихове реалне примене. Анализом судске праксе и остварених резултата у овој области омогућава се сагледавање проблема затворског система у реалним условима и доприноси се формирању бољих решења у будућности.

Кључне речи: *лица лишена слободе, права затвореника, затворски систем у Србији, ЦПТ извештаји, права лица лишених слободе*

ABSTRACT

„The rights of liberty deprived persons in the prison system of the Republic of Serbia“

The right to human dignity and the right to humane treatment must be guaranteed to every individual as well as to persons deprived of their liberty. The fact that prisoners have been deprived of their right to personal liberty does not necessarily mean that these persons have been deprived of other human rights. To understand the position of persons in prison and the numerous difficulties they face daily, it is necessary to observe the corpus of rights guaranteed to these persons at the international and domestic levels. In this paper, the author used the method of analysis of international documents to determine the scope of the rights of persons deprived of their liberty guaranteed by the relevant international legal regulations. Through the findings of domestic regulations, the author seeks to determine the compatibility of domestic regulations in this area with international standards, but also to define individual rights provided by domestic regulations governing this area. Using the method of analysis and synthesis of the existing scientific and professional literature, but also by analyzing the practice of courts and the current situation determined in the reports of domestic and international organizations, the author tries to point out the problems of the prison system. By pointing out the specific shortcomings of the domestic system of deprivation of liberty, such as prison overcrowding, poor material conditions, insufficient and inadequate trained staff, recommendations are given on what measures the state should take to establish international standards in this area. The practical significance of the paper is reflected in the author's efforts to point out the problems in the implementation of legal regulations governing the position of persons deprived of their liberty, and the evident discrepancy between existing solutions and their application. The analysis of court practice and the achieved results in this area enable the recognition of the problems of the prison system and contribute to the formation of better solutions for the future.

Keywords: *persons deprived of liberty, rights of prisoners, the prison system in Serbia, CPT reports, rights of liberty deprived persons*

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Наталија Јовановић рођена је 23.08.1995.године у Нишу. Завршила је Правно-пословну школу Ниш у Нишу 2014. године, када је и уписала основне академске студије на Правном факултету Универзитета у Нишу. Дипломирала је на Правном факултету Универзитета у Нишу 13.06.2019.године, са просечном оценом 9,13. Исте године је уписала и мастер студије на истом факултету, на општем смеру – ужој кривичноправној научној области.

Кандидаткиња је слободно време посветила активизму у невладином сектору, где се у оквиру више невладиних организација бавила темама утврђивања и унапређења нивоа остварених људских и мањинских права. Завршила је школу за „Бранитеље и бранитељке мањинских права у Србији“ у организацији Института за Европске послове, и учествовала у пројекту „Школа за бранитеље и бранитељке мањинских права“ чији је организатор Civil Rights Defenders. На Правном факултету у Осијеку завршила је школу „Заштита од обитељског насиља“. Завршила је и програм обуке „Мобилна правна клиника“ који је спроводио КОМ 018 у сарадњи са Правним факултетом Универзитета у Нишу уз подршку Краљевине Холандије у Београду.

Као такмичарка у екипама Правног факултета у Нишу учествовала је на: Такмичењу у симулацији кривичног поступка у Београду 2017. године и освојила прво место, на Регионалном Moot Court такмичењу из области људских права у Скопљу 2018. године на коме је екипа освојила треће место, као и на Pre – moot European Round Moot Court on Human Rights, одржаном у Грацу, у организацији Karl Frances Универзитета, ЕЛСА Аустрија и ЕЛСА Немачка у јануару 2019. године.

Октобра 2019. године кандидаткиња се уписала у именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Ниш, и обавља приправнички стаж у адвокатској канцеларији.

Кандидаткиња течно говори енглески језик.